

SVERIGES STÖRSTA INTELLEKTUELLA TIDSKRIFT

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISKT GRUND - NR 3 NOVEMBER 2011 PRIS: 75:-

VETEBOMBEN

Om sambanden mellan priset på spannmål och politiska förändringar

TORBJÖRN ELENSKY, JESPER ROINE
och ERIK JENNISCHE redar ut begreppen.

RECENSION

KRISTOFFER LEANDOR

om den självömkande och småborgerlige Louis-Ferdinand Céline.

INTERVJU

IRSHAD MANJI

samtalar med Nima Dervish om sin nya bok och islams utmaningar.

FRIZON

PAUL BERMAN

om hur den arabiska våren förbises av västerländska liberaler.

AFRIKAS HORN.

AKUT LÄGE.

MÄNNISKOR DÖR.

VARJE GÅVA SPELAR ROLL.

Svår torka, höga matpriser, begränsad tillgång till sjukvård och en långvarig konflikt i Somalia har lett till den största hungerkatastrofen på flera decennier på Afrikas horn. Snabba insatser är direkt avgörande för de drabbade.

Ge 50 kronor genom att sms:a LÄKARE till 72 970 eller sätt in ditt bidrag på PG 90 06 03-2 nu. Märk talongen med "akutfonden."
Ditt bidrag går i första hand till Afrikas horn, i andra hand till andra akuta kriser.

www.lakareutangranser.se/akutfond

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

När gamla dygder kommer till heders

När detta skrivs är det fortfarande oklart om Håkan Juholts bestående bidrag till den svenska samtidshistorien kommer att stanna vid lanseringen av termen *kulbo*. Hur det än förhåller sig med den saken, kan man dock konstatera att en hel del av det som gjorde Juholts tillvaro med sin *kulbo* kul tycks ha bekostats av oss skattebetalare (låt vara att vi framdeles förefaller kunna glädja oss åt att få tillbaka de pengar som Juholt utan uppsåt "lånade" från oss).

En resa till Vitryssland, hyrbilar och gratis hyra för kulbon gör knappast livet mindre kul.

I sitt linjetal på Socialdemokraternas extrakongress i april 2011 talade dock Håkan Juholt inte så mycket om att ha kul. Istället pratade han om en av de sju dödssynderna, nämligen girighet. Han beklagade sig över att det är lättare att byta ut ett hjärta i människokroppen än att "förhindra att hjärtlöshet och girighet breder ut sig". Redan denna originella jämförelse borde kanske ha gett en indikation om att vi har att göra med en man som inte räknar med att bli ställd till svars för vad han säger eller gör.

MEN ÄVEN OM VI BORTSER från den lite egensinniga logiken i Juholts ord om girighet, fäster man sig naturligtvis så här i efterhand vid att en av de sju dödssynderna nämndes av en man vars erkända slarvighet, vittnar om ett rätt sorglöst förhållande till kardinaldygder som omdöme, rättvisa och måttfullhet, men som också representerar ett parti som har varit drivande i den moderniseringsprocess som under 1900-talet har styrt bort vår moraluppfattning från kristendomens fasta normsystem.

Det senare må naturligtvis ha skett med benäget bistånd från ett kapitalistiskt system, som inte vill kännas vid andra värden än de ekonomiska och vars inre logik kräver ständig förnyelse – att allt fast och stabilt bryts ner och förflyktigas.

Ikke desto mindre är det omöjligt att bortse från det faktum att den socialdemokratiska välfärdsstaten har inneburit att det moraliska ansvaret flyttades över från individ till stat. Vilket också torde ha varit andemeningen i Juholts tal om girigheten. Ty kampen mot girighet var väl ändå tänkt att föras medelst politiska åtgärder, i syfte att decimera möjligheterna att ta ut stora vinster inom vissa sektorer av samhället? Och inte i form av en betvingande återgång till kristna dygdemönster?

MEN ATT VÄRDEKONSERVATISMENS förespråkare under de senaste decennierna har upplevt stark motvind har naturligtvis också haft att göra med att den statligt reglerade lågräntepolitiken i Europa

och USA har uppmuntrat medborgarnas konsumtion och belåning snarare än den har gynnat gamla dygder som sparsamhet och flit. Brist på omdöme och självkontroll har premierats på bekostnad av ödmjukhet och måttfullhet. Alltmedan de politiska och ekonomiska eliterna inte direkt har föregått med gott exempel.

Framtiden lär utvisa om det är ett tecken på dubbelmoral eller nymoralistisk *backlash* att svenska medier under oktober månad har varit maniskt sysselsatta med att gå till botten med den socialdemokratiska partiledarens till synes sorglösa relation till vad han själv och vad som övriga skattebetalare ska bekosta i hans konsumtion.

När *Expressen* och *Aftonbladet* går så långt som till att gräva fram Juholts alla kvitton och kontokortsredovisningar från riksdagen, och i all ödmjukhet ber sina läsare om hjälp med att hitta eventuella oegentligheter, kan man inte undgå att fundera över om detta är en konsekvens av att hela Europas ekonomiska expertis är sysselsatta med en ännu större fråga, nämligen att – på bästa *Lyxfilan*-manér – komma till rätta med destruktiva konsumtionsmönster hos det ena europeiska landets befolkning efter det andra.

Grekiska företag och privatpersoner har registrerat skatteskulder på hela 40 miljarder euro. Något som – liksom de amerikanska låncirkusen som utlöste 2000-talets hittillsvarande finanskriser – är svårt att betrakta oberoende av de etiska förhållningsregler som bär upp agerandet på mikronivå, hos varje enskild löntagare, företagsledare och politiker.

I DETTA NUMMER AV *AXESS* funderar vi – i temasektionen – över i vilken mån som samhälleligt värde kan genereras utan en stabil värdebas i form av till exempel just fasta etiska grundvärden. Men det diskuteras också – i dossierdelen – i vilken mån som vi i den postmodernistiska eran har undervärderat den roll som traditionella näringsgrenar inom jordbruket har för den politiska och ekonomiska utvecklingen.

I vilken utsträckning kan fluktuationer i spannmålspriser underblåsa demokrati? I vilken mån beror 2000-talets ekonomiska och politiska kriser på att vi har övergivit gamla dygdemönster? Och vilken roll spelar traditionella dygder för Kinas utveckling och framtid som eventuell ekonomisk stormakt?

Johan Lundberg

Att värdekonserveratismens förespråkare under de senaste decennierna har upplevt motvind beror på att den statligt reglerade lågräntepolitiken har uppmuntrat medborgarnas konsumtion och belåning snarare än gamla dygder som sparsamhet och flit.

Johan Lundberg

SVERIGES ALLMÄNNA KONSTFÖRENING PRESENTERAR STOLT:

2011 ÅRS
UTVALDA
SVENSKA
SAMTIDA
KONSTNÄRER

ANDREAS ERIKSSON | ASTRID SVANGREN

FREDRIK SÖDERBERG | MARIA LAVMAN VETÖ

CHRISTINA SKÄRUD | ROGER HANSSON | ROGER METTO

DAVID SVENSSON | CATRIN ANDERSSON | PATRIK QVIST

ANNIKA SVENBRO | MATS ADELMAN | AUGUST SÖRENSON

WWW.KONSTFORENINGEN.SE

BJÖRN KJELLTOFT | MÄRTA KÖNIG | ASTRID GÖRANSSON | ÅSA JUNGNELIUS

ANDERS A | LISA JONASSON | STEFAN OTTO | MARIANNE ANDERSSON

MARIE ANDERSSON | ANNA NORDQUIST ANDERSSON | EVAMARIE LINDAHL | KRISTINA MATOUSH

JENNIFER FORSBERG | GERRY JOHANSSON | ANNA BJERGER | PATRIK GYLLANDER | JOHAN NOBELL

ANNA STRAND | EMMA JÖNSSON | FREDRIK BRÄNSTAD | ALBERT CONTRERAS | JOAKIM ALLGULANDER

WINDY FUR RUNDGREN | HELGA HÄRENSTAM | ANNETT REIMER | MACDOLNA SZABO | CHARLOTTE VALENTIN | LEIF ELGGREN

MIKELIS LAPSA | SUSANNE VOLLMER | TIMOTHY CRISP | MICHAEL SCHLEU | ELIN ELFSTRÖM | MATTEO ROSA

MARJA LEENA SILLANPÄÄ | GERTRUD ALFREDSSON | HILJEVI BERGLUND | MARCUS ERIXSON | LINA HASKEL | MARIA NORDIN | TILDA LOVELL

25-27 NOVEMBER 2011, UTSTÄLLNING
SVEN-HARRYS (KONSTMUSEUM)

LÄS MER OM MEDLEMSKAP PÅ
 KONSTFORENINGEN.SE

10 SAMHÄLLE

- Sociologi* Cecilia Garme om backpackern som ett svunnet ideal **10**
Ekonomi Bo Lundgren talar ut om finanskrisen **12**
Senegal Katarina Höjje om senegalesisk brottning för ett bättre liv **14**
Ukraina Anna-Lena Laurén diskuterar utvecklingen efter orangea revolutionen **16**
Krönika Theodore Dalrymple om hur islam fyller ett etiskt tomrum **18**
Notiser Minnen om Palme, Pressgrannar och varför man bör vara laglydig **19**

28 FRIZON

- Mellanöstern* Paul Berman ser spirande liberalism i arabvärlden **28**

32 OPINION

- Ekonomi* Klaus Bernpaintner anser att vi behöver en debatt om sann ekonomisk frihet **32**
Historia Lennart Stenflo kräver att Säpo öppnar sina arkiv **33**

48 INTERVJU

Nima Dervish samtalar med Irshad Manji om islams utmaningar.

52 TRADITION

Gunnar Wetterberg uppmärksammar den bortglömde rennässansmannen från Malmö, Henrik Smith.

56 KULTUR

- Konst* Tancredi Valeri om brottet som motiv **56**
Litteratur Kjell Häglund tar ett grepp på Olle Ljungström-debatten **59**
Historia Frederick Beal om den danske kulturpersonligheten Ole Wivel **60**
Foto Jenny Maria Nilsson botaniserar bland dagerrotyper **62**
Media Paul Frigyes ser mörkret sänka sig över dagspressen **63**
Musik Adam Cwejman hittar konservatism i neofolk-punken **64**
Språk Lars Melin förklarar det akademiska fikonspråket **65**
Krönika Tanja Bergkvist funderar över PCB och dioxiner **66**

69 RECENSIONER

Anders Rönmark värderar omvärderingar av Kennedyklanen, Kristoffer Leandroer möter den sårade småborgaren Céline, Mattias Hessérus betraktar döden på eftermiddagen, Carina Burman förstår varför vi läser, Per Bauhn ser bröderna Jünger förkroppsliga 1900-talets modernism, Mats Wiklund analyserar Gordon S Woods Amerika och Gunnar Larsson finner suddgummits metafysik.

90 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

Oorganiserad förbittring leder till upplopp; organiserad förbittring till något ännu värre. Så kan Europas framtid komma att se ut.

Theodore Dalrymple, sid 46

TORBJÖRN
ELENKY

DOSSIER KAMPEN OM GRÖDORNA

- 21 **Spannmålsfeber** Jesper Roine om sambanden mellan brödpris och demokrati
 24 **När fosfor silar** Torbjörn Elensky om vad som händer när fosfor tar slut
 26 **Etanol gör ingen hungrig** Erik Jennische om myter kring framställningen av biobränsle
 27 **Mat och makt** Torbjörn Elensky om hur ökat välstånd tär på jordens resurser

TEMA

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

36 Normlösheten förklarar krisen

Dygder är svåra att mäta och studeras sällan av forskare. Men de är viktiga för att förstå hur olika länder hanterar den ekonomiska krisen. **Av Nima Sanandaji och Tino Sanandaji**

40 Konfucius eller kapitalism?

Konfucianska och kommunistiska värderingar har lagt grunden för Kinas explosionsartade utveckling. Men de är också en bromskloss i kampen mot USA för att bli en ekonomisk stormakt. **Av Rutger Palmstierna**

44 Vi har fostrat barbarer

Förbittring är ett dominerande tillstånd i världen. Konflikterna och kriserna i dagens Storbritannien kan härledas till en undermålig kriminal- och socialpolitik. **Av Theodore Dalrymple**

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Omslagsbild: Istockphoto

Nästa nummer: 7 december 2011

Annonser: Sara Skyttedal 073-5145614

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print

Vd: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi vid
Linnéuniversitetet.

Frederick Beal
Frilansjournalist.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik, verksam vid KTH.

Mats Bergquist
Ambassadör.

Paul Berman
Författare.

Carina Burman
Docent i litteraturvetenskap vid Uppsala
universitet och författare.

Adam Cwejman
Ordförande i Liberala ungdomsförbundet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Nima Dervish
Journalist.

Torbjörn Elensky
Författare.

Eva Faye-Weve
Litteraturvetare, verksam
vid Handelshögskolan i Stockholm.

Paul Frigyes
Journalist.

Cecilia Garme
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Johan Hakelius
Skribent.

Bo G Hall
Fil dr i historia.

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet.

Kjell Häglund
Redaktionschef på *Residence* samt kolumnist
och tv-kritiker.

Katarina Höije
Frilansjournalist.

Mattias Hessérus
Doktorand i historia vid Uppsala universitet
och redaktör på Axess.

Erik Jennische
Frilansskribent.

Anna-Lena Laurén
Ledarskribent på *Hufvudstadsbladet*.

Gunnar Larsson
Konstnär.

Kristoffer Leandroer
Författare.

Hugo Lagercrantz
Läkare och professor vid Karolinska institutet.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk
vid Stockholms universitet.

Jenny Maria Nilsson
Frilansskribent.

Rutger Palmstierna
Vd för Macro Intelligence.

Jesper Roine
Docent i nationalekonomi vid
Handelshögskolan i Stockholm.

Anders Rönmark
Politisk redaktör på
*Tidningen Ångermanland och Örnsköldsviks
Allehanda*.

Nima Sanandaji
Vd för tankesmedjan Captus.

Tino Sanandaji
Doktorand i offentlig politik och ekonomi vid
University of Chicago.

Tancredi Valeri
Konstnär.

Krister Wahlbäck
Professor emeritus och ambassadör.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Konsten förblir icke-moralisk

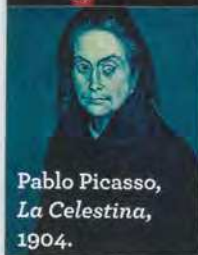
Det finns i debatten en märklig tendens att konstruera en motsättning mellan klassicism och modernism och överföra denna förmenta motsättning till den mellan icke-politiserande och politiserande konst. Men estetisk modernism är inte samma sak som politisk vänsterradikalism. Modernismens framväxt som en utmaning mot (det borgerliga) samhällets invanda perspektivseende sammanföll visserligen med liberalismens och arbetarrörelsens utmaningar mot samma samhälles konserverande av det bestående och det invanda – mot dess andliga och mentala "gengangere". Men den "vänster" som Axess så träffande drar fram i ljuset är ju så inlåst i sina egna "gengangere" att även den mest förstockade konservatism ter sig som ett intellektuellt avantgarde i jämförelse. Beethovens sena sonater, Bartóks stråkkvartetter, John Coltranes ormtjusande kromatism, Cézannes, Picassos, en del moderna amerikaners, Faulkners överlappande perspektiv, Björklings reducerade syntax – alla öppnar de mina ögon och uppfriskar mina sinnen på samma sätt som finalen ur andra akten av *Figaros bröllop* gör (nåja Mozart förblir ojämförbar). Men inte en rad ur en av dagens vänstertexter eller kampsånger eller plakat har den effekten. Det finns förvisso en icke-konservativ dimension i den estetiska modernismen – jag har svårt att länka till exempel Dick Cheney eller Rick Perry till Bartók och Picasso (men jag har lika svårt att förknippa dem med Mozart eller Beethoven). Och samma svårighet har jag med förgrundsfigurerna inom dagens vänster.

Konsten förblir i grunden en icke-moralisk, icke-politisk, icke-borgerlig estetisk individuell angelägenhet, dock med en perspektivrubbande sprängkraft som utmanar just det bestående och invanda.

Bo Lundberg

Rick Perry.

Pablo Picasso,
La Celestina,
1904.

MÅNADENS BICION

Ord föll bort

I förra numret av Axess saknades tyvärr slutet på Maria Erikssons artikel "Bryt upp, bryt upp!". Den sista meningen ska lyda: "Kanske är det den de söker, korvstopparna."

Red.

Strålände bra om Churchill

Strålände bra text av Peter Luthersson i senaste numret av Axess om en av de mest beundransvärda politikerna i modern tid. Detta stycke är särskilt bra: "Vid vilket tillfälle blev då Churchills värdegrund avgörande för själva mänsklighetens framtid? Jo, sommaren 1940. Numera hör man allt oftare att det egentligen var marskalk Stalin och hans soldater som besegrade det nazistiska Tyskland. Det är en platt och materialistisk tanke i samtidens smak. Man adderar likhögarna vid olika fronter och trumpetar ut en slutsats. Men det var Churchills agerande sommaren 1940 som gjorde att det för tron på gott och rätt fanns ett krig att vinna. Det var Churchill som i den brittiska politikens innersta rum och i offentligheten outtröttligt framförde sin uppfattning att ingen fred var möjlig med Hitler, att det som nu stod på spel inte bara var tillfälliga skiften i styrkeförhållanden utan individens frihet i världens alla hörn."

Lisa Abramowicz

Så föddes fascismen

Visst hör syndikalismen och fascismen till samma läger. Dock kan man inte göra den kopplingen utan att nämna bryggan – det vill säga syndikalisten Sorels verk *Reflections on Violence* som dagens våldsverkare inom till exempel AFA fortfarande efterapar och Sorels lärjunge Valois som bildade den franska fasciströrelsen med tankegods från italienska Gentile.

Även om Valois slutade som "libertariansk kommunist" var det runt honom som mer radikala anarkister och syndikalister – som förvisso delade syndikalismens tro på fackföreningar och icke-parlamentarism – samlades. Den springande punkten inom fascismen – som avdelar den från syndikalismen – är frågeställningen: "och vad händer efter revolutionen"? Valois menade att människor inte frivilligt kommer att göra en arbetsinsats om det inte finns "starka ledare" inom proletariatet att fördela och följa upp arbetsinsatser. Eftersom samhället är uppbyggt på våld och hot (Sorel) mellan klasser, måste ett visst mått av våld även existera efter revolutionen, inom proletariatet. Och så föddes fascismen.

Christian Swedberg

Böcker till vinnare!

Vi har dragit vinnarna bland de prenumeranter som tog chansen att ge bort tre nummer av Axess till en vän och därmed delta i utlottningen av böcker. Vinnarna är Elisabeth Hjort i Jönköping, Lars O Ericson i Uppsala, Bengt Axmacher i Söderköping, Birgitta Jonsson i Ramlösa och Johan Malmberg i Göteborg. Grattis!

Red.

Att de aldrig kan lära sig

12 Bo Lundgren talar ut om finanskrisen

Slagsmålsklubben

14 Katarina Hölje om senegalesisk brottnings för ett bättre liv

Från orange till grått

16 Anna-Lena Laurén diskuterar utvecklingen i Ukraina

Att dela islamisters kritik

18 Theodore Dalrymple om hur islam fyller ett etiskt tomrum

Notiser

19 Minnen om Palme, Pressgrannar, laglydighet och konformism

SOCIOLOGI

Backpackern

En livsstil står på spel när världsekonomin går ner. Den fritt resande ungdomen är snart lika föraktad som hemmafrun, skriver **Cecilia Garme**.

MAN KAN KALLA OSS Generation Backpack: lyckliga 60-talister som tog sig ut i världen med ryggsäck, cyklade i Kina och körde genom Australiens öknar och tog påhugg här och där. Vi vände våra ansikten mot upplysningens sol och lärde oss reflektera på nybörjarkurserna i socialantropologi och konstvetenskap. Det var på allvar men inte på liv och död, för det fanns ingen anledning att rusa in i ett yrke. Tvärtom. En lång, sökande ungdomstid med mycket resande ansågs värdefull, rentav meriterande.

När annars skulle man utveckla den mänskliga erfarenhet och det perspektiv som behövs för ett ansvarsfullt vuxenliv?

Vår föräldrageneration hejade på, för de hade inte haft samma chans. Men rekorddecennierna, reformerna och lönestrukturen som växte fram under 1970- och 80-talen hade bäddat för en sorts herrskapsliv för unga. "Res!" sa min mamma, och uppmaningen fick sin tyngd av generationers slit på samma torva för att barnen en gång skulle få ett rikare liv.

FOLKHEMSPRINSESSOR är ett slitet ord, men här är det för en gångs skull befogat. För vad var denna fria livsstil annat än en massva-

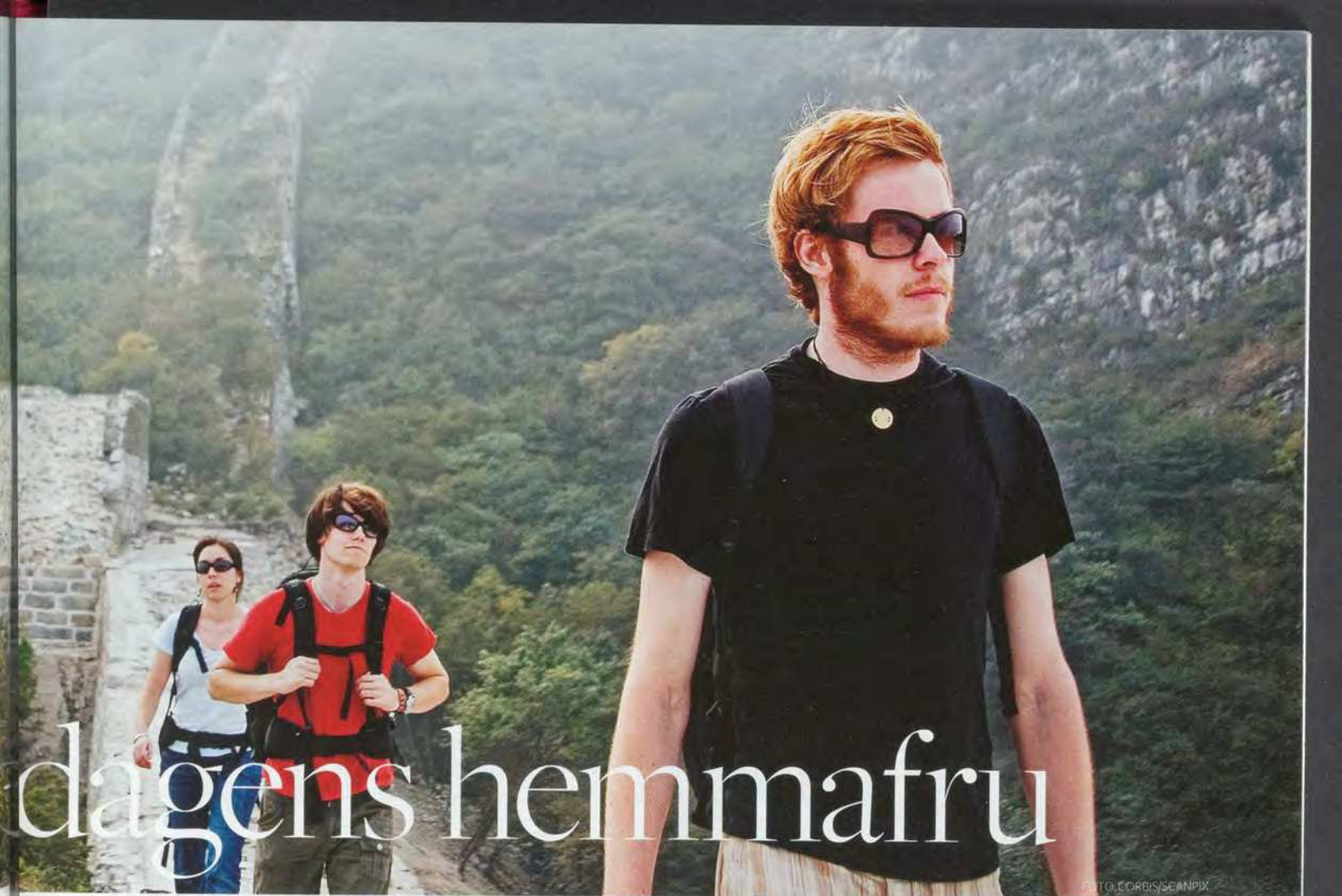
riant på 1700-talets *Grand Tour*, bildningsresan som skulle fullborda vuxenblivandet? Nu för båda könen, och alla samhällsklasser.

För vi fick ju inte reskassan av våra föräldrar. Det var däremot enkelt att jobba ihop den, på 1980-talet. Med låg arbetslöshet, god tillgång till enklare jobb, höga lägstalöner och extremt förmånliga studielån blev äventyret – utomlands och inombords – så möjligt att det blev självklart. Ingen pratade om försenade karriärer och förslösad produktivitet.

Diversearbetet hade också en egen poäng. Att jobba i långvården ett tag även om man tänkte bli civilingenjör hade ett medborgerligt meritvärde som måste ha hängt samman med Sveriges starka jämlikhetsideal. Precis som för *Grand Tour*-resenärerna gällde det ju att bildas för det samhälle man skulle leva i.

Det är ingen tvekan om att 70-talister, 80-talister och nu 90-talisterna varit minst lika sugna på en lång ungdomstid. Men förtecknen har blivit lite annorlunda. Det här var kullar som hade draghjälp av sjunkande flygpriser, men hårdare konkurrens om småjobben på hemmaplan. I gengäld hade EU-medlemskapet gjort det lagligt för unga

dagens hemmafru

svenskar att plocka disk i Amsterdam och London.

Vad som nu har hänt är att den långa, sökande ungdomstiden som livsstil gått in i väggen. Eller åtminstone blivit suspekt. När ungdomsarbetslösheten hör till Europas högsta och svenska studenter är äldst i världen handlar formeln resa-plugga-småjobba-resa inte längre om ett fritt val, åtminstone inte för alla. Det är ont om alternativ, helt enkelt. Och utan den förgyllande kappan från 1700-talets *Grand Tour* blottställs den unge resenären som en loser. Tydligast och mest föraktfullt uttrycktes detta i Svenskt Näringslivs rapport i somras, "Konsten att strula till ett liv". Den som toppades med det absurda förslaget att humaniorastudenter skulle få lägre studiebidrag.

ORON FÖR UNGA svenskars extremt sena inträde i arbetslivet och långa studietider är inte ny, men den har definitivt intensifierats. Vi måste öka antalet arbetade timmar för att klara välfärden, och i den långdragna ungdomstiden finns en klockren potential. År 2007 var genomsnittlig examensålder 29 år (!), och avbrottet mellan gymnasium och påbörjade högskolestudier låg kring 3 år eller mer, långt över andra OECD-länder.

Så det nya med Svenskt Näringslivs rapport i somras var inte själva problembeskrivningen, utan tonen. För det är stor skillnad på att som exempelvis Långtidsutredningen 2011 vara bekymrad och att som

Svenskt Näringsliv vara nedlåtande och raljant. Titeln *Konsten att strula till ett liv. Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete* sade allt. En befogad oro för försörjningskvoten flätades ihop med det moraliska fördömandet av en livsstil som till nyligen inte bara ansågs värdefull, utan också var ett tecken på hur långt Sverige hade kommit i välstånd och social utjämning.

Man kommer att tänka på hemmafrun. Också hon var ett livsstilsfenomen med kortvarig blomstring, åtminstone som massföreteelse.

IDAG KOMMER VI knappt ihåg att en hemma-varande hustru var en ouppnåelig dröm för många arbetarfamiljer under tidigt 1900-tal. "Det riktiga är att arbeta för att kvinnan som mor har rätt att vårda sitt barn i ett ordnat hem under humana förhållanden utan umbäranden och under samhällets försorg och under lagar, som tvinga även mannen till ansvar mot barnen", skrev de svenska delegaterna vid en internationell kvinno-konferens 1910. Först under 1940-talet låg hemmafrun inom räckhåll för breda lager i befolkningen.

Enligt en siffra från Gallup var 79 procent av alla gifta kvinnor i Sverige hemmafruar 1943. Ungefär samtidigt konstaterade Alva Myrdal att "arbetarna har använt en betydande del av sin förbättrade levnadsstandard till att befria sina kvinnor från att behöva arbeta åt andra".

ATT HEMMAFRUN dog ut som livsstil har många förklaringar, och nationens ekonomi var bara en. Det blev uppenbart på 1960-talet att det inte räckte med invandring för att täcka de ökande behoven på arbetsmarknaden. Idag kan vi konstatera att den nordiska tvåförsörjarmodellen inte bara är betydligt mer effektiv än den kontinentala hemmafrumodellen i ett tillväxtperspektiv, utan att det vore en statsfinansiell omöjlighet att backa bandet. Om man skulle vilja alltså, och det är det ju få som vill.

För det var främst trycket från kvinnorna som drev fram förändringen. Hemmafrulivets trista baksidor hade snart uppenbarats: beroendet av mannen, ensamheten, monotonin. Under degduken jäste frustrationen i takt med de perfekta bullarna, hur torftigt och kringskuret tedde sig inte livet i ett "ordnat hem"? Kvinnorörelsen fick staten med sig i storsatsningen på offentlig barnomsorg under 1970- och 80-talen, och därmed blev hemmafrurollen, en gång så eftersträvt, en blindtarm i historien.

Och ändå inte, för hon lever kvar som en sorts kompletterande livstilsideal, inte bara i tidningen *Mama*. Det där med att "vårda sitt barn i ett ordnat hem under humana förhållanden" fortsatte vara en så stark önskan hos småbarnsföräldrar, främst kvinnor, att staten skapade ett substitut i form av världens längsta föräldraledighet.

Givet att man först har skaffat sig ett arbete att vara ledig från är det idag fritt fram >>

att vara seriell hemmafru nästan hur mycket man vill, om man skaffar tillräckligt många barn. Utan att benämnas hemmafru och definitivt utan anklagelser om att man "strular bort sitt liv". Det är alltså inte kaffet som skiljer den glamorösa lattemamman från den föraktade hemmafrun, utan statens välsignelse i form av lagen om föräldraförsäkring, en sorts hallstämpel som säger "jag är faktiskt etablerad på arbetsmarknaden och min ledighet är statsfinansiellt försvarbar".

Dagens "riktiga" hemmafruar har däremot noll prestige. De är "osynliggjorda och förlöjligade", som de själva brukar beskriva det. Så giftes det nationalekonomiska behovet av fler i arbete ihop med ett socialt stigma av dem som långvarigt undandrog sig arbetslinjen med hänvisning till sina barn.

Jag säger inte att det var fel utan att det var så det gick till. Och nu ser vi det hända igen, för jag tror att Svenskt Näringsliv tonläge var ett tecken i tiden, fast nu gäller det alltså ungdomarna, inte kvinnorna.

SKILLNADEN ÄR förstås att förändringen ännu inte drivs av den berörda gruppen. Men social stigmatisering är ett förfärande effektivt styrmedel, den som föraktas brukar snart ta avstånd från sig själv. Att kritiken mot Svenskt Näringslivs rapport blev massiv berodde mer på de klantigt utformade förslagen – som Svenskt Näringsliv snabbt backade ifrån – än på dess tonläge.

Min gissning är att det inom kort kommer att vara direkt lågstatus för unga att ta en treårsperiod efter gymnasiet för småjobb, resor, humaniorastudier för bildningens skull och funderingar över framtiden.

Och lika lågstatus att ta studieuppehåll under högskoletiden. Långvarig utsikt från en cykelsadel i Kina kommer snart att te sig lika trist som övervakandet av egen 4-åring i sandlådan blev för hemmafruarna.

En kortare ungdomlig frihetstid, kanske ett år, blir samhällets underförstådda kompromiss inför en djupt mänsklig längtan som inte helt kan undertryckas. Perfekt i cv:t och på olika sätt sanktionerat i olika regelverk av typen antagningsregler till högskolan, meritpoäng och studiestöd.

Det man kan önska är att reformister-na – till skillnad från Svenskt Näringsliv i sitt val av stilmedel i somras – går fram med hjärtat. För inte så länge sedan var en lång ungdomstid det finaste som en generation kunde ge till en annan. Vi har inte längre råd med det. Men det finns ingen anledning att spotta på unga människors drift att se sig om för att finna sin väg. ✱

EKONOMI

Bo Lundgren: Att

Riksgäldens chef betraktar den ekonomiska krisen med förskräckelse. Europa får betala priset för att inte ha lärt sig av tidigare misstag, säger han till **Mats Wiklund**.

HÖSTEN 2011 KAN gå till historien som den tid då förtroendet för institutionerna och politikerna slutligen rämnade. Finanskriser, bankkriser, massarbetslöshet och kurvor som oavbrutet pekar nedåt har inte uppstått av sig själva. Någons fel är det.

Kanske handlar det rätt och slätt om den mänskliga faktorn. Banker, börser och bolag utvecklar system som blir allt mer komplicerade, omsätter allt mer pengar och förstås bara av experter. Politiker accepterar utvecklingen, eftersom den verkar bra och de själva inte förstår den. Krisens gemensamma nämnare är alltså ett institutionellt misslyckande där regelverk och kontrollmekanismer har kunnat kringgås.

Nu har dessa institutioner – de politiska och ekonomiska – kniven på strupen. Och frågan är om de förmår att ta sig samman, om banker, finansmarknader och regeringar är villiga och kapabla att göra om de system vilkas misslyckanden de själva bär ansvaret för.

En som har upplevt det mesta av politiska och ekonomiska tillkortakommanden är Bo Lundgren: skatteminister i regeringen Bildt, partiledare i Moderaterna och numera generaldirektör i Riksgälden. Lundgrens kanske främsta bedrift, som han blivit internationellt uppmärksammas för, är räddningsinsatsen för det svenska bankväsendet under det tidiga 1990-talet. Under hans

ledning lyckades Bankstödsnämnden, eller bankakuten som den kallades, med hårdföra men innovativa metoder, styra upp och ge stadga åt krisdrabbade banker.

För Bo Lundgren lär hösten 2011 därför kännas som något av en favorit i repris – han har sett detta förut: paniken, misstagen, läsningsarna och lögnerna. Vi träffade honom en dag i början av oktober när allt tycktes stå på spel: EU, euron, ekonomin och bankväsendets framtid. Och över alltihopa svävade Grekland.

MEN DET HELA ÄR egentligen enkelt, säger Bo Lundgren snabbt och lätt otåligt.

– Grekland måste skriva ned sin skuld, förutom att de måste försöka öka produktiviteten och hantera budgetläget. När skulden ska skrivas ned kan man diskutera, men den måste ned. Grekerna kan inte leva med den, oavsett vad politiker säger. Men då får banker problem, medger Lundgren.

– Bäst vore att en rekapitalisering skedde på nationell nivå. Då kan bankerna lättare förstatligas. Klarar man inte det måste det skötas på europeisk nivå, på ett eller annat sätt.

Vad många undrar är inte bara hur det har kunnat gå så illa, utan också varför det har varit så svårt att få ett grepp om situationen. Hur kan det komma sig att man fortfarande,

Bo Lundgren tar sig för pannan.
FOTO: FREDRIK SANDBERG

de aldrig kan lära sig

efter stresstester och allehanda utredningar, inte har klart för sig vilka banker som sitter med miljardlån till länder som inte har råd att betala tillbaka?

– Herregud! Den första europeiska stresstesten var löjlig. Den andra utgick från att staters obligationer var hundra procentigt säkra. Så var det ju inte. Dexia (den konkursfärdiga belgisk-franska banken som den belgiska staten tvingades ta över) klarade ju det testet.

Men bankerna vet rimligen hur det egentligen står till. Kan de inte tvingas till öppenhet? Lundgren menar att det är en fråga om politisk vilja. Vissa länder, som Sverige när det begav sig, var väldigt tydliga i sina krav. Andra är det inte. Men, säger han, vill politikerna veta hur landet ligger finns det inga formella skäl som skulle hindra dem.

Just nu får man intrycket att staten lånar ut pengar till banker för att rädda dem, samtidigt som andra banker lånar ut pengar till stater för att de ska kunna rädda banker.

– Så kan man inte beskriva det ens i dagens situation. Stater måste låna pengar emellanåt och de obligationer som man emitterar, som vi emitterar, köps av andra banker. Våra obligationer är eftertraktade – många centralbanker ute i världen köper dem – även vanliga banker ligger på dem. De vill ha säkra papper, och dit räknas vanligtvis statsobligationer.

Vanligtvis, ja. Men tiderna är onormala. Problemen uppstår, som nu, när de inte räknas som säkra.

– Just det. Och det man då måste göra är att ha regler i respektive land som talar om

att om det finns en osäker fordran, ta höjd för den (ekonomjargong för att försäkra sig om extra manöverutrymme och en lämplig marginal) och göra en nedskrivning.

Men finns det inte en smärigräns?

– Jo. Vi måste nu rekonstruera eurozonen, vissa länder mer än andra. Ju snabbare det finansiella systemet rekonstrueras, desto snabbare kommer man också ur krisen.

DETTA ÄR OCKSÅ en kris för euron som i sin tur bottenar i en politisk kris. Länderna i eurozonen har visat sig oförmögna att ta ett gemensamt ansvar. Tid efter annan, gång på gång, har de förbrutit sig mot regler och överenskomelser som de själva ingått i syfte att ge trovärdighet och stabilitet åt valutasamarbetet. Istället har det nationella intresset satts främst. Var inte upplägget för EMU felaktigt? Det baserades på en oriktig premis om hur länder och politiker fungerar.

– Det kan man säga. Det fanns en risk att de politiska systemen inte skulle klara av det. Under folkomröstningskampanjen om EMU-medlemskapet i Sverige 2003 var jag orolig för vad som skulle hända med Irland – alla såg att där rådde en överhettning. Och kan man inte använda penningpolitiken i stabiliseringssyfte måste finanspolitiken reagera. Den irländska regeringen lät bubblan växa: politikerna var oansvariga och deras inspektion inkompetent, ungefär som den svenska på 1980-talet. De såg inte riskerna och hade fel besättning.

Bo Lundgren är fortfarande en övertygad euro-anhängare, just därför att det är ett politiskt projekt.

– Euron kommer att överleva. Det är naturligtvis väldigt svårt att tänka på Europas historia när man har en sådan kris som nu, men euron är så avgörande för integrationen av Europa. Den är en del av hela detta stora projekt att väva samman stater, att säkra fred och välfärd. Ja, man byggde en valutaunion och gjorde en del misstag. Men politiker gör alltid misstag! Särskilt två omständigheter bidrog till krisen: en brist på stabila finanser i vissa länder och en avsaknad av likartad utveckling i konkurrenskraften.

Det var på det hela taget också vad som låg bakom krisen i det europeiska valutamarbetet 1992.

Och då är vi inne på ett fenomen som kännetecknat euro-krisen: politikerna reagerar för sent på varningssignalerna. Bo Lundgren känner själv en uppgivenhet och besvikelse över senfärdigheten och oviljan att ta ett ansvar.

– Det som skrämmer mig är de politiska systemens sätt att fungera och politikens inriktning på det kortsiktiga. Jag saknar en europeisk ledare av Helmut Kohls slag som såg möjligheterna att långsiktigt göra något bra för Europa.

Finns det en risk för att euron och det europeiska projektet havererar?

– Visst finns det en risk för en kollaps, men den är liten. Börjar man göra det rätta och få bättre koll på saldona i framtiden, kan det bli som i Sverige nuförtiden där plus och minus måste gå ihop. Insikten om vad som står på spel är för stor för att tillåta ett misslyckande. ♣

SENEGAL

Slagsmålsklubben

Senegalesisk brottning var en gång ett tidsfördriv för fattiga bönder. Idag lockar landets snabbast växande sport unga män i jakt på ett bättre liv, skriver **Katarina Höije**.

HUNDRATALS UNGA män och kvinnor i t-tröjor med idolen Aboune Seyes köttiga ansikte tryckt på bröstet väller ut ur Dakars gula, skramlande taxibilar. Färgglada busar bromsar in och släpper av sjungande fans utanför Iba Mar Diop-stadion, Senegals klassiska brottningsarena. Ett kort tumult uppstår när en minibuss anländer med ett tjugotal av rivalen L'An 2000:s sjungande fans. Det är lördag eftermiddag och den svala vinden får dammet att virvla på gatorna i medinan. Inne på arenan tar poliser i röda mössor position längs väggarna och förväntansfulla supportrar spurtar för att ta en plats på läktaren. Aboune Seyes fans fyller raderna till höger medan L'An 2000:s segevissa anhängare tar plats på de vänstra. På varje läktare finns en sektion där *sabars*, de dundrande trummorna som spelas med ena handen och en pinne, bearbetas med ursin-

Akon har förlorat matchen.

nig kraft av svettiga män. Ett vrål får publiken på fötter. Överallt hop ligger *grioternas*, berättarnas, rytmiskt rabblande sång.

2006 misslyckades fotbollslandslaget med att kvalificera sig till både VM och Afrikanska cupen. Fansens besvikelse över nationalhjältarnas misslyckande visste inga gränser. De övergav fotbollsstadion och

drogs istället till brottarringen. Idag kan en match locka 80 000 åskådare, så många som nationalarenan Léopold Sédar Senghor rymmer. I ett land med en arbetslöshet på närmare 50 procent och där stora delar av befolkningen lever på under en dollar om dagen, kan de riktigt framgångsrika brottarna se fram emot vinstsummor i miljonklassen. Lägg därtill sponsorpengar när de stora matcherna tv-sänds och en lockande status som nationalhjärte.

MEDAN SKYMNINGEN sänker sig över de fallfärdiga husen i Guediawaye i Dakars utkanten gör ett hundratal unga män och pojkar i höftskynten och Nike-shorts sig redo för kvällens träningspass. När tränaren blåser i visselpipan går de ner på alla fyra medan han räknar varje armhävning från sidan av den sandiga planen. På brottarskolan Balla

– Att få hem Axess
i brevlådan är
månadens höjdpunkt!

Prova två nummer av Axess för endast 59 kronor eller ett helår för bara 499 kronor!

past att ta

Senegals största stadion.

NÄR AKON KOMMER in på stadion nästa dag är tröjan och träningsbyxorna genomvåta av svett och *marabouts* vätskor som bärs fram till brottaren i stora dunkar. Brottarna bär en *pagne*, ett tygstycke som knyts kring midjan och rullas till tajta shorts, lätta att grabba tag i under matchen. De unga männen ser nervösa ut när de står framför varandra. På en given signal rusar de mot varandra. Motståndaren får tag om Akons huvud och de snurrar runt med axlarna stötandes mot varandra samtidigt som de fumlar efter den andres ländkläde. Medan de försöker övermanna varandra, den som får ner motståndaren på rygg, mage, lår, huvud eller alla fyra har vunnit matchen, svingar de slag mot den andres armar och ansikte.

I Senegal är knytnävsslag och sparkar i brottnings tillåtet. Det är också en av anledningarna till att senegalesisk brottnings blivit populär i grannländerna.

De senaste 50 åren har den västafrikanska brottnings standardiserats med regler som är desamma i flera västafrikanska länder, bland annat Niger, Mauretanien och Senegal. Stora turneringar arrangeras i Nigers huvudstad Niamey, men det är i Senegal, och i första hand Dakar, som brottningsen har utvecklats från en sport för amatörer till nationalsport.

– De som har en chans att bli något är de riktigt duktiga boxarna, men för att nå toppen måste du också behärska klassisk brottnings. För att tjäna de riktigt stora pengarna räcker det inte med att vinna matcher, du måste också få med dig publiken. De brottare som bjuder åskådarna på show är också dem som sponsorererna vill satsa på, säger Malick Thiandoum, Senegals mest berömda sportkommentator på den statliga tv-kanalen RTS.

Efter mindre än en minut ligger Akon på

Akon får heligt vatten hållt över sig.

I Balla Gaye-skolan är Akon den kommande stjärnan.

rygg i sanden, besegrad av en betydligt större och starkare motståndare. Storgrätandes leds han bort av förtvivlade lagkamrater.

I SENEGAL HAR unga senegaleser, även de med universitetsutbildning, svårt att hitta jobb. Många lämnar landet för att som illegala immigranter ta sig till Europa. Allt fler >>

SAMTLIGA FOTON: MALIN PALM

Gaye tränar alla, från taniga ungdomar till landets stora stjärnor. Skolan har fått sitt namn efter en av Senegals största brottare och är Dakars mest framgångsrika. Balla Gaye själv följer träningen från sidlinjen tillsammans med kvarterets ungar.

I VÄSTAFRIKA HAR brottningsen utövats i flera hundra år av olika etniska grupper, var och en med sin egen stil. Det var bönder i jakt på arbete som tog sporten till Dakar. De bodde ofta hos lebouffolket, en etnisk och kulturell elit.

Vårdarna började snart spela på matcherna och de brottare som gick segrande ur striden fick pengar, ris och boskap. Brottarna behövde inte längre vänta på torkan för att söka arbete, de kom till Dakar när de kände för det, medvetna om att där väntade en hänförd och förmögen publik.

En av de unga brottare som förespås bli nästa stora stjärna är Akon. Varje morgon går han upp klockan fem och springer en mil längs stranden. Efter det väntar styrke-

UKRAINA

Från orange till grått

Sex år har gått sedan revolutionen i Ukraina. Besvikelsen är stor över politiker och korruption. Men friheten och demokratin finns där, skriver **Anna-Lena Laurén**.

skriver också in sig på någon av Dakars flera hundra brottningskolor. Unga brottare som Akon har inte bara den egna familjens förväntningar att leva upp till. Även grannarna förväntar sig att bli försörjda. Brottarens avgrunds djupa förtvivlan när han förlorar är inte bara en ursäkt till de besvikna fansen, utan också till alla dem som är beroende av prispengarna.

DEN SENEGALESISKA brottningen står inför stora förändringar. Prissummorna ökar klyftan mellan de fåtal som tjänar miljontals kronor och de flera tusen som inte får några pengar alls.

Precis som i fotbollen följs det växande intresset för sporten av huliganism och läktarslagsmål. Gaston Mbengue är Senegals mest berömda promotor och genom honom försöker tv-kanalen LC2 nå ut med tv-sända matcher till fler afrikanska länder. Än så länge är sändningarna gratis men förhoppningen är att sporten ska bli så populär även utanför Senegal att utländska tv-bolag är beredda att betala för sändningsrättigheterna. Ett försök att ta brottningen till Europa stoppades av regelverket som inte tillåter slag utan handskar.

– Den senegalesiska brottningens framtid är ljus, säger Akon, när vi ses i brottarens hem dagen efter matchen. Den värsta besvikelsen har lagt sig och han utstrålar en trygg kaxighet.

– Idag är brottningen ett riktigt yrke, men du måste vara disciplinerad och träna hårt för att lyckas. Nu är det upp till oss, den nya generationen, att föra traditionen och den senegalesiska brottningen vidare. Jag satsar på att bli en stor mästare och dra mig tillbaka när jag är 40, extremt rik. ☆

ÖVER KIEVS GATOR vajar banderoller med reklam för nattklubbar. En av dem visar upp tre nakna kvinnorumpor under rubriken "På Klub Malina får du saftigt kalvkött varje dag".

Jag stannar upp. Dylisk chauvinism är så vanlig i de flesta före detta Sovjetländer att man till sist blir blind för den. Men så grovt sexistisk reklam så ofta förekommande som i Kiev har jag sällan sett.

Ukrainska kulturpersonligheter tror att det i grund och botten handlar om en svag ukrainsk identitet.

– Vi kopierar all vår populärkultur från Ryssland. De kopierar den sämsta västerländska populärkulturen. Så vad vi producerar här är egentligen en kopia av en kopia, säger Vadim Krasnooky.

Han är solist i skabandet Madheads XL och en övertygad ukrainofil. För några år sedan övergick han till att enbart tala ukrainska överallt i Kiev. Det är inte så lätt. Det huvudsakliga språket i Ukrainas huvudstad är fortfarande ryska, och även om alla skyltar enligt lag ska författas på ukrainska är det litet si och så med hur lagen efterlevs i praktiken.

– Servitören tilltalar mig på ryska fast jag talar ukrainska. Det är typiskt, konstaterar Vadim Krasnooky.

Hans modersmål och starkaste språk är ryska. Men det vägrar han tala nuförtiden. Vi talar ryska därför att jag i egenskap av utländsk journalist är ett undantag. Och för att det trots allt blir en mycket bättre intervju om vi gör den på Vadims modersmål istället för på knagglig engelska.

DET HÄR FENOMENET är typiskt för Ukraina. Landet är ett gränsland och har blivit översprunget av olika imperier i århundraden. Resultatet är att nationsbyggarprojektet, som var före detta president Viktor Jusjtjenkos ledmotiv, ibland kan ta sig något märkliga uttryck.

Det har gått sex år sedan den orangea revolutionen i Ukraina. Sex år sedan tiotusentals människor stod i blötsnön på Maidan-torget i Kiev och imponerade på en hel värld med sitt mod. De huttrade och frös, men vägrade gå hem. För första gången i sina liv upplevde de att de hade makt – makt att vägra flytta på sig. Istället var det den politiska makten som fick ge vika.

– Det var minus tjugo grader och vi visste ju inte hur polisen skulle reagera. Vi var hela tiden rädda att de skulle komma med vattenkanoner och börja spruta, säger Anton Tselovalnik, en drygt trettioårig Kievbo. Idag arbetar han som arkitekt och har precis fått en liten dotter. Livet består av helt andra saker än att göra revolution. Men han kommer aldrig att glömma dagarna och nätterna på Maidan.

– Maidan är Maidan. Vad som än händer. Resultatet blev inte som vi hade tänkt oss, men vi fick åtminstone uppleva den en gång – känslan av att kunna påverka. Av att tvinga makten att ge vika. Jag glömmet det inte.

Många är i varje fall djupt besvikna på hur den orangea revolutionen slutade. Ukraina skulle bli fritt och demokratiskt. Ukraina skulle bli EU- och Natomedlem. Ukraina skulle bli en del av Europa. Det trodde inte bara ukrainarna, utan också en stor del av västvärlden.

NU HAR REVOLUTIONENS ikon Julija Timosjenko fått sin dom. Sju år är en påfallande lång tid för ett brott som egentligen inte är bevisat. Timosjenkos allierade i den orangea revolutionen, Viktor Jusjtjenko, godkände själv det gasavtal med Ryssland som nu sägs vara beviset för att hon hade över-skridit sina befogenheter.

Den som anses ligga bakom domen mot Timosjenko är sittande president Viktor Janukovitj, mannen som Timosjenko en gång besegrade på Maidan. Kost Bondarenko, som leder tankesmedjan Institutet

för ukrainsk politik i Kiev, säger att Timosjenkos stjärna började dala för länge sedan.

– Hon är inte den kvinnliga Che Guevara som västvärlden tror. Hon är en pr-produkt, en affärskvinna som såg politiken som fortsättning på sin verksamhet. Som premiärminister var hon oerhört auktoritär och allt annat än demokratisk.

Att Timosjenko fängslades på uppenbara politiska grunder är i varje fall ett bakslag. Det bekräftar uppfattningen att Ukraina fortfarande styrs av påfallande primitiva principer.

Till revolutionernas natur hör att resultatet aldrig blir exakt som man hade tänkt sig. Revolutioner kan åstadkomma en kursändring, men kan till exempel inte avskaffa en hel generation korrumperade tjänstemän eller ändra på den politiska kulturen. De kan inte omvandla ett samhälle i grunden. De kan åstadkomma en öppning, visa väg – men det är också allt.

– Om Jusjtjenko hade vågat göra verkliga reformer efter att han blev president 2005 hade han kunnat göra vad som helst. Folk var beredda. De trodde på honom och hade stått ut med mycket. Men han vågade inte utnyttja ögonblicket. Det gick honom förbi, säger Vadim Krasnooky.

VAR STÅR DÅ Ukraina i dag?

Tillväxten har sjunkit till drygt fyra procent (mot tretton före revolutionen). Tre grälände politiker (Jusjtjenko, Julija Timosjenko och Viktor Janukovitj) har hållit landet i gisslan i fem år. Under den tiden skedde inga stora reformer, eftersom president och premiärminister ständigt lade krokben för varandra.

Korruptionen är värre än någonsin. Alla privata tv-kanaler ägs av olika oligarker, som styr affärslivet och utövar stort politiskt inflytande. Ukraina leds i praktiken av en liten klick där de flesta känner varandra. Men samtidigt är pressen brokig och mångfasetterad. Det går att säga och publicera vad man vill. Det går att bilda politiska partier och ställa upp i val. Presidentvalet 2010 var fritt och demokratiskt, enligt utländska observatörer.

Ukrainarna har fått veta vad frihet vill säga. Hur mycket politikerna än bråkar så är alla medvetna om en sak: Ukraina är idag ett öppet samhälle och på den punkten finns det ingen väg tillbaka.

DEN FRIHET SOM ukrainarna upplever är av ett annat slag än den mycket skarpt avgränsade frihet som finns i Ryssland. Ryssarna kan visserligen säga och tänka vad de vill, men möjligheterna att påverka genom att till exempel bilda politiska partier är oerhört begränsade. Kritiska journalister kan förvisso agera inom ett definierat område, men går en ständig balansgång. Den som skriver om fel saker kan bli misshandlad el-

Den orangea revolutionens ikon Julija Timosjenko dömdes till sju års fängelse, en påfallande lång tid för ett brott som egentligen inte är bevisat.

FOTO: GLEB GARANICH/SCANPIX

ler mördad. Det problemet har existerat i Ukraina – det kändaste fallet är journalisten Georgij Gongadze som mördades 2000 – men idag är pressen mer eller mindre fri. Situationen är visserligen allt annat än idealisk. Att köpa sig publicitet är fortfarande fullt möjligt. Professionalismen inom mediavärlden varierar. Men faktum är att pressen fungerar på villkor som alltmer liknar västvärldens.

DETHARGÅTTETTHalvårsedanrevolutionerna i arabvärlden, en revolution som väckte stor eufori i väst. Tämmligen snart övergick känslorna i besvikelse. Än så länge har vi inte sett några avgörande demokratiska framsteg vare sig i Egypten eller Tunisien. I Egypten reagerar det sekteristiska våldet och i Sy-

rien har regimen skoningslöst slagit ned alla försök till demonstrationer.

I DE FORNA SOVJETLÄNDERNA är arvet efter revolutionerna motstridigt. Ukraina har blivit ett fritt samhälle, men ständig politisk instabilitet sätter käppar i hjulet för den demokratiska processen. I Georgien har president Micheil Saakasjvili mer eller mindre utrotat korruptionen på gräsrotsnivå. Samtidigt är han en auktoritär ledare som drog in Georgien i ett misslyckat krig med Ryssland, med resultatet att landet förlorade 20 procent av sitt territorium.

Problemen och motstridigheterna är många. Ändå kan man inte kalla dessa revolutioner för misslyckade. De tände en gnista. Maidan är Maidan. ✿

Jag delar islamisters kritik

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Härnäst läste jag en lång artikel i *Le Monde* om islamiseringen av Paris förorter, särskilt de där upploppen 2005 var som allvarligast. Hur bekymrad bör jag vara över detta?

Det finns inget annat ämne där det är så nödvändigt och så svårt att hålla huvudet kallt som när det gäller islam i Europa. Jag är bara alltför medveten om den långa historien av förment oförsonliga religiösa konflikter i Europa, när katoliker ansågs vara till sin natur illojala mot länder med protestantiska regeringar och vice versa, för att inte tala om hur omöjligt det ansågs vara för judar att bli fullvärdiga medborgare i de länder där de bodde. Katolikerna antogs reservera sin lojalitet för påven, protestanterna för sitt kyrkosamfund och judarna för sina trosfränder på andra håll. I det långa loppet visade sig allt detta vara felaktigt. Religiös mångfald var inte oförenligt med lojalitet.

Enligt Gilles Kepel, den mest respekterade och kunnige forskaren om islam i Frankrike, har religionen blivit det främsta sociala kittet i de förorter som byggdes som arbetarparadis men som nu främst bebos av invandrare och deras ättlingar, många av dem arbetslösa.

Kepel menar att islamiseringen är en reaktion på och ett försök att övervinna förorternas isolering från det övriga franska samhället liksom det moraliska förfallet i det liv som levs där. Kriminalitet och drogmissbruk är utbrett, och det nuvarande välfärdssystemet varken tillåter eller kräver att man gör några ansträngningar för att undfly det förödande beroendet av statliga bidrag. Islam strömmar in för att fylla det existentiella och etiska tomrummet.

FÖR DEN FÖRSTA GENERATIONEN av muslimska föräldrar räckte det att deras barn slapp äta griskött; nu förkastas skolmatsalen helt och hållet. Därmed skapas ett getto, delvis utifrån och delvis inifrån.

Det är väldokumenterat att jobbsökande i Frankrike med muslimska namn har sämre möjligheter att anställas än de med traditionella franska namn.

Ett annat problem som nämns av Kepel är den dåliga kollektivtrafiken, som gör det svårt för förortsinvanorna att resa dit där det finns arbete. Men är detta roten till problemet?

Många (om än säkerligen en minoritet) av barnen till muslimska invandrare klarar sig mycket bra och blir helt integrerade i det franska samhället, trots att de har varit utsatta för precis samma nackdelar som de som misslyckas. Fördomar finns, men de är inte så stora att de är omöjliga att motverka.

Ett brett exempel är lärorikt. Enligt en artikel publicerad i *Guardian* visar det sig att när hushåll i Storbritannien rangordnas efter rikedom och utifrån religiös tillhörighet är sikherna de näst rikaste, trots att det fanns betydande fördomar mot denna folkgrupp när de först kom till landet i nämnvärda antal för omkring ett halvsekel sedan. Fördomar avgör alltså inte människors öde.

Islamiseringen är därför inte bara en reaktion på en yttre situation. Det är sant att social isolering gör att vissa ungdomar vänder sig till islamismen eftersom det är den mest näraliggande allomfattande ideologin, på samma sätt som missnöjda ungdomar en gång i tiden kan ha vänt sig till marxismen. Men faktum är att islam lånar sig till detta bruk på ett sätt som sikhism och buddism inte gör, åtminstone inte i västvärlden. Och unga muslimer känner ofta inte till något tillfredsställande alternativ. Den islamistiska kritiken av det västerländska samhället liknar i hög grad den bland många konservativa, däribland jag själv. ✱

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Vad var det då som drev Motjulsij? Han var ingen marxist-leninistisk ideolog eller klasskämpe besatt av att omvandla samhället. Den typen var inte längre på uppåtstående i kommunistpartiet, och Motjulsij var mycket riktigt föraktfull gentemot partidogmatikerna. Men han var inte heller ett exempel på Hannah Arendts 'ondskans banalitet' – en inskränkt byråkrat inriktad på det perfekta systemet och likgiltig inför den större, moraliska bilden.

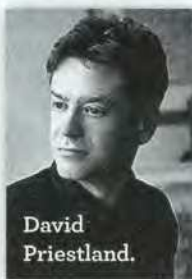
Hans memoarer uppvisar snarare en mycket tydlig och trosviss moral, i vilken den sovjetiska patriotismen och glorifieringen av hårt arbete, disciplin och teknisk expertis bottnar. Motjulsij uppfattar på det hela taget fångarna som en 'arbetskraft' ställd till förfogande för att genomföra en plan, och han skryter om sin roll i förbättringen av 'arbetsdisciplinen'.

Hans sympatier ligger hos dem som varken var patrioter eller hårt arbetande: frivilliga i finska vinterkri-

get som togs till fånga av fienden och som sedan dömdes till fängelse i Sovjetunionen misstänkta för samarbete; och de rika bönderna (kulakerna) som i själva verket var det hårdast arbetande folket vi hade på landsbygden. Han hade mycket mindre tålmod med de intellektuella och 'aristokratiska' polacker som han höll för lata och feminina.

Inställningen är typisk för Motjulsij's generation – de som föddes in i den revolutionära eran, som drog nytta av den enorma expansionen av teknisk utbildning på 1930-talet och som därefter utformade den nya planekonomin. Ända fanns där en alldeles uppenbar spänning i blandningen av 'kalvinistisk' teknokrati och disciplinära värderingar, och den idealistiska socialism som regimen påstod sig företräda. Det var den kulturen som den sovjetiska 60-talsgenerationen och dess mest inflytelserike medlem, Michail Gorbatsjov, skulle komma att utmana."

David Priestland recenserar den förre Gulagchefen Fjodor Vasiljevitsj Motjulsij's memoarer *Gulag Boss* i *Times Literary Supplement*.

David Priestland.

Där Olof Palme gick vilse

Henrik Berggrens stora bok om Olof Palme, *Underbara dagar framför oss*, kommer att bli ett standardverk både om tiden och om mannen. Desto större skäl för dem som tycker att boken missat något viktigt att omgående söka bredda bilden, så som Svante Nycander gjort om arbetsmarknadspolitiken (*Axess* 9/2010). Mitt eget bidrag gäller ett helt annat område.

På vårvintern 1984 fick flera av oss tjänstemän på UD:s politiska avdelning ett gratis-exemplar av en liten bok som Olof Palme just gett ut på Tidens förlag, om Sveriges utrikespolitik. Det fanns många kloka och välformulerade satser om vår traditionella säkerhetspolitik i Olof Palmes inledning. När han kom till sin skildring av världens konflikthärdar blev han särskilt expressiv i de två sidorna om läget i Centralamerika. Palme underströk USA:s ansvar för eländet i detta "helvete" – säkert en korrekt beskrivning. Efter de två sidorna följde två rader om ett par saker som hänt närmare oss. Palme framhöll att regeringen på flera sätt sökt bilda opinion "för

rätten till självbestämmande i Afghanistan, för fackliga och politiska rättigheter i Polen, för en återgång till demokrati i Turkiet".

Så följde ett stycke med ytterligare kommentarer om Turkiet. Men Afghanistan och Polen hade alltså klarats av på en enda rad, och utan att Sovjetunionen alls nämnts. Ingen antydning hade gjorts om Moskvas ansvar för den kommunistiska militärkuppen i Polen i december 1981 eller för Röda arméns förödande ockupationskrig i Afghanistan.

Hur kom det sig att Sveriges statsminister gled så raskt förbi Sovjets överraskande angrepp på ett grannland och dess stöd till militärkuppen i vårt eget grannland Polen, när han skrivit så utförligt om USA:s roll i Centralamerika?

Henrik Berggren nämner inte Palmes skrift, men han resonerar om hans hållning till oppositionen i Polen tidigare under 1980-talet. Han konstaterar att Palme intog en förhållandevis lågmäld och avvaktande hållning dels av hänsyn till Willy Brandts östpolitik och de

tyska socialdemokraterna, som "vägrade varje kontakt med den polska oppositionen", dels med tanke på arbetet för nedrustning i Palme-kommissionen, som förutsatte sovjetisk villighet att delta. Säkert kunde båda synpunkterna motivera ett mått av försiktighet i språkbruket mot Sovjetunionen även 1984. Men hur försiktigt?

Och hur skulle USA reagera? Palmes rykte, inte minst i USA, som kritiker av båda supermakterna måste påverka hur man där läste den engelska översättningen av hans nya text. I början av inledningen till sin bok hade Palme understrukt sambandet mellan neutralitetspolitiken och "förtroendet för vår oberoende ställning". När den engelska versionen av hans text lästes på de utländska ambassaderna i Stockholm, vilka slutsatser kunde de befaras dra om svensk politik i sina rapporter hem?

Jag förstod inte då hur Olof Palme resonerat, och begriper det heller inte idag.

Krister Wahlbäck

Det nya budordet

Varför ska man lyda lagarna? Varför ska man inte stjäla?

Skälen är många, men utanför Stockholms centralstation stötte jag på ett jag inte tidigare sett. Ovanför en cykelparkering satt en stor affisch med texten: *Ska du verkligen stjäla den där cykeln?*

Jag trodde att Brottsförebyggande rådet hade en kampanj, men så var inte fallet. Affischen var reklam för ett fastighetsbolag som renoverade stationen, och påpekade

att det vore bättre att ta tåget, eftersom det dels var lika miljövänligt (ett överraskande argument eftersom få cykelstöldar torde begås av miljöhänsyn), dels att man om man stal cykeln inte skulle gå in på stationen och därigenom gå miste om utbudet av kaféer, bistroer och butiker.

Man ska alltså inte avhålla sig från stöld därför att det är olagligt och förorsakar den bestulne skada, utan för att man själv då missar angenäma upplevelser.

Som ett inlägg i dagens diskussion om moral, egoism och bristande hänsyn är budskapet tänkvärt. Reklam strävar som bekant efter "ett passande tilltal".

Och som ironi betraktat är det ju tämligen tungfotat.

Eva Faye-Wevle

Eftersom partierna är förvillande lika och ideologierna döda blir politikens etikettering allt viktigare. För ögonblicket står alla folkvalda med självaktning med begreppet "modern". Jag ska inte trötta er med hur många träffar på Googles som detta heta adjektiv ger, men – lita på mig – de är många. Vi driver en modern politik för xxx, heter det i motioner, debatter och tidningsartiklar. Underförstått – till skillnad från våra konservativa motståndare.

Som socialliberal har jag i princip ingenting att invända mot moderniteten, men den bör fyllas med innehåll. "Define your terms", brukade mina amerikanska lärare i statsvetenskap skriva i marginalen på mina uppsatser. Jag tror inte att de skulle ha nöjt sig med

Fredrik Reinfeldts definition: "För mig är det så här modern politik ser ut: man utformar ett förslag, man lyssnar in kritik, man hör att vissa förutsättningar förändras, och då anpassar man sig till det." Så förklarade han i *DN* varför regeringen backade från sina planer på att begränsa ersättningen i sjukförsäkringen.

Det är med andra ord processen, själva tillvägagångssättet, och inte förslagen i sig, som är modern. Och det bekräftas ju också av verkligheten. När samtliga partier har ungefär samma politik premieras strategier och manipulationer för att få den att framstå som ny. Men att göra som alla andra verkar konformt och konservativt, riktigt omodernt.

Mats Wiklund

TORBJÖRN ELENSKY

DOSSIER

KAMPEN OM GRÖDORNA

Konstgödsel gör att vi idag kan föda sju miljarder människor. Men dess viktigaste beståndsdel, fosfor, riskerar nu att ta slut. Följden kan bli höjda matpriser och därmed social oro. Få har uppfattat hur viktigt det stigande vetepriset var för att utlösa till exempel revolterna i Tunisien och Egypten. Att lösa matfrågan är helt avgörande för vår framtid.

Torbjörn Elensky, gästredaktör

SPANNMÅLSFEBER

Liksom vid tiden för franska revolutionen steg brödprierna drastiskt före revolterna i Nordafrika. Detta har ställt frågan på sin spets, om i vilken mån spannmålspriser korrelerar med demokratiseringsprocesser.

Av Jesper Roine

I SLUTET AV 1780-TALET ökade levnadskostnaderna för en genomsnittlig fransk bonde trefalt. 1788 gick hälften av lönen till bröd, 1789 var denna siffra 80 procent. Som en illustration av det politiska etablissemangets oförmåga att förstå och bemästra situationen lär Marie Antoinette, ställd inför budskapet att bönderna inte hade något bröd, svarat: "Låt dem äta bakelser." 1789 bröt franska revolutionen ut.

Under 2010 samverkade en rad faktorer till att matpriserna ökade dramatiskt på kort tid. FN-organet FAO:s (Food and Agricultural Organization) matprisindex steg mellan januari 2010 och februari 2011 med mer än 40 procent. Konsekvenserna och åtgärderna har varierat mellan länder. Vissa stora exportländer, som Ryssland och flera andra östeuropeiska länder, införde handelshinder för att säkra tillgången i hemlandet, medan andra importberoende länder, som Algeriet, sänkte skatter för att hålla inhemska priser nere. Men bland några av världens största veteimportörer, Egypten, Tunisien och Libyen, steg priset på bröd med mer än 50 procent med stora demonstrationer som följd. Inom loppet av några månader var den "arabiska våren" ett faktum.

Historien är full av folkliga protester triggade av höga matpriser. Vissa har resulterat i revolutioner, andra har följts av matsubventioner eller annat som blickat demonstranterna, samtidigt som den politiska eliten har suttit kvar, och åter andra har slagits ner och följts av hårdare repression. Egypten var till exempel nära revolution redan 1977 liksom 2008 då kraftigt höjda matpriser ledde till demonstrationer, men båda gångerna lyckades de styrande avvärja hotet genom att på olika sätt garantera brödförsörjning till folket. Att använda matsubventioner som instrument för att köpa politiskt stöd och stabilitet har generellt sett varit så vanligt i Nordafrika och Mellanöstern att den tunisiska statsvetaren Larbi Sadiki kallat det politiska systemet för en "bröddemokrati" (*dimuqratiyyat al-khubz*).

Oroligheter på alla möjliga håll i världen tycks sammanfalla med höga matpriser. Frågan är förstås om det verkligen finns ett exempel på ett systematiskt samband mellan

FOTO:ISTOCKPHOTO

matpriser och sannolikheten för folkliga uppror. Mer allmänt kan man fråga sig om det finns ett samband mellan människors ekonomiska situation och risken för interna konflikter i ett land. Finns det kanske till och med ett samband mellan den ekonomiska situationen i ett land och sannolikheten för demokratisering?

DE HÄR FRÅGORNA är inte så enkla att svara på som man kanske skulle tro. Det verkar förstås rimligt att tro att en sämre ekonomisk situation för befolkningen genom till exempel högre matpriser leder till ett större missnöje och därmed till mer protester. Men man kan också tänka sig att situationen gör att människor koncentrerar sig på att klara sin vardag, snarare än att fundera på politiska förändringar, vilket i så fall skulle minska risken för revolution.

Många av länderna där matprotester brutit ut de senaste åren är dessutom mer eller mindre auktoritära. I dessa länder kan man tänka sig att stigande matpriser får bägaren att rinna över och att det auktoritära styret störtas, som nu senast i Egypten. Men man kan lika gärna tänka sig att situationen leder till ett ännu hårdare förtryck för att hindra detta från att ske. Den nordkoreanska diktaturens svar på protesterna mot högre matpriser är ett exempel på denna strategi. Autokratiska regimer

kan förstås också välja att subventionera mat i perioder av höga priser, vilket kan öka deras popularitet. Fram till i våras hade som sagt flera nordafrikanska länder under årtionden lyckats med detta.

Att konflikter eller protester och ekonomiska problem korrelerar är förstås inte samma sak som att det ena orsakar det andra. Dålig ekonomisk utveckling kan öka sannolikheten för konflikt eller inbördeskrig, men konflikter och inbördeskrig kan lika gärna påverka den ekonomiska utvecklingen negativt.

DET SENASTE DECENNIET har forskningen kring relationen mellan ekonomisk utveckling och interna konflikter gjort stora framsteg. En del av denna forskning har fokuserat på att hitta sätt på vilka man kan påvisa den kausala effekten från inkomstförändringar till sannolikheten för intern konflikt (till skillnad från korrelationen). Svårigheten ligger i att hitta en effekt från ekonomin på konfliktsannolikhet i en situation, där båda kan tänkas påverka varandra.

Ett sätt att göra detta är att utnyttja vädervariation eller naturkatastrofer som skapar en så kallad exogen variation i ekonomin, det vill säga upp- eller nedgångar som inte kommer från relationen till konflikter.

I en studie av Edward Miguel, Shanker >>

TORBJÖRN
ELENKY

DOSSIER

KAMPEN OM GRÖDORNA

Satyanath och Ernest Sergenti (2004) av länder i Afrika söder om Sahara, där de flesta människor är direkt beroende av jordbruk, används episoder av ovanligt låga regnmängder som en exogen anledning till lägre inkomster. Perioder av torka i dessa länder ger markant mycket lägre inkomster för det genomsnittliga hushållet. Genom att utnyttja denna variation i inkomster, kan man få ett mått på inkomstminskningens kausala effekt på konfliktsannolikheten. Deras resultat indikerar att en inkomstminskning med fem procent ökar sannolikheten för konflikt med hela femtio procent. Där matpriserna på kort tid stigit mycket kraftigt ökar också sannolikheten för konflikt.

I en annan ny studie, av Markus Bruckner och Antonio Ciccone (2011), tas resonemanget ett steg längre. Återigen utnyttjas tillfälliga torrperioder (år med oväntat lite regn) som leder till sämre ekonomiska utfall för att hitta den kausala effekten, men denna gång ligger fokus på demokratisering. Studien kommer fram till att under perioden 1980–2004 har exogen inkomstvariation resulterat i betydande demokratiutveckling i Afrika söder om Sahara. Efter en recession är det 20–30 procent mer sannolikt att en demokratiseringsprocess ska komma igång. Förklaringen som ges är att torkans negativa ekonomiska konsekvenser skapar vad författarna kallar för ett "democratic window of opportunity", som gör det relativt mindre "kostsamt" för befolkningen att revoltera. Det förväntade mönstret stämmer väl in med ett antal exempel på sistone; Madagaskar gick från att vara en autokrati till att ha fria demokratiska

val i direkt anslutning till den stora torkan 1990, katastrofal torka i Mali 1992 föregick omsvängningen från diktatur till demokrati, och Moçambique gick i början av 1990-talet från autokrati och inbördeskrig till demokrati och en fredsprocess som ledde till att över fem miljoner flyktingar återvände till sina hemtrakter, efter en period av, just det, torka.

I EN STUDIE AV MARC F Bellemare (2011) studeras länken mellan matpriser och matrelaterade protester och upplöpp. Studien utnyttjar mängden nyhetsrapporter om matkravaller som mått på hur vanligt förekommande protester är och relaterar dessa till månadsuppgifter på matpriser. Att utnyttja dessa källor skapar relativt korta tidsperioder (månader snarare än år), vilket ökar träffsäkerheten i sambandet. Om man till exempel hade studerat relationen mellan protesterna i Mellanöstern som startade i januari och februari med årsdata, skulle man ha kunnat missa att de föregicks av mycket kraftiga prisökningar med start under hösten 2010. För att lösa kausalitetsproblemet utnyttjar studien naturkatastrofers effekt på matpriset. Intressant nog är resultatet i denna studie att höga matprisnivåer leder till ökad

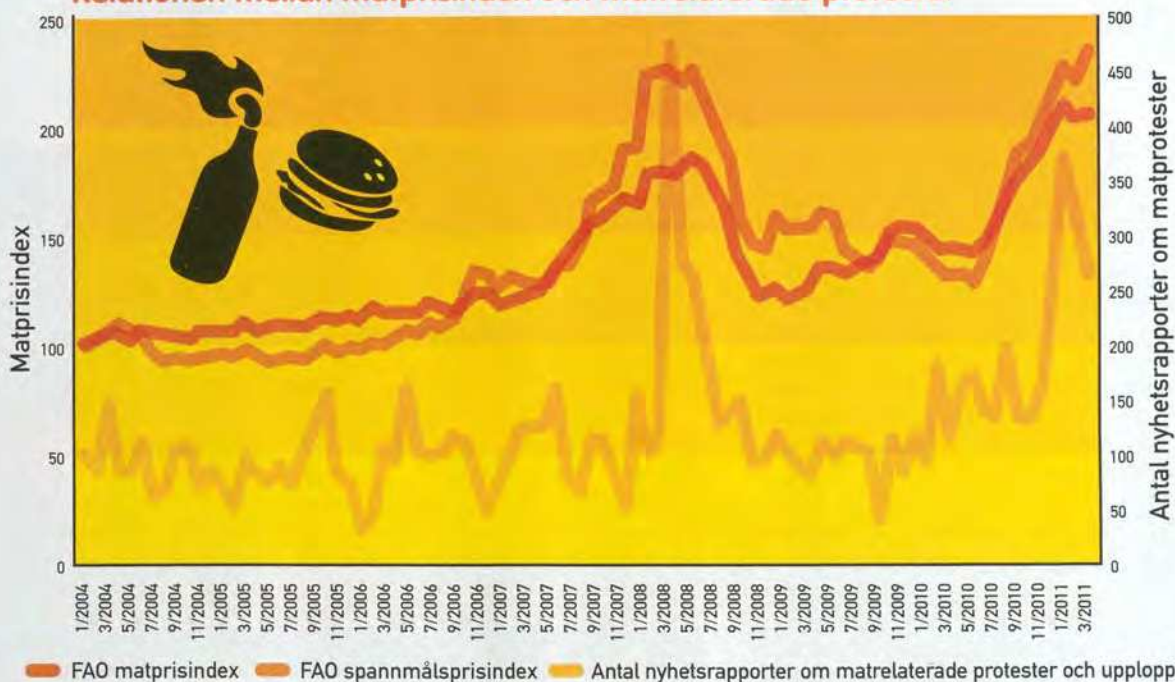
risk för protester, men däremot inte att det skulle finnas någon effekt från prisvolatilitet (om något så är denna effekt den omvända).

SAMMANTAGET VISAR dessa (och ett flertal andra) studier att ekonomiska problem och högre matpriser leder till att sannolikheten för konflikter, matkravaller och politisk instabilitet ökar. Det finns starkt stöd för att matprisökningarna verkligen bidrog till revolutionerna i Nordafrika och de protester som synt på flera andra håll i världen.

Trots framstegen i att komma närmare ett kausalt samband mellan ekonomisk utveckling och konflikter, kvarstår mycket vad gäller att förstå de exakta mekanismerna, och dessutom är ju följderna av de konflikter som uppstår mycket olika. Om nu stigande matpriser leder till konflikter, varför leder dessa ibland till en demokratisk utveckling och ibland till ett ökat förtryck? Varför svarar vissa autokrater med populism, andra med våld, medan andra faller? Att öka förståelsen kring dessa frågor har också varit ett viktigt forskningsområde de senaste åren.

De ekonomiska avvägningarna kring individers beslut att delta i en revolution, liksom en auktoritär stats ekonomiska anledningar och möjligheter att behålla makten är centrala i mycket av litteraturen kring konflikter och politisk förändring, framförallt i icke-demokratier. Kärnan i många teorier

Relationen mellan matprisindex och matrelaterade protester

GRAFICAMIGOS

är att politisk makt är attraktivt bland annat för att den ger kontroll över resurser. Ju större värdet är på det man kontrollerar, desto attraktivare är den politiska makten. Konsekvenserna av detta kan vara att konkurrensen om makten blir hårdare och samtidigt gör att den som innehar makten både har större resurser och starkare incitament att hålla den kvar. Vad gäller den politiska oppositionen så är en starkt bidragande orsak till om de väljer att ta till våld vilka deras alternativ är. En konsekvens av detta kan till exempel vara att lägre inkomster gör revolutionsalternativet relativt sett mindre kostsamt.

För att tydliggöra dessa avvägningar kan det vara intressant att konstruera ett teoretiskt ramverk där effekterna systematiskt kan studeras. Som en del av ett större forskningsprogram har Torsten Persson på Stockholms universitet tillsammans med Timothy Besley på London School of Economics nyligen utvecklat ett sådant ramverk som ger en rad intressanta insikter. De antar att ett land har en styrande grupp som för tillfället kontrollerar statsapparaten och delar av landets resurser. Hur mycket av landets resurser som de styrande kan lägga beslag på för egen del beror på landets konstitutionella ramar och hur väl ansvarsutkrävandet fungerar. I ett land utan några sådana ramar kan de styrande i princip ta allt, medan de styrande i en väl fungerande demokrati har små möjligheter till detta. Samtidigt finns en annan grupp som kan utmana de styrande. Centralt för hur de agerar är deras "alternativkostnad" för konflikt; hur acceptabelt är *status quo* och hur sannolikt är det att man kan ändra situationen genom våld.

I en sådan värld visar det sig finnas tre möjliga utfall: fred, ensidigt förtryck av befolkningen, eller krig mellan grupperna. En fredlig lösning kommer till stånd om innehavet av politisk makt inte ger en opropor­tionerligt mycket bättre situation än att inte ha politisk makt. I ett land som både har en konstitution som begränsar politikernas möjligheter till maktmissbruk och institutioner som kan se till att detta efterföljs uppstår vare sig förtryck eller inbördeskrig. I länder som saknar detta avgörs dock utfallet av värdet av den politiska makten, befolkningens ekonomiska situation och relationen mellan dessa. I en situation där antingen den ekonomiska situationen för befolkningen är så dålig att konflikt framstår som det enda rimliga alternativet, eller i en situation där värdet av maktinnehav är tillräckligt stort, uppstår tvåsidiga konflikter (det vill säga krig), i lägen där alternativen inte är så extrema uppstår ensidigt förtryck.

VILKEN EFFEKT HAR DÅ matpriser och priser på naturresurser mera allmänt på dessa möjliga utfall? Till att börja med beror effekten på om ett land i huvudsak exporterar eller importerar varorna ifråga. Allt annat lika

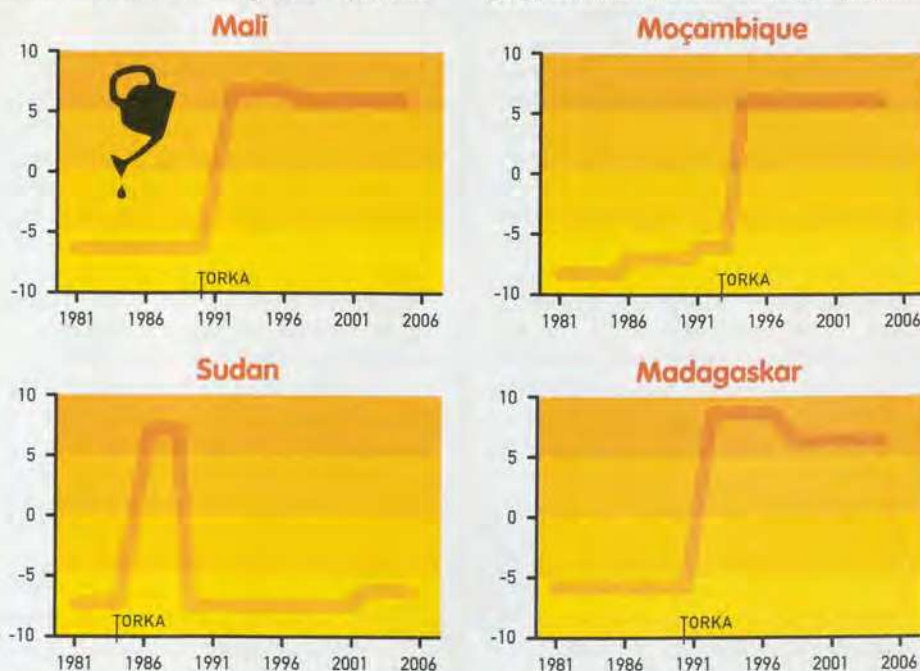
betyder ökade matpriser i ett land som i huvudsak importerar mat att den ekonomiska situationen blir sämre för befolkningen, vilket ökar sannolikheten för protester och våldsamheter.

Om landet däremot exporterar mat, så beror det på om vinsterna av denna export i huvudsak kommer befolkningen till del (de får högre löner) eller om de ökar statens intäkter (värdet av maktinnehav ökar). I det förra fallet minskar konfliktbenägenheten, i det senare ökar den.

Antag att ett land som både importerar mat och exporterar olja och att priset på båda dessa ökar. Om staten kontrollerar oljeinkomsterna blir den sammantagna effekten både att alternativkostnaden för konflikt blir lägre hos befolkningen, samtidigt som värdet av makten blir större. Värdet av förtryck ökar men också värdet av politisk förändring och konflikt blir därför mer sannolikt av flera skäl. Samtidigt leder oljeprisök-

tiva svar, allt ifrån att slå ner tidiga protester till mer populistiska uttalanden om ökade bidrag till befolkningen. När inget lyckas är konflikten och inbördeskriget ett faktum.

Konflikter och viljan till politisk förändring handlar förstås om mycket mer än dessa enkla effekter. Kan det verkligen finnas någonting att hämta i dessa stiliserade teorier? Ja, det verkar faktiskt så. Genom att studera fluktuationer i världsmarknadspriser kan man konstatera att både ökningarna av importpriser, genom att sänka befolkningens reallöner, liksom ökade exportpriser, genom att höja värdet på att sitta vid makten, ökar sannolikheten för konflikt. I en detaljerad studie av sannolikheten för konflikt i colombianska kommuner har man också hittat indikationer som stämmer med denna typ av resonemang. Genom att relatera internationella priser på kaffe och olja (och även några mineraler) till antalet konflikter mellan gerillagrupper och armén hittar man ett intressant

Sambanden mellan torka och graden av demokratisering, där +10 är fullständig demokrati (=Sverige) och -10 är total autokrati (=Nordkorea).

ningen också till att staten kan ha råd med populistisk politik som kan hjälpa dem att sitta kvar vid makten.

Tillämpat på fallet Libyen kan man dra slutsatsen att Gaddafi under mycket lång tid kunde köpa sig tillräckligt med stöd genom att använda oljeinkomster för att betala för en omfattande välfärdspolitik. Under lång tid accepterades politisk ofrihet då den materiella välfärden var relativt god. Men en allt större ung, relativt välutbildad befolkning, för vilken det blir allt svårare att garantera jobb i det offentliga, kombinerat med ett ensidigt oljeberoende i ekonomin, gör systemet alltmer sårbart. De plötsliga, kraftiga matprisökningarna skapar en konfliktssituation, där Gaddafi provar en rad alterna-

mönster. När kaffepriset stiger, sjunker antalet konflikter i områden där kaffeplantage dominerar ekonomin. Tolkningen är att det blir, relativt sett, mindre attraktivt att delta i gerillaaktiviteter då lönerna i den arbetsintensiva kaffeindustrin ökar, något man också finner stöd för då hushållens inkomster i dessa regioner faktiskt går upp, när kaffepriset gör det. Samtidigt finner man att när oljepriset stiger, så ökar istället antalet konflikter i områden där oljereserver eller oljeledningar finns. Detta är i linje med att prisuppgångar på denna kapitalintensiva och mer statligt kontrollerade tillgång inte har något direkt genomslag på hushållen. Istället höjer prisuppgången på olja värdet av politisk makt.

TORBJÖRN
ELENKY

DOSSIER

KAMPEN OM GRÖDORNA

Vad har allt detta att göra med frågorna om matpriser och sannolikheterna för protester, inbördeskrig och möjligheterna till politiska förändringar? Det verkar finnas ett tydligt samband mellan ökade matpriser och protester, och även mer allmänt för en sämre ekonomisk situation för människor och sannolikheten för konflikt. I vilken mån dessa protester leder in på en väg mot ökad demokrati är dock mindre tydligt (även om det finns studier som finner stöd för denna tanke). Beroende på kontext kan ökade matpriser såväl leda till mer förtryck som till möjligheter för positiva politiska förändringar.

PÅ FRÅGAN OM stigande matpriser kommer att leda till allt fler protester och mera våld i framtiden kan det vara på sin plats att påminna om Amartya Sens studier om svältkatastrofer och tillgången på mat. I ett antal mycket uppmärksamade studier på 1970-talet ifrågasatte Sen den rådande bilden av att svältkatastrofer orsakades av brist på mat. Naturligtvis, menade Sen, svälter en enskild människa för att just den personen saknar mat, men den intressanta frågan är om detta beror på att det totalt sett inte finns tillräckligt med mat eller om fördelningen av denna mat av någon anledning blir så skev att den leder till svält. Med detta menade inte Sen att den globala mängden mat var tillräcklig utan frågan var om den region som drabbades av svält egentligen hade tillräckligt med mat för att undvika katastrofen. Sen menar att i alla de fall som han undersökte (mest kända är Bengalen 1943, Wollo i Etiopien 1973, Bangladesh 1974) fanns det tillräckligt med mat och att svälten snarast berodde på ett politiskt misslyckande. Ställt på sin spets gick resonemanget ut på att denna typ av katastrofer inte kunde hända i demokratiska system där fri press och politisk konkurrens gjorde att misslyckanden av detta slag inte tilläts ske.

Även om hans uttalanden om att svältkatastrofer aldrig inträffar i demokratiska stater kritiserats, pekar hans studier ändå på att bristen på mat inte varit det stora problemet. På motsvarande sätt indikerar resonemangen ovan att om det politiska systemet fungerar tillräckligt bra så behöver inte höjda matpriser leda till protester eller konflikter. Frågan är hur dåligt fungerande stater förändras i denna riktning utan att ta vägen via våld eller fastna i förtryck. ✱

NÄR FOSFORN SINAR

Jordens sju miljarder människor är beroende av ett effektivt jordbruk, som baseras på konstgödsel. Men nu sinar tillgångarna på konstgödslets huvudingrediens, fosfor.

Av Torbjörn Elensky

EN AV DE VIKTIGASTE nyheterna från Irak under den senaste månaden är att man upptäckt fyra nya stora fyndigheter med fosfatsmalm, cirka 25-procenthaltig sten. Fyndigheterna, som totalt är på 5,75 gigaton, anses motsvara 9 procent av de nuvarande globala reserverna och gör att Irak blir världens andra största källa efter Marocko. Detta samtidigt som fosfor, en av tre huvudingredienser i handelsgödsel, genomgått den största prisökningen någonsin.

Teorin om att oljeutvinningen är på väg att nå sin topp – *peak oil* – och därefter sina är vida känd. Färre har hört talas om *peak phosphor*. Och då är ändå det senare väl så viktigt och dramatiskt som det förra. Utvecklingen pågår för fullt för att kunna ersätta oljan i framtiden, inte minst med bi drivmedel, men det finns överhuvudtaget inget annat ämne som kan ersätta fosfor, som dessutom är essentiellt för allt liv, inklusive det mänskliga. Fosfor ingår i uppbyggnaden av benstommen, cellerna och DNA.

Var och en av oss behöver cirka 600 miligram fosfor om dagen. Dessutom, när vi mer och mer går över till biobränsle för att förekomma den framtida oljebristen gör vi kanske samtidigt slut på den fosfor vi behöver för att kunna föda hela jordens ännu stadigt ökande befolkning. Det är inte en slump att nyheter om fosfor står att läsa i några av de största världsomspännande ekonomi- och vetenskapstidskrifterna (till exempel *Nature* den 6 oktober), men det är desto konstigare att det stått så lite om fosfor, och konsekvenserna av en eventuellt kommande fosforkris, i våra vanliga tidningar. Hur det går för fosfor, hur priset på den stiger (men sällan sjunker) påverkar nämligen direkt hur mycket maten

kostar, och få saker är viktigare i samhälls-ekonomi än matpriset.

Matprisernas ökning under senare år har varit de största på över 100 år, och topparna är högre än under både 1900-talets världskrig och oljekrisen i början av 1970-talet. 2007 var den globala prisökningen 40 procent och även i jordens fattigaste länder ökade matpriserna med uppemot 25 procent. Fosfor är en av huvudingredienserna i det konstgödsel som drivit på den agrara revolutionen och gjort det möjligt för oss att idag föda sju miljarder människor. Men fortfarande är en miljard människor undernärda och många är de småbrukare som inte harråd med konstgödsel. Matproduktionen i utvecklingsländerna kommer uppskattningsvis att behöva fördubblas till 2050. Och då lär vi vara uppemot 9 miljarder människor. Kommer det inte att krävas globalt samordnade åtgärder i hanteringen av gödselmedel för att föda en sådan värld? Klarar jordbruket att mätta så många eller kommer vi att ha två miljarder som halvsvalter?

HISTORISKT SETT HAR den viktigaste källan till fosfor i agrara samhällen varit gödsel. När jordbruket blev mer intensivt, övergick man efter hand till att använda benmjöl och guano som rika fosforkällor. Men det var inte förrän på 1900-talet som man på allvar började bryta betydande mängder fosfor för gödningsmedel. Faktum är att en förutsättning för de senaste decenniernas befolkningsexplosion varit tillgången på billig gödsel, och därmed billigare mat.

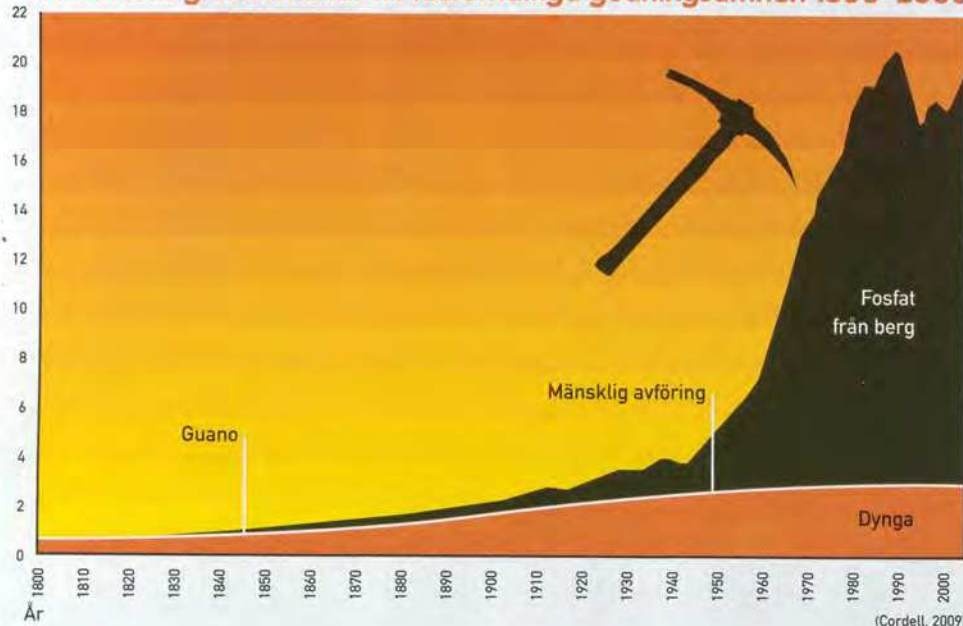
Mer än 80 procent av den fosfor som bryts används i gödningsmedel, men det finns också flera andra sammanhang där fosfor är en viktig ingrediens, som tvättmedel, flamskyddsmedel, bekämpningsmedel, livsmedelstillsatser, sprängämnen och så vidare.

Enligt flera experter håller de kommersiellt gångbara fosforfyndigheterna på att

Historiska globala källor till fosforhaltiga gödningsämnen 1800–2000

sina och det krävs en mer hållbar strategi för att utnyttja denna värdefulla resurs. *Peak phosphor* har föreslagits som ett möjligt hot mot en tryggad livsmedelsförsörjning och mänsklig utveckling av flera författare, varibland den svenske fosforexperten Arno Rosemarin på Stockholm Environment Institute är en av de främsta. Det finns en viss oenighet om exakt när en sådan topp skulle kunna inträffa. Det finns inget FN-organ som övervakar fosforbrytningen och de enda uppgifter som samlas in och publiceras öppet kommer från US Geological Survey, USA, som under många decennier var världens största fosforproducent, nådde en topp redan i mitten av 1990-talet och har övergått från export till import för att täcka sitt behov.

De kommersiellt gångbara reserverna av råfosfat är begränsade och endast ett fåtal länder är betydande producenter. Marocko intar en särställning, då landet ensamt beräknas kontrollera 77 procent av världens fosforreserver. Marocko meddelade nyligen att man kommer att öka sin kapacitet att producera fosfor med ytterligare cirka 70 procent under de kommande fyra till fem åren. Man kommer då att få en särställning, med praktiskt taget världsmonopol på fosforframställning. Detta kommer givetvis att ge Marocko en helt unik position i världspolitik. Att stora delar av fosfatfyndigheterna under marockansk kontroll ligger i det sedan 1976 ockuperade Västsahara gör inte situationen lättare. Vad händer om det blir politiska oroligheter i Marocko? Ett skenande fosforpris, eller fosforbrist på världsmarknaden, på grund av sociala och politiska oroligheter, skulle kunna få långtgående och katastrofala konsekvenser.

En försiktig uppskattning av fosforförbrukningen visar att vid en exponentiell ök-

ning på 1 procent för de kommande 50 åren, därefter följt av ett stabilt nolläge, skulle de globala reserverna räcka i 235 år. Om man använder FN:s prognos för den globala befolkningstillväxten för att avgöra framtida efterfrågan, med en stabilisering av tillväxten omkring 2100, skulle de räcka i 172 år. Denna uppskattning kan ytterligare reduceras till 126 år, om Afrika på allvar börjar utveckla sina jordbruk, och endast 48 år om bioenergigrödor världen över ges högre prioritet (10 procent av energibehovet). Enligt Arno Rosemarin bör världen redan idag sikta på nolltillväxt i fosforutvinningen, och helst rentav en minskning. Han menar att detta faktiskt är en av de största ödesfrågorna för mänsklighetens överlevnad.

Detta är ett problem som vi måste handskas med. Det går att anpassa vårt matförsörjningssystem till en mer effektiv användning av resurserna. Inte minst gäller det att minska de enorma förlusterna av fosfor främst via erosion till avrinning vilket är en följd av den ineffektiva hanteringen av fosfor i jordbruket. Sedan gäller det att återgå

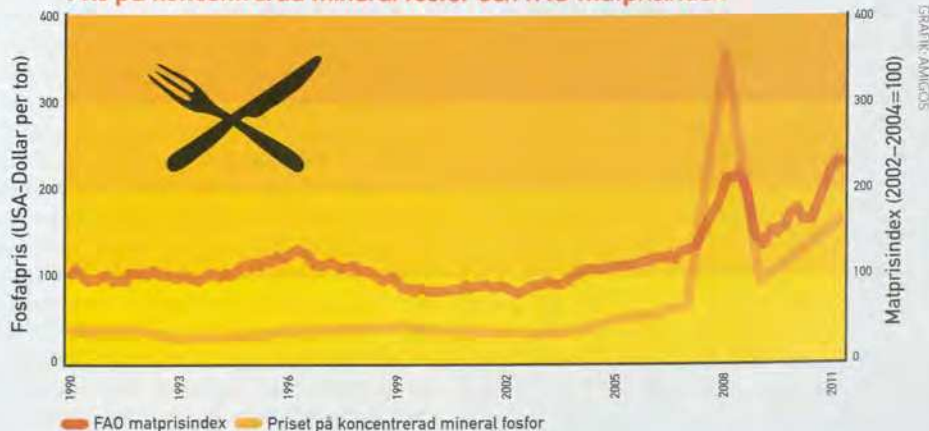
till det gamla kretslopp som kan sägas ha rätt på den tiden då gårdarna gödslade sina jordar med de egna djurens avföring. Men nu måste detta ske i mycket mer omfattande skala. Det går att utvinna fosfor också ur mänsklig avföring och urin, och enligt Rosemarin och flera andra experter bör vi snarast styra över våra reningsverk till att ta tillvara fosfor som samlas där.

Redan Victor Hugo skrev i *Les Misérables* att en stor stad är den största dyngmakaren, och han beklagade att fartyg seglade till fjärran guanoöar för att skaffa hem gödsel till Frankrike, medan all den enorma mängd mänsklig skit, som producerades i Paris bara sköljdes ut i avloppen. Samma problem har vi egentligen än idag. Men efterhand som fosfor sänks, gödselpriserna fortsätter att öka, och matpriserna därmed stiger, kommer det ekonomiska värdet av urin och komposterat organiskt avfall och avföring från både djur och människor att bli mer och mer attraktiva som investeringsalternativ.

Idag rinner den största delen av all fosfor som vi sätter i oss rakt ut i avloppet. Fosforutvinning från avloppsvatten, slam, köksrester, stallgödsel och andra organiska källor befinner sig bara i början av sin utveckling. Återanvändning av avloppsslam praktiseras visserligen redan i många länder, men utvecklingen måste accelereras och kapaciteten byggas ut.

Sverige har satt upp som nationellt mål att minst 60 procent av fosforföreningarna från avloppet ska användas som växtnäring 2015. I Stockholm pågår flera projekt för att utvinna fungerande gödsel ur slammet i både Brommas och Henriksdals reningsverk. Det är lovande insatser, men insiktarna om allvaret i situationen måste växa globalt, för även om vi återvinner en del av allt det fosfor vi använder i jordbruket, så handlar det ytterst ändå bara om att vi fördröjer *peak phosphor*, med några decennier eller sekel. ✱

Pris på koncentrerad mineral fosfor och FAO matprisindex

TORBJÖRN
ELENSKY

DOSSIER

KAMPEN OM GRÖDORNA

FOTO: BLOOMBERG/GETTY IMAGES

Bränslesnål bränsleleverans

ETANOL GÖR INGEN HUNGRIG

Att majsodlingar används för biodrivmedel innebär inte nödvändigtvis att undernäringen ökar. Tvärtom har det visat sig att bioenergin erbjuder en möjlighet till pånyttfödelse av jordbruket, vilket har stärkt tillväxten och minskat hungern.

Av Erik Jennische

KNAPPAST ANADE Radio Canadas utrikesreporter Guy Gendron att hans beskrivning skulle flyga världen runt när han i augusti 2007 sade ungefär: "Man kan räkna med att det går åt 200 kg majs för att fylla en tank på 50 liter med etanol. Det skulle också räcka till mat för en person under ett helt år."

Men när Jean Ziegler, FN:s rapportör om rätten till mat, 2007 förberedde sin rapport om att de höga matpriserna varje år ledertill att sex miljoner barn dör av undernäring, gjorde han Gendrons uttalande till det bärande inslaget i texten.

"Brädskan att göra bränsle av mat är ett recept på katastrof!" fortsatte han, och fyllde på med så mycket auktoritet som möjligt: "Fidel Castro har varnat för att 'det är en ondskefull idé att omvandla mat till bränsle'." Asbjørn Eide, som höll på att skriva en rapport för FAO, FN:s mat och jordbruksorgan, snappade upp referensen från Zieglers rapport och lät även han beskrivningen illustrera problemen med att biodrivmedel

produceras av mat. Problembeskrivningen återkommer sedan i flera rapporter från internationella organisationer.

Men inte bara personer som okritiskt citerar Fidel Castro förmedlar idén om bilarna som hungriga vargar. Även Peter Brabeck-Letmathe, ordförande och tidigare vd för Nestlé, världens största livsmedelsföretag, förklarar att om världens politiker verkligen ville komma åt matbristen, så är det bara ett beslut de behöver ta: "No food for fuel."

BRASILLEN ÄR VÄRLDENS näst största producent av biodrivmedel, efter USA, med 33 procent av världsproduktionen av etanol och 12 procent av biodiesel. Många gånger större än alla som kommer efter tillsammans. Samtidigt som de globala matpriserna steg i höjden mellan 1996 och 2007, antalet undernärda människor i världen ökade med en femtedel och etanolproduktionen i Brasilien mer än fördubblades, så minskade fattigdomen i Brasilien, och därmed andelen undernärda barn, med mer än hälften, från 4,5 procent till 2,2 procent. Förklaringen till fattigdomsminskningen är komplice-

rad och gläder inga ideologer: starka statliga företag, höga skatter, stor intern marknad, men också demokratisering, råvaruexport, privatiseringar, import, strikta budgetregler och effektiv inflationsbekämpning.

Men resultatet är tillväxt och låg arbetslöshet, som tillsammans med ett antal skolreformer på 90-talet och omfattande sociala program på 00-talet, pressade ned fattigdomen med 67 procent sedan 1993. En del av framgångsreceptet är tillväxten i jordbruket.

MELLAN 2000 och 2009 ökade Brasiliens andel av världens jordbruksexport från 2,8 procent till 4,9 procent.

Brasilien är numera världens tredje största jordbruksexportör totalt, och världens största exportör av sockerrörssprodukter, kyckling, nötkött, kaffe, tobak och apelsinjuice, näst störst på soja och fjärde på fläskkött och bomull.

Den producerade volymen av de tolv största exportprodukterna växte mellan 1996 och 2007 med i snitt 13 procent per år. Och prognosen för det kommande de-

cenniet är att produktionen av alla de 22 viktigaste produkterna ökar.

Det är inte det brasilianska etanolets fel om det är matbrist i världen. Det brasilianska etanolprogrammet inleddes redan på 1970-talet när militärerna, som då styrde, blev chockade av hur svårt landet drabbades av oljekriserna. Redan på 1980-talet gick tre fjärdedelar av alla bilar som producerades i Brasilien på etanol. När socker- och därmed etanolpriserna gick upp i slutet av 1980-talet minskade efterfrågan och de 10 miljarder liter etanol som producerades varje år blandades i den vanliga bensinen.

Men 2003, när oljan blivit dyrare, satte Volkswagen i Brasilien in flexmotorer i bilarna, som kan gå på vilken blandning av etanol och bensin som helst. De andra nio bilfabrikerna i landet följde snabbt efter, och nu har i praktiken alla bilar som produceras i Brasilien flexmotorer.

Uppemot 42 procent av bilarnas energibehov täcks av etanol, och etanolproduktionen har stigit till drygt 27 miljarder liter. Men tillväxten i etanolproduktionen har inte skett på sockrets bekostnad. Det har aldrig blivit etanol av mer än drygt hälften av sockerrörsskörden. Brasiliens del av världshandeln med socker ökade 2000 till 2007 från 20 till 40 procent.

SKÖRDEN ÄR NUMERA mekaniserad och resterna från fälten och från själva destilleringen används för att producera el till fabrikerna, vilket till och med ger ett överskott till elnätet. Brasilianska sockerrör ger dessutom nästan tre gånger så mycket etanol per hektar som spannmål i Europa och Nordamerika.

Under det skakiga 1990-talet, då förtroendet för det brasilianska stabiliseringsprogrammet fortfarande var lågt, och flera internationella kriser slog hårt mot ekonomin, bidrog jordbrukssektorn – inklusive etanolen – med mellan 10 och 15 miljarder dollar per år i handelsöverskott. Småpotatis mot de 40 miljarder dollar man bidrog med åren före finanskrisen. Men det var ändå en av nycklarna till att förtroendet för valutan stärktes och till att ekonomin fortsatte att växa.

Fattigdomen och hungern kom dock inte högst på agendan förrän våren 2002 när Brasiliens fattiga gick man ur huse för att välja Luiz Inácio Lula da Silva till president. Lula var den förste brasilianske presidenten som själv hade känt hungern, och han hatade den. *Fome zero*, noll hunger, blev stridsropet och namnet på politiken. Det program som först utvecklades hade bristen på mat som huvudproblem. Det åtgärdades med matkuponger, matutdelning och mängder av andra byråkratiska åtgärder. Efter nio månader av misslyckade experiment bytte Lula inriktning radi-

kalt och slog samman alla sociala program som riktades mot de fattigaste till ett generellt transfereringssystem - *Bolsa família*.

Stödet i *Bolsa família* är idag på mellan drygt hundra och tusen kronor per familj. Det når en fjärdedel av befolkningen, men kostar inte mer än en halv procent av BNP, och det är ett av de viktigaste skälen till att den allvarliga livsmedelsbristen minskade från 16,9 till 11,5 procent av befolkningen mellan 2004 och 2009.

I de internationella rapporterna om biodrivmedel som hot mot rätten till mat finns däremot inga referenser till den minskade hungern i Brasilien, däremot flera formuleringar om att Brasilien är ett undantag: "Brasiliens produktion av etanol från sockerrör har inte bidragit nämnvärt till livsmedelspriserna."

OECD påpekar dessutom att "bioenergi erbjuder en möjlighet att stärka tillväxten i många av världens fattigaste länder genom pånyttfödelse av jordbruket och bidrag med modern energi". Ju fler rapporter jag läser, desto tydligare blir det att det inte är biodrivmedel som är boven i dramat.

FN: S RAPPORTÖR OM rätten till mat är liksom Asbjørn Eide emot idén om storskaligt industrialiserat jordbruk, eftersom det leder till att familj jordbruk förtrycks och fattiga människor flyttar till städernas slum. I Brasilien är detta förstås ett stort problem.

Survival international, som arbetar för att stödja ursprungsbefolkningar över hela världen, beskriver hur de så kallade sockerpionjärerna, som odlar upp nya marker i östra Brasilien med sockerrör, bokstavligen skjuter bort guaraniindianerna i Mato Grosso do Sul från deras marker. Och Frei Sergio från Småjordbrukarnas rörelse berättar att "etanolprogrammet leder till jordkoncentration, miljöproblem, förloade inkomster och slavarbete. De problem som monokultur av alla grödor för med sig. Det som behövs är jordreform och differentiering av produktionen." Problemet för Världsbanken och OECD är inte heller biodrivmedel, utan de tullar och subventioner som skyddar USA:s och EU:s jordbruk.

En öppnare marknad skulle stärka jordbruksproduktionen över hela världen och skapa bättre förutsättningar för att människor ska ha råd att äta. Men båda dessa konflikter har tröskats i nationella och internationella debatter i decennier, utan att någon lösning kommit närmare. Istället gör man nu den cyniska bedömningen att problemet måste banaliseras för att få genomslag i opinionen: "Om de rika inte stoppade majsens i tanken skulle de fattiga kunna äta upp den." Det är en problemformulering som är lika falsk som den är förklarad. ✱

MAT OCH MAKT

TANKEN ATT MATEN i framtiden inte skulle räcka tycks grundligt vederlagd av de tekniska framstegen, den ökande freden och en övergripande positiv utveckling. Ändå finns orostecken.

Vi är redan sju miljarder och 2050 beräknas vi vara nio miljarder. Bara i Afrika söder om Sahara antas folkmängden stiga med 43 procent, till nära två miljarder, under de kommande 15 åren. Det är ett tecken på att tillvaron blir allt bättre där också, vilket egentligen inte är någonting att beklaga.

André Louw, professor i Agribusiness Management vid universitetet i Pretoria, skrev nyligen i den sydafrikanska tidskriften *Business Day* att det finns fyra potentiella faktorer som hotar matförsörjningen i världen.

1. Den snabba befolkningstillväxten – risken att utvecklingen, trots allt, inte hinner med. **2.** De ändrade konsumtionsvanorna: när folk får det bättre vill de ha mer mat, och särskilt kött, som är mera resurskrävande att producera än grönsaker och spannmål. **3.** Att större delar av jordbruket styrs över till att framställa etanol. **4.** Risken att global uppvärmning ändrar förutsättningarna så kraftigt att stora arealer jordbruksmark i framtiden inte kommer att ge de förväntade skördarna.

TILL DENNA PESSIMISTISKA uppräknings skulle man kunna lägga tillgången till konstgödsel. Det enorma överskott som jordbruket ännu ger i delar av världen är inte möjligt utan konstgödsel.

Det går inte att framställa utan fosfor, som är ett grundämne som hotar att sina, vilket gör att priset för det stiger, vilket i sin tur driver upp matpriserna.

Ökade matpriser har mindre betydelse om ekonomin generellt förbättras och folk tvingas lägga relativt sett mindre del av sin inkomst på mat. Men i fattiga länder kan uppmot 80 procent av inkomsten gå till mat, vilket gör att minsta ökning är känslbar. Häromveckan varnade Nestlés chef Peter Brabeck-Letmathe för att matpriserna har ökat så kraftigt under 2011 att det hotar den globala säkerheten.

Trots hans personliga intresse är slutsatsen rimlig: Vi måste ta itu med matfrågan på allvar. Annars riskerar vi större katastrofer i en nära framtid, både direkt i form av svält och indirekt i form av ökad social och politisk oro; vilket i sin tur försämrar ekonomin och ytterligare försvårar matförsörjningen.

Torbjörn Elensky

Liberalismens sköra planta

Den arabiska våren har i västvärlden inte väckt samma entusiasm som dess föregångare i Österuropa. Utan stöd från västerländska politiker och intellektuella riskerar den spirande liberalismen i arabvärlden att få svårt att växa sig stark.

Av Paul Berman

Lenin och hans kamrater gjorde anspråk på att ha upptäckt vetenskapen om de mänskliga framstegen. Men andra ifrågasatte deras anspråk. Ibland förenades denna kritik med ingående kunskaper om marxismen och den leninistiska läran, som gjorde att kritikerna kunde gå in på kommunismens subtila, innersta poänger – för att visa att kommunismen var ett misstag inte bara i praktiken, vilket kunde avhjälpas, utan även teoretiskt, vilket var förödande.

Framme på 1970-talet hade den sofistikerade kritiken av kommunismen lyckats decimera rörelsen i Frankrike. Det var ett stort steg i utvecklingen, med tanke på att Frankrike under många decennier hade varit det centrum från vilket kommunismens intellektuella strålgång sprids över världen. I Sovjetunionen själv visade den ryska litteraturens stora företrädare att om fler ryska mästerverk skulle komma att skrivas, så måste det bli antikommunistiska avslöjanden – vilket naturligtvis var ytterligare ett förkrossande slag. När dissidenternas synsätt anammades av en ensam kärnfysiker, Andrej Sacharov, blev det förödande för moralen inom det sovjetiska kommunistpartiet självt.

Om östblockets kommunister hade varit bekymrade över den ekonomiska nedgången men ändå hade velat stanna kvar vid makten, kunde de kanske ha vitaliserat sina ekonomier genom att i likhet med sina kinesiska kamrater tillägna sig Augusto Pinochets politik. Men pinochetismen kunde inte lösa den intellektuella prestigens problem. De kinesiska kommunisterna för sin del brydde sig inte om den sortens prestige. Det gjorde däremot kommunisterna i östblocket, och Italiens kommunister brydde sig alldeles särskilt; de föredrog att vika ner sig.

Den islamistiska rörelsen grundades i Egypten 1928, men den inleddes också mer eller mindre oberoende på andra platser de närmast följande åren; dess övergripande utveckling har också varit ganska långsam, jämfört med hur förbluffande snabbt de totalitära rörelserna i

Europa spreds på sin tid. Till följd av detta har islamismen kommit att uppvisa en mer löslig struktur. Men även islamismen är en produkt av karismatiska intellektuella. Islamismen kan mycket väl vara den mest renodlat intellektuella rörelsen av alla. Islamismen vördar sina forskare och lärda. Hela kraften i rörelsen, dess breda massorganisationer likaväl som dess jihadbataljoner, vilar på ledarnas förmåga att hypnotisera stora skaror att tro att endast de islamistiska lärda, genom sina exegetiska insikter i heliga texter, kan tränga in i mysteriet om vad man bör göra idag och imorgon. Detta är innebörden av devisen "islam är lösningen".

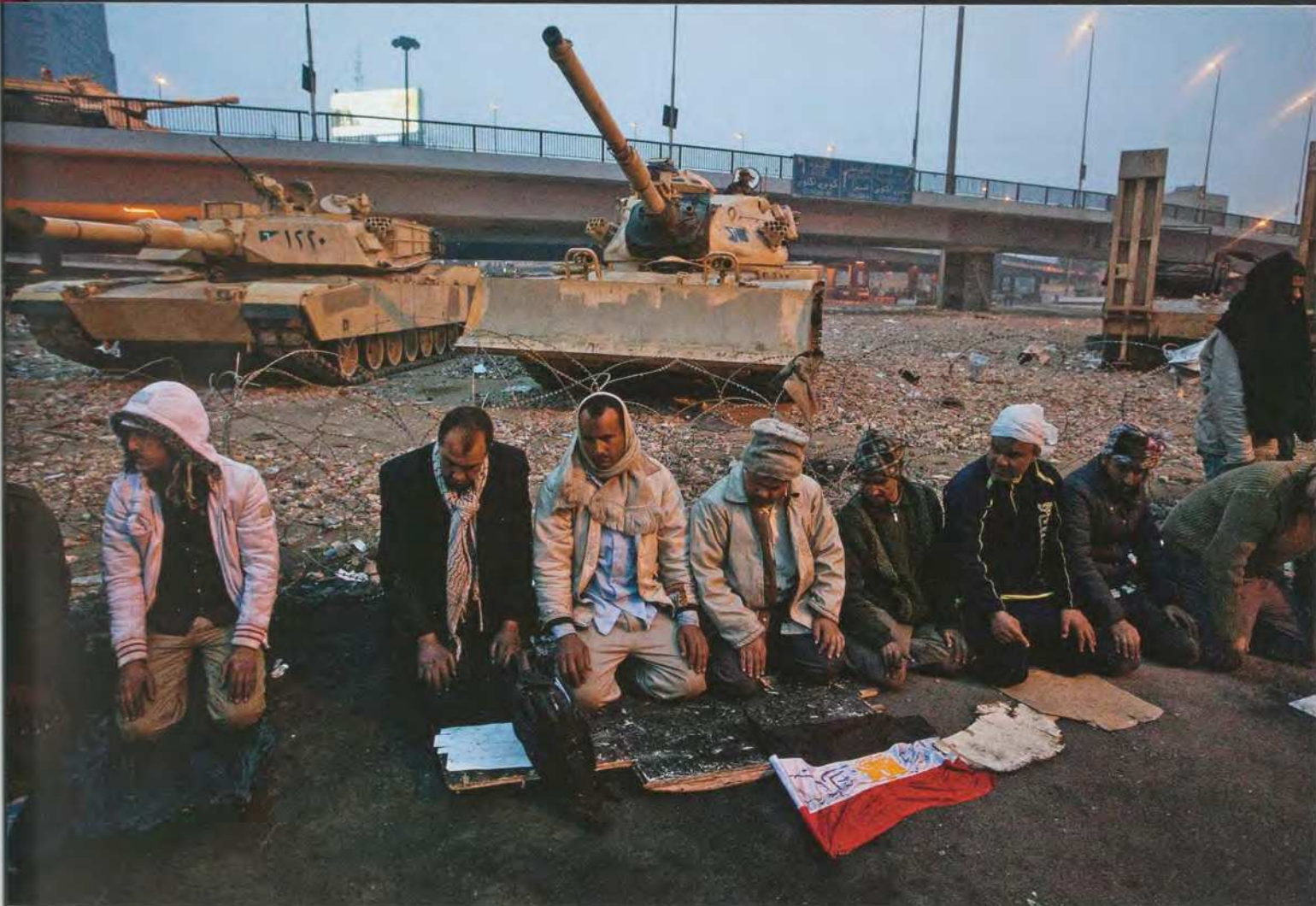
Men detta är bara en antydning om att islamism utgör ännu ett exempel på idéers oberoende makt – i detta fall, liksom i kommunismen, makten hos en sannskyldig idékult. Dessa traktater och volymer av Korankommentarer, de lärda verken av Khomeini och andra – detta är inte bara yttre attiraljer för den goda saken, i likhet med de gigantiska affischerna av skäggprydda visdomsmän och miniatyrmodellerna av al Aqsa-moskén. Idéerna i dessa skrifter är omvärvda av en aura av prestige, och utgör rörelsens centrala kraft. Islamismen är inte något i stil med fosterlandskärlek eller fattiga människors förbittring inför de rika. Den handlar inte heller om traditionell religiös folklore, som skulle existera även om ingen stor författare hade producerat hyllmeter av böcker i ämnet. Rörelsen är resultatet av målmedveten konstruktion.

Men om något av detta är sant, och islamismen alltså utgör ännu en variant av en igenkännbar modern impuls, nämligen avantgardets instinktiva revolt mot liberala idéer och sedvanor – om detta är ens till hälften sant, så är det meningsfullt att betona vikten av argument och kritik, däribland argument och kritik från sådana som står utanför den muslimska gemenskapen. Men ingen kan betvivla att på argumentens område så kommer de som är invigda i den muslimska världen, och inte utomstående, att lägga fram de mest övertygande poängerna.

Det är de progressiva tänkarna med muslimsk bakgrund, som kommer att vara motsvarigheten

Paul Berman är amerikansk författare och journalist. Hans senaste bok är *De intellektuellas flykt* (2010).

Tahrir-torget i Kairo, Egypten, i februari i år.

FOTO: JEROME SESSINI/GETTY IMAGES

”

Trots alla ansträngningar från amerikanska kommandosoldater och drönarplan, är det de muslimska liberalerna som kommer att få jihadisterna på fall.

till Sovjetunionens och östblockets dissidenter: de som har valt att behålla sin religiösa identitet och de som har valt att avsäga sig den, de som själva har upplevt atmosfären i Muslimska brödrskapet och dess broderorganisationer, jihadister som har begrundat sin livsväg och valt att bli eftertänksamma och välartikulerade före detta jihadister, människor som vet vad det innebär att sitta i ett egyptiskt fängelse, som inte har några problem med att i ett och samma andetag återropa sina egna erfarenheter och John Stuart Mills principer, som vet hur man skiljer genuin feminism från den islamistiska varianten – dessa människor, de muslimska liberalerna (eller liberala före detta muslimer, i vissa fall). Trots alla ansträngningar från amerikanska kommandosoldater och drönarplan, så är det dessa som kommer att få rörelsen på fall.

Å andra sidan har detta resonemang, rörande muslimska liberaler och idéers makt, framkallat en kritik som jag tror har ansetts som det mest förödande svaret av alla. Det är den kritik som helt enkelt frågar: vilka muslimska liberaler? Frågan formuleras ibland i ett beklagande tonfall och ibland hänfullt, som om den blotta frågan räckte för att visa det absurda i vårt resonemang. Vissa av oss har ägnat tio år åt att försöka svara genom att hänvisa till den ena efter den andra personen som kommer från en sådan bakgrund och har lämnat betydande bidrag till den liberala litteraturen. Och under tio år har dessa svar framkallat den avfärdande repli-

ken att den och den liberalen från muslimsk bakgrund argumenterar alltför häftigt eller har fallit för Friedrich Hayek och därmed mist sin trovärdighet; eller att en annans etniska autenticitet är fläckad av alltför stor entusiasm för USA eller Frankrike eller något annat land; eller att de neokonservativa eller kanske Marockos kung betalar räkningarna, varför de måste vara korrupta. Denna sista poäng upprepas till leda. Sammantaget har allt detta utmynnat i påståendet att det inte finns några auktoritativa och övertygande liberaler med muslimsk bakgrund, och var och en som verkar finnas är antingen obetydlig eller en bluff och rentav en dålig människa, varför man drar slutsatsen att muslimsk liberalism aldrig kommer att bli en kraft att räkna med. Det var den fjärde kritiken.

Men se vad som har hänt. För nio eller tio månader sedan började folkmassor samlas på torgen i Nordafrika och andra platser i arabvärlden. Folkmassorna formulerade tre storslagna principer, som alla över hela världen förstod. Folkmassorna förespråkade en demokratisk rättsstat. Folkmassorna motsatte sig korruption. Och folkmassorna utropade sig till medborgare i stater. Deras symbol var Tunisien flagga eller Egyptens flagga och så vidare. De betecknade sig inte som medlemmar av den muslimska ummah eller som representanter för det arabiska folket som helhet. Dessa människor var kort sagt inte »

islamister. De var inte panarabister. De var liberaler. De var också, åtminstone för ögonblicket, populära. Den arabiska våren hade börjat blomstra. Och den fjärde kritiken kollapsade – eller borde åtminstone ha kollapsat.

En jämförelse av den arabiska våren med revolutionerna i östblocket 1989 ter sig relevant, om man betänker att Östeuropas framgångshistorier inte är dess enda historier. När det kommunistiska systemet väl hade mist sin legitimitet såg sig varje land i det gamla Sovjetblocket fångat i en trefrontskamp om hur det nya samhället skulle gestaltas. I ett hörn stod de heroiska antikommunistiska dissidenterna, som försvarade den liberala demokratins principer, om än inte alltid i en väldefinierad form. I ett annat hörn stod företrädarna för det etniska hatet, som ville anstifta pogromer och krig – det etniska hat som de gamla kommunistregimerna alltid hade hänvisat till för att rättfärdiga den kommunistiska diktaturen. I ännu ett hörn stod kommunisterna själva, berövade alla sina läror men utan någon brådska att berövas även sina befattningar.

I varje land ledde denna trepartskamp till olika resultat: i Tjeckien en till största delen lysande framgång, under en tid beströdd med sagolika element; i Polen en oväntad allians mellan liberaler och reformerade kommunister, vilka lyckades dämpa det etniska hatet, som kanske inte var så farligt till att börja med; i Serbien en katastrofal fusion mellan etniskt hat och gammalkommunister, understödd av Ryssland; i Ryssland självt en kommunistisk kontinuitet, med ideologin hopkrympt till nostalgi och en kult av staten; och så vidare. Framgångarna har varit fantastiska. Vad gäller misslyckandena har vi ännu inte fått vetskap om grundläggande fakta, eftersom de mest ohyggliga misslyckandena av alla inte ens var de som ägde rum på Balkan, utan de längs Rysslands södra gräns, där de ännu idag, tjuo år senare, fortsätter att sjuda, i ett område där få reportrar någonsin varit.

De antiauktoritära arabiska revolterna lär frambringa ett liknande spektrum av erfarenheter, men utan de sagolika aspekterna. De tre parterna kommer att vara Facebookliberalerna och deras vänner; de gamla Mukhabaratregimerna, baserade på säkerhetspolisen och militären, i rollen som avideologiserade östblocks-kommunister; och islamisterna, både bredare grupper och extremister, som det etniska hatets representanter (även om kollektivt hat antar även andra former). Skillnaden är att tyngden av alla krafter i regionen verkar luta åt ett mer olycksbådande håll än den gjorde i Östeuropa. Det är uppmuntrande att notera att islamister inte i något enda fall ledde revolutionerna, vilket tyder på att något i den islamistiska rörelsen kan vara i otakt med tiden. Och det är än mer uppmuntrande att notera att islamismens mest extrema gren inte spelade någon roll alls. Ingenstans framträdde al-Qaida eller dess allierade som ett revolutionärt avantgarde.

Likväl är det smärtsamt att räkna upp islamisternas fördelar: stödet från Iran, stora organisationer, moskéer, en kraftfull och hårdad känsla för

disciplin kopplad till en långsiktig strategi, erfarna ledare och en finansiering som verkar obegränsad. Även bortsett från Iran kontrollerar islamister redan Gaza och delar av Libanon och dess regering, milisgrupper smyger omkring i Irak och extremisterna har visat sig kapabla att ta kontroll över delar av Jemen. De interna motsättningarna mellan de egyptiska islamisterna verkar inte vara förlamande, och kan till och med visa sig fördelaktiga. Vem kommer att stå i vägen för dessa människor? Den egyptiska armén, som måste drömma om att få skrida till handling, manövrerar också för att överleva, och om generalerna inte redan har fått till stånd en uppgörelse så arbetar de säkerligen för att få det, vilket bara kan betyda att armén och Brödraskapet, i arabvärldens ledande land, är i färd med att se över sin olyckliga konflikt från 1952, och att resultaten den här gången kommer att ge utrymme för dem båda.

Hur blir det då för Facebookliberalerna och deras vänner och deras ärofulla stund? Något som talar för dem: politisk oerfarenhet och naivitet är inte alltid negativt. Dissidenterna som ledde revolutionerna 1989 var ofta människor med en bakgrund inom konsten eller i ensamt intellektuellt arbete. De saknade ofta organisationsvana och var i det typiska fallet också utan personliga politiska ambitioner – de var politiskt naiva, med andra ord. Och efter att ha lett revolutionerna försvann de flesta av dessa personer från scenen inom några månader eller ett år. Václav Havel var ett undantag. Likväl slog dissidenterna an en ton, och i de mer lyckosamma länderna visade sig tonen hålla i sig. Dissidenterna skulle aldrig ha lyckats tända dessa revolutioner till att börja med, om stora delar av samhället inte hade sett ett lockande ideal i dissidentrörelsen.

Hur som helst hade dissidenterna vissa fördelar, och en av dessa fördelar fanns på hemmaplan. Bakom dissidenterna stod oräkneliga mer erfarna personer, som kanske inte hade den initiativkraft eller osjälviskhet som krävdes för att leda en revolution, men som gärna ville vara politiker. Det var dessa som gjorde sig av med dissidenterna på nolltid. Likväl höll tillräckligt många av politikererna med om den avgörande poängen, nämligen att samhället i det forna östblocket hade kapacitet att skapa något mer upphöjt än etniska rensningar och organiserad kriminalitet; samt att det mer upphöjda alternativet fanns till beskådande i Västeuropa, vilket kom att framstå som deras modell och ideal. Och så kom det sig att politikerna, som föraktade dissidenterna, ibland förde vidare deras arbete.

Dissidenternas andra stora fördel fanns utomlands. Många människor i östblocket vände sig västerut för att få inspiration; och västländerna, inte bara USA, var ofta entusiastiska, om än inte utan undantag. Hela institutioner i västvärlden, som utrikestjänster, säkerhetstjänster, radiostationer och pressen och till och med finansärer, kom till liberalernas hjälp. Och de postkommunistiska liberalerna kunde sedan presentera sig för den breda allmänheten i sina egna länder och övertygande skryta med att vara välkomnade i och beundra de av hela världen.

Det är uppmuntrande att notera att islamister inte i något enda fall ledde revolutionerna, vilket tyder på att något i den islamistiska rörelsen kan vara i otakt med tiden.

Kanske kommer det till slut att visa sig att Facebookliberalerna i Tunisien har gått i spetsen för en sådan framtid – även om jag ser att Abdelwahab Meddeb, den framstående tunisisk-franske liberala författaren, redan i tryck har uttryckt sin oro över konsekvenserna av att tillåta Tuniens islamister att bli ett lagligt parti. Till och med när det gäller Tunisien, den arabiska vårens bästa kandidat för strålade framgångar, känner vissa intelligenta personer uppenbarligen inte full tillförsikt. Likväl har Tunisien ett flertal fördeklar: en tradition av oberoende fackföreningar, några goda år i början av den antikononiala revolutionen, en blomstrande diaspora i Frankrike och så vidare. Men vem kommer att stiga fram för att stödja Facebookliberalerna och deras arv i övriga länder? Kommer det att vara de gamla, erfarna politikererna – de som vill vara politiker? En del av de gamla politiker som i Egypten kallas liberaler verkar vid närmare granskning mer upprörda över sionismen än de första folkskarorna på Tahrirtorget tycktes vara, vilket kan tyda på att här inte finns ett nytt friskt perspektiv.

Vi har också frågan om stödet från omvärlden. Det är underbart att få veta att USA:s demokratiska och republikanska utrikespolitiska institut, sedan flera år tillbaka, i det tysta har stött Facebookliberalerna och fortsatte att göra så till och med när retoriken från Washington, under den senare Bush-eran och Obamas första år i ämbetet, vändes mot så farliga företeelser som "demokratifrämjande". Det är inte omöjligt att Obamas administration är engagerad även i andra aktiviteter som gör nytta. Wikileaks är uppriktigt i sin hängivenhet för den anarkistiska subversionens sak, men istället för att undergräva supermakten har det anarkistiska hackandet avslöjat att många amerikanska diplomater är hederliga, principfasta och klarsynta.

Men detta är aktiviteter i en osynlig zon. I de synliga zonerna har den arabiska våren i västländerna nästan inte väckt något alls av den entusiasm som hälsade dess föregångare i östblocket. Vi är beredda att lyfta ett lillfinger. I Syrien kanske inte ens så mycket.

Är det sant att vi och våra allierade militärt är pressade till bristningsgränsen, eller till och med bortom den? Nyheterna från olika fronter får hjärtat att värka. Men ju längre Libyens och Syriens tyranner fortsätter att mörda sina egna, desto mer katastrofalt är det för alla, och inte bara deras eget folk. Jag vet att president Obama har andra problem. Men varför är han så ovillig att försöka påverka den internationella stämningen? En gång i tiden samlades stora skaror tyskar för att höra honom tala. Idag släpar till och med hans retorik efter. Kanske har hårdhudade experter i Obamas administration förklarat för presidenten att liberalismen är en utsiktslös sak – även om den hårdhudade hållningen, som är huvudtraditionen i den amerikanska Mellanöstern diplomatin, inte har kunnat notera särskilt många framgångar.

Eller kanske har en annan faktor kommit in i bilden, som har att göra med den mer omfattande intellektuella miljön i USA och övriga västländer. I den intellektuella världen har islamisterna, liksom före dem panarabisterna, vunnit förbluffande

många debatter. Universiteten och vissa tidskrifter är fortfarande fyllda av människor som menar att om araberna är förtryckta så måste sionismen vara den främsta syndaren i regionen, och västerländsk islamofobi måste vara den främsta syndaren i omvärlden. Folkmassorna som ropar "Folket vill störta regimen" i det ena landet efter det andra har inte påminsta sätt förändrat dessa envisa antaganden bland västerländska intellektuella. Där jag emellanåt undervisar upptäcker jag i mitt postfack en petition undertecknad av universitetets intellektuella förgrundsfigurer med krav på aktioner mot Israel – men inte ett enda manifest eller någon maning till solidaritet med folken i Libyen, Syrien, Bahrain och på andra platser.

I västvärldens intellektuella och kulturella världar har islamismen själv, som lära och tillsammans med den bredare, radikala antiimperialism som islamismen utgör en del av, vunnit seg-rarna, vilket har berövat de arabiska liberala det stöd som borde tillkomma dem. Och det är lätt att se kontentan av hela denna konstellation av omständigheter: den islamistiska styrkan, den liberala svagheten, USA:s reträtt och allt annat. Konsekvenserna för den arabiska våren kan bara bli ...

Men vänta. Tioårsdagen av den 11 september påminner mig om att, innan jag plockar fram ett dystert ord för att avsluta satsen, så kan det vara värt att erinra sig landskapet i Mellanöstern för tio år sedan. Det var inte ett hoppfullt skådespel. Hela regionen verkade vara på väg i terroristiska riktningar, med kamper nästan överallt mellan islamister av olika slag och Mukhabaratregimer, liksom av olika slag, allt från usla till fasansfulla. Och tio år senare?

Fortfarande eländigt, i ett kalejdoskopiskt skiftande mönster. Vem som helst kan se domedags-möjligheter – en iranska order till Hamas och Hizbollah att starta ett regionalt krig, och så vidare. Men två nya element, som man inte kunde ha hittat för tio år sedan, förekommer nu i landskapet. Här och där i regionen kan man se demokratiska institutioner, skakande som löv – i Irak hotade av terrorister och islamistiska milisgrupper, i Libanon nedtrampade av en islamistisk milis, i Tunisien ännu bara ett projekt för framtiden, och i Egypten ännu svagare, givet att de egyptiska valen, om de blir av när det är tänkt, sannolikt kommer att föra fel människor till makten. Likväl utgör demokratiska institutioner ett nytt element. Och någonting annat: det outplånliga faktum att liberaler, trots sin relativa isolering och svaghet, har framträtt i stora skaror på den offentliga scenen, och att liberalerna gjorde ett gott intryck på resten av samhället, till och med visade förmågan att för ett ögonblick styra händelsernas gång, och att deras dag kanske inte är över än.

Är summan av dessa nya element noll? Ja, för en filosofiskt benhård materialist som räknar ihop mätbara fakta i form av makt och rikedom. Men om man betänker att idéer ibland har en egen självständig kraft, och att liberala idéer har större förutsättningar att blomstra i en atmosfär av frihet, så ser dessa två nya och bräckliga element ut som – låt oss säga – en början.

Översättning: Jim Jakobsson

Den arabiska våren har i västländerna nästan inte väckt något alls av den entusiasm som hälsade dess föregångare i östblocket. Vi är beredda att lyfta ett lillfinger. I Syrien kanske inte ens så mycket.

Ekonomisk frihet må vara en gammal, impopulär doktrin, men man behöver debattera den om och om igen, eftersom fixarna vägrar lära sig av historien.

Lågräntepolitiken måste få ett slut

Av Klaus Bernpaintner

Som Fredrik Erixon påpekade i sin artikel i Axess nr 7, stämmer det att Keynes och Hayek ändrade sina åsikter över tid. Keynes stora bok *The General Theory* är svårbegriplig redan i sig själv. Eller som ekonomen Paul Samuelson sade:

Det är en illa skriven bok, dåligt disponerad; varje lekman som ... köpt boken blev lurad på sina fem shilling. Den är olämplig för undervisning. Den är arrogant, har hett temperament, är polemisk och är inte särskilt generös med erkännanden. Den överflödar av chimärer och förvillelser ... Den är helt enkelt ett verk av ett geni.

Olika tolkningar av detta "mästerverk" har med tiden utvecklat keynesianismen i flera motstridiga riktningar. Det är svårt att veta vad Keynes egentligen tyckte.

Hayek å sin sida började som radikal förespråkare för den fria marknaden, men med åren verkade han hitta allt fler områden som lämpade sig för statliga ingrepp. Slutligen hade han utvecklats till något som närmast kan beskrivas som socialdemokrat. År 1974 hade han blivit rumsren nog att få Riksbankens ekonomipris, även om det faktiskt var för sina tidiga ståndpunkter han påstods få priset.

Fredrik Erixon har därför helt rätt i att alla debatter som gäller vad Keynes och Hayek tyckte blir meningslösa. Men om man låter bli att gräva ner sig i doktrin- och idéhistoria och istället betraktar Keynes och Hayek utifrån ett övergripande, kanske mer hårdratet, perspektiv, skulle vi kunna uppmuntra till en uppriskande och välbehövlig debatt.

Om vi därför låter "Hayek" representera den klassiskt liberala ståndpunkten, vilken menar att den fria marknaden bäst löser ekonomiska problem.

Låt sedan "Keynes" representera den

Finanskrisens domptörer

En av de stora ekonomiska debatterna är om den globala världens tillstånd ska förändras. Det är en fråga som inte bara berör ekonomer, utan också politiker och allmänheten. Det är en fråga som berör oss alla.

centralplanerade ekonomin, det vill säga övertygelsen att statliga byråkrater med akademiska metoder kan förbättra världen genom att kommendera fram optimal ränta, inflation, investeringar, sysselsättning och tillväxttakt.

Även om det inte är helt historiskt korrekt är det ju dessa två ståndpunkter man brukar avse med "Keynes" och "Hayek" i dagligt tal. Och detta är ju kärnan i den nämnda rap-videon och, förmodar jag, även i de nämnda debatterna. Och det är väl detta som debattpubliken hungrar efter? Att avfärda dessa försök att få till stånd en diskussion som doktrinära övningar kring föräldrade frågeställningar är att missa poängen.

Jag håller dock med Erixon om att den nationalekonomiska vetenskapen har förfallit till ett anemiskt tillstånd. Men låt oss försöka förstå varför det blivit så. Fram till första världskriget var ju många nationalekonomer fortfarande äkta sanningssökare. Ett lysande exempel är Knut Wicksell, Sveriges mest framstående nationalekonom. År 1909 fick han till och med avtjäna två månader i fängelse för sina opassande åsikter.

Dagens samhälle kännetecknas av att politik genomsyrar snart sagt varje del av vårt dagliga liv där nationalekonomer mer än andra akademiker tycks ha förvandlats till fjäskande tjänare vid maktens hov.

Det finns ett direkt samband mellan nationalekonomins intellektuella haveri och

Dagens samhälle kännetecknas av att politik genomsyrar snart sagt varje del av vårt dagliga liv där nationalekonomer mer än andra akademiker tycks ha förvandlats till fjäskande tjänare vid maktens hov.

de nationella ekonomiernas alarmerande tillstånd. Därför behöver vi egentligen sam-
magamla debatt som förr: Är det bättre med
planeekonomi eller med en fri marknad?

FREDRIK ERIXON ILLUSTRERAR också den
vanliga missuppfattningen att Adam Smith
är nationalekonomins fader.

Men långt före Smiths dagar sökte intel-
ligenta tänkare efter tidlösa ekonomiska
lagar. En del upptäcktes redan av de gamla
grekerna. Några upptäcktes av de spanska
skolastikerna och ytterligare några av brit-
tiska och franska ekonomer. Gemensamt
för dem är att de inte använde den idag för-
härskande naturvetenskapliga, empiriska
metoden. Istället utgick de från realistiska
antaganden om verkligheten och tillämpa-
de logiska resonemang.

Ekonomiska data kan inte användas för
att härleda tidlösa samband, ty ekonomis-
ka data är historia, de är bundna till sin tid,
och de kan inte upprepas eller isoleras i la-
boratorier. Ekonomi har att göra med män-
niskor; det är inte naturvetenskap, oavsett
hur mycket dess utövare än låtsas som det.

Tyvärr måste jag hålla med om att den
sena Hayek inte är en lämplig representant
för den fria marknaden. Däremot har hans
lärare, en av 1900-talets mest lysande eko-
nomer, Ludwig von Mises fått förnyad ak-
tualitet.

Den etablerade nationalekonomin ten-
derar att glömma bort honom, och det gör
även Fredrik Erixon. Men allt fler börjar se
styrkan i den så kallade österrikiska eko-
nomiska teorin, som Mises var med om att
grunda. Till exempel kom Deutsche Banks
chefekonom nyligen ut ur garderoben och
erkände att han var "österrikare".

VON MISES VAR EN KONSEKVENT och orädd
förespråkare för den fria marknaden, dess
överlägsna stabilitet, effektivitet och mora-

litet. I sitt magnum opus *Human Action* gör
von Mises något så briljant som att logiskt-
axiomatiskt bygga upp en sammanhängan-
de teori med ekonomiska lagar som är obe-
roende av tid och rum. Precis det som Er-
ixon önskar men uppgivet antar inte finns.

Den österrikiska skolan har visat sig ha
en oöverträffad förmåga att förutse utveck-
lingen och går inte att avvärja som förlegad
dogm. Dess förespråkare inte bara förutsåg
den nuvarande finanskrisen utan hade även
en logisk förklaring till den: Orsaken till de
störande konjunkturcyklerna är att staten
kommenderat fram ett bedrägligt monetärt
system baserat på papperspengar och plåt-
mynt, så kallad pappersmyntfot.

Till detta ska tillfogas att staten dessut-
om har gett bankerna licens på att tillver-
ka egna elektroniska pengar. Faktum är att
de svenska bankerna idag producerat över
15 gånger mer elektroniska kronor än Riks-
banken skapat i form av sedlar och mynt.
Ingen tycks anse att det är något konstigt
med detta högst anmärkningsvärda bank-
privilegium.

Denna bedrägliga bankverksamhet är
dock riskabel och själva roten till den kom-
mande (och alla tidigare) svenska bankkri-
ser. Eller för att citera *Nordisk Familjebok*
(1904):

Sveriges riksbank är världens äldsta cen-
tralbank och är tillika den äldsta bankin-
stitution, som öfver hufvud finnes. Det
är denna bank, som äran af att ha utgett
världens första banksedlar sannolikt bör
tillskrifvas. Detta ledde dock till bankens
undergång.

Att mängden pengar ökar kallas inflation
av penningmängden. Enbart detta och ing-
enting annat är förklaringen till de ständigt
stigande priserna vi vant oss att leva med,
och som vi nu tror är en naturlag. En stän-

dig växande penningmängd leder också till
att det blir billigt att låna pengar, det vill sä-
ga att räntan sjunker.

EN ONATURLIGT LÅG ränta är inte något posi-
tivt utan leder till bubblor i till exempel fast-
igheter eller dot-com-aktier. En låg ränta
lockar också till investeringar i projekt som
egentligen inte vore lönsamma under nor-
mala förhållanden. Att de inte är lönsamma
innebär att de inte är tillräckligt efterfråga-
de av konsumenterna och därför aldrig bor-
de påbörjas. Det är dessa investeringar som
först går under när bubblor spricker.

En för låg ränta leder också till att män-
niskor inte vill spara, vilket Mises, i Adam
Smiths anda, menade var självaste förut-
sättningen för investeringar och därmed
grunden för ekonomisk tillväxt.

Däremot leder den inflationistiska låg-
räntepolitiken med tiden till det ekonomis-
ka systemets sammanbrott, med förlust av
pensioner och besparingar, arbetslöshet
och andra tragedier som följd. Vi ser tyd-
liga tecken på detta i eurozonen och i pap-
persdollarns Amerika. Sverige kommer san-
nerligen inte gå opåverkat ur det.

Det enda sättet att få slut på vårt eko-
nomiska lidande är att staten slutar pla-
nera, fixa och "hjälpa till". Det gäller speci-
ellt Riksbanken och alla andra centralban-
ker som måste upphöra med sin sovjetiska
ränteplanering.

Låt räntan, liksom de flesta andra priser,
sättas fritt i samspel mellan utbud och ef-
terfrågan.

Ekonomisk frihet må vara en gammal,
impopulär doktrin, men man behöver de-
battera den om och om igen, eftersom fix-
arna vägrar lära sig av historien. Vi är i des-
perat behov av en rejäl debatt om sann eko-
nomisk frihet.

Klaus Bernpaintner är entreprenör och
Senior Fellow i Ludwig von Mises Institutet Sverige.

Öppna Säpo-arkiven!

Av Lennart Stenflo

I DE "VÄNSTERRADIKALA kretsar" som fanns
vid vissa svenska universitetsinstitutioner
under 1960- och 70-talen kunde de sovje-
tiska och östtyska underrättelsetjänster-
na KGB och Stasi lätt värva sympatisörer.
Många svenska akademiker finns sålunda i
Stasis nu offentliggjorda så kallade Rosen-
holzarkiv.

Men även den ryska regeringen tillät un-
der 1990-talet att en mindre del av KGB-
arkiven offentliggjordes. Jag har sålunda kun-
nat ta del av mer än hundra KGB-dokument
som bland annat rör KGB:s försök att påver-

ka Nobelkommittéernas prisarbete. Dessa
historiskt mycket viktiga dokument var läs-
värda och lärorika.

Jag tycker att Säpo antligen borde fri-
släppa sina nu mer än 20 år gamla doku-
ment rörande kontakter mellan svenskar
och Sovjetunionens respektive DDR:s un-
derrättelsetjänster.

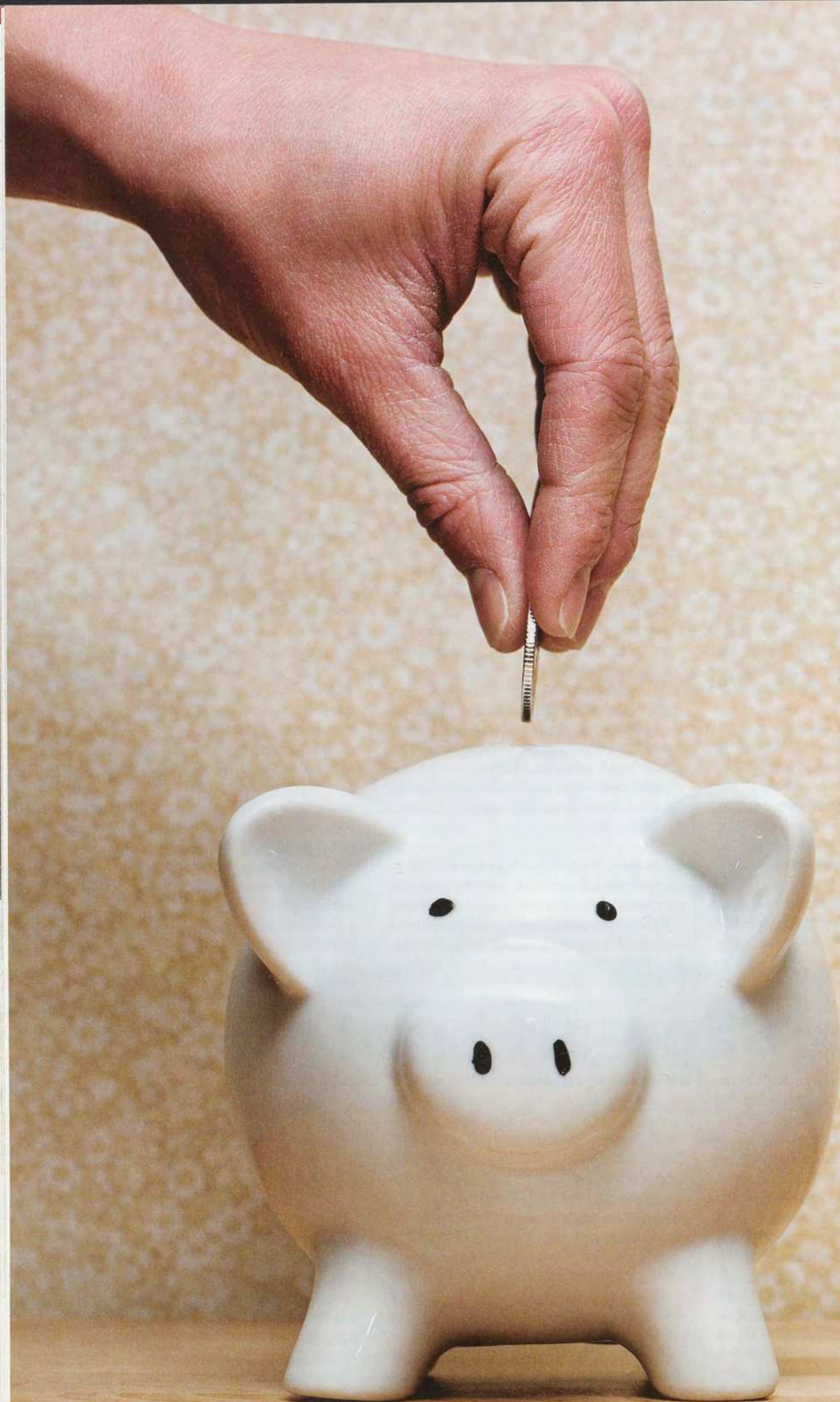
Vår justitieminister anser tydligen att
eventuella brott från den tiden borde vara
preskriberade. Men även om några straff in-
te behöver vara aktuella nu tycker jag att de
av mina kolleger, som råkat illa ut på grund

av KGB och Stasisympatisörernas verksam-
het, åtminstone borde få en ursäkt i efter-
hand.

TYSKLAND HAR JU HELT öppnat sina Stasi-
arkiv och Ryssland har i alla fall i mindre grad
öppnat sina KGB-arkiv. Om svenska myn-
digheter fortsätter att vara ännu mindre
öppna än till och med de ryska, kan man ju
misstänka att svenskarna har något intres-
sant att dölja.

Lennart Stenflo är professor
emeritus i plasmafysik vid Umeå universitet.

TEMA

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

Normer och moraliska värden påverkar både relationerna mellan individer och uppbyggnaden av samhällen. I länder med en tradition av ansvarstagande och osjälviskhet uppstår ett ömsesidigt förtroende mellan medborgarna, vilket lägger grunden till välstånd och stabilitet. I detta tema granskas hur dygder utmanas av globaliseringen och den ekonomiska krisen.

Normlösheten

Normer är svåra att mäta och förändras långsamt.
Men för att förstå hur olika länder hanterar de

Av Nima Sanand

Världsekonomin är i kris, och det enda vi producerar mer av tycks vara nya förklaringar till varför krisen har uppkommit. Beror krisen på avregleringar, korruption i finansmarknader, misslyckade stimulansåtgärder eller spekulation? Ska vi söka svaret i finansiella innovationer, missriktad bostadspolitik eller vanskött penningpolitik? Orsaken till krisen är givetvis komplex, men den enskilt viktigaste förklaringen till de problem som världsekonomin står inför idag är att både medborgare och staten har lånat för mycket. Det är åtminstone den viktigaste direkta förklaringen. Det finns också en indirekt förklaring som förtjänar att tas upp, nämligen försvagningen av normer kopplade till ekonomisk skötsamhet.

Standardförklaringen är att problemen uppstod eftersom amerikanska politiker på olika sätt uppmuntrade, ibland rentav tvingade, bankerna att ge bolån till personer som annars inte skulle ha kvalificerat sig för lånen. Förutsättningarna för att en bostadsbubbla, följt av en kris, skulle uppstå skapades även medveten politik. Men vi tror

att också försvagade normer kring ansvarstagande har bidragit till allmänhetens tendens att överbelåna sig. Med tanke på hur dåligt den amerikanska bostadsmarknaden har fungerat på senare tid kan det dock vara lätt att glömma hur väl den fungerade historisk. Standardkravet var en insats på 20 procent av köpeskillingen samt amortering. Banker krävde god betalningshistorik för att låna ut pengar. Trots (eller kanske på grund av) hårda krav skötte sig hushållen. De flesta familjer som ville lyckades köpa ett eget hus. Personliga konkurser var ovanliga, och omfattade bara runt en procent av alla bolån. Detta ändrades dock på 1990-talet, och ett mer ansvarslost beteende tog över. Krav på insatser sjönk till nära ingenting, och det blev vanligare att inte alls amortera på huset. Amerikanska bolån var inte lika säkra investeringar för kreditinstitut 2007 som de var 1967, eftersom många amerikaners beteenden hade ändrats.

Normer påverkar både privatekonomiskt och medborgerligt ansvarstagande. På samma sätt har den amerikanska statens finanser blivit allt svagare, trots att landet under hundra år var världens säk-

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

De sju dygderna av Francesco Pesellino, cirka 1450.

förklarar krisen

för studeras sällan dygder av samhällsvetare. Manskrisen är de emellertid viktiga att beakta.

av Tino Sanandaji

raste investering. Bristande ansvarstagande inom USA:s offentliga sektor har lett till galopperande statsskuld. Det är inte bara i USA som väljare har prioriterat kortsiktigt egenintresse framför samhällsansvar, samma fenomen har uppträtt i södra Europa. De länder vars regeringar har varit mest oansvariga och där krisen är värst – Grekland, Portugal, Spanien och Italien – präglas av högre korruption, sämre fungerande politiska system och svagare normer för skötsamhet än länder i norra Europa. Lågkonjunkturen drabbade även protestantiska länder i norr, men det är i södra Europa som underskotten har skenat. Max Weber skulle inte ha blivit förvånad över kartan över europeiska länder med misskötta ekonomier. Skiljelinje mellan länder med protestantisk tradition och katolska länder antyder att historiska normer spelar en viktig roll för krisen.

Samhällsvetare brukar inte studera normers och moraliska värdens betydelse för samhällsekonomin. Anledningen är att normer är svåra att mäta och påverka genom politiken. Men bara för att något är svårt att studera, eller omedelbart förändra genom nästa bud-

getproposition, betyder det inte att det är oviktigt. I själva verket finns mycket som pekar på att normer påverkar hela vår samhällsbyggnad. På lång sikt påverkas normbildning i sin tur av den politik som förs. Ett viktigt exempel är den generösa välfärdsstatens effekt på arbets- och bidragsmoral. Normer är informella regler för vårt beteende, både i relation till andra människor och i den konstanta interna kamp som vi för med våra egna "svaga" sidor. De är viktiga för både hur vår privatekonomi och vår samhällsekonomi fungerar. Arbetsmoralen får oss att söka jobb istället för att sitta hemma och försörjas av andra, och den driver oss att vara duktiga och ansvarsfulla på arbetsplatsen. Arbetsmoralen har förstås inte uppstått i ett vakuum, eller även slump. Den ledande svenska nationalekonomen Assar Lindbeck har konstaterat att den ovanligt starka svenska arbetsmoralen över tid har uppstått i ett samhälle där det varit en självklarhet för nästan alla personer att de måste arbeta hårt för att kunna uppnå ett gott liv.

Starka normer kring arbete och ansvarstagande gjorde det möj- >>

ligt för Sverige att införa en ovanligt stor välfärdsstat. Arbetsnormerna ledde till att svenskarna fortsatte att arbeta trots höga skatter, medan ansvarsnormerna gjorde att få överutnyttjade välfärden. I takt med att svenskarna vände sig vid höga skatter och en generös välfärd förändrades dock långsamt normerna. Effekten är så tydlig att den kunnat mätas av forskare, bland annat på basis av *World Value Survey*, en global undersökning av normer och attityder som upprepas med några års mellanrum. Studier visar att andelen svenskar som anger att det aldrig är motiverat att överutnyttja välfärdssystemen har sjunkit. Först på senare år, när en medveten debatt förts om överutnyttjande av välfärden samtidigt som både skattesystemet och välfärdssystemen har reformerats, tycks trenden börjat vända.

Fortfarande ligger dock Sverige betydligt högre än länder som Grekland. Nära två tredjedelar av svenskarna anser att fusk i bidrag och offentliga ersättningar aldrig kan motiveras. Bara en fjärdedel av grekerna delar denna syn. Troligen är det inte en slump att en välfärdsstat så välfungerande som den svenska aldrig har kunnat byggas upp i Grekland, trots att de politiska sympatierna i landet klart legat till vänster under lång tid. Den unika skandinaviska välfärdsmodellen har länge varit beroende av skandinavernas unikt starka normer. I länder där de informella institutionerna är mindre starka leder välfärdsstater som formellt är minst lika omfattande de skandinaviska till betydligt sämre utfall.

Historiskt har amerikanska politiker företrätt en annan stark norm, nämligen att ta ansvar i den ekonomiska politiken. Bristande ansvarstagande med offentliga finanser har förekommit, men det har varit ovanligt i fredstid, och har bestraffats av väljarna. Politiker som George W Bush och Barack Obama har dock under senare år brutit mot traditionen kring fiskal konservatism, alltså att statens finanser inte ska drivas med underskott. Såväl Bush som Obama har talat om reformer och ansvarstagande, men valt den enkla vägen att finansiera löpande utgifter med lån. Väljarna har accepterat och även belönat politiken, på ett sätt som tidigare generationer troligen inte skulle ha gjort.

USA har länge haft underskott i offentliga utgifter, men de har varit små och den snabba tillväxten i ekonomin har lett till att den offentliga skulden som andel av landets ekonomi inte har ökat. För bara ett decennium sedan var statsskulden inte mer än 35 procent av landets BNP. Under Bushs åtta år vid makten ökade den till 54 procent och efter fyra år med Obama vid makten är den på väg att passera 100 procent. Väljarna och politikerna har kunnat göra de svåra valen att antingen begränsa kostnadsutvecklingen eller finansiera utgifterna med höjda skatter för medelklassen. Men det har de konsekvent vägrat att göra. Om höjda skatter föreslås rör det sig om populistiska förslag om skatter för de rika, som inte räcker för att betala ens en tiondel av underskotten. Den breda allmänheten har i varje fall tills nyligen spelat med i föreställningen att de inte behöver ta ansvar.

Den amerikanska allmänheten har historiskt uppvisat ett tydligt avståndstagande från slöseri. Hushållen sparade i genomsnitt ungefär en tiondel av sin disponibla inkomst under 1950-, 60-, och 70-talet, en hög nivå för en mogen ekonomi. Generationen som hade gått igenom den stora depressionen var särskilt sparsam. Men 2007, året före finanskrisen, hade det genomsnittliga hushållets sparande sjunkit till endast 2 procent.

Standardtextboken i nationalekonomi skulle förklara dessa förändringar i individernas beteende med förändrade incitament, nya formella institutioner och svängningar i relativpriser. Säkerligen ligger en del av förklaringen i detta. Men vi misstänker att också förändrade normer är av avgörande betydelse.

Ett sätt att definiera normer med nationalekonomisk terminologi är inpräntade preferenser. Moraliska värden för hur vi bör uppföra oss i samhället lärs ut av familjen, av skolan och av omgivningen. Ofta är varken de som lär ut eller de som tar in normerna särskilt medvetna om processen. Normer verkar genom att vi får en psykologisk belöning för skötsamt beteende (som att spara, arbeta eller motionera) och psykologisk bestraffning för fördärliga handlingar (som att äta skräpmat, smutsa ned eller bedra). En viktig aspekt av inlärd normer är att utöva självkontroll. Psykologer har visat att människan saknar perfekt självkontroll. Många äter onyttig mat som de inte borde äta, dricker för mycket alkohol, skjuter upp jobbiga arbetsuppgifter och sparar för lite inför framtiden. Majoriteten av befolkningen erkänner till exempel själva att de inte klarar av att spara så mycket som de skulle vilja. Normer är ett sätt att råda bot på problemen med självkontroll. En person med starka normer jobbar och sparar därför mer än den som endast styrs av sin kortsiktiga njutningar.

En annan aspekt av normer berör relationen till andra individer. Normer får oss att bete oss anständigt i relation till andra, och därför ökar tilliten i samhället. På grund av starka normer är det logiskt att

inte lura andra även om man kanske kommer undan; eftersom bedrägeri bestraffas genom att personen med goda normer helt enkelt får ett dåligt samvete. Kopplingen till normer inom den politiska sfären blir tydliga. Själv-

iska människor röstar bara utifrån vad som gynnar deras egen plånbok, enligt Public Choice-teorin. Så röstar dock inte väljare i välfungerande demokratier. Istället förklaras väljarbeteende av en kombination av själviskhet och ansvar för andra medborgare. Att överhuvudtaget engagera sig politiskt och gå och rösta vid varje val förklaras enklare av inpräntade normer för demokratiskt samhällsansvar än av själviskhet. Detta blir självklart när vi betänker att varje enskild röst närmast har noll chans att påverka den faktiska valutgången i länder med miljontals väljare. En självisk person skulle aldrig lägga en eftermiddag på att gå och rösta.

De flesta nationalekonomiska analyser av Greklands problem fokuserar på formella institutioner och policy. Men en jämförelse mellan Grekland och Sverige belyser vikten av informella institutioner, så som just normer.

Ett annat intressant fenomen som kan förklaras av normer är relationen mellan ålder och synen på ekonomiska underskott. Enkel nationalekonomisk teori förutspår att äldre ska bry sig minst om underskott i statens budget. De kommer ju ändå inte att leva tillräckligt länge för att betala tillbaka dessa lån. Men i själva verket är det tvärtom. I både Sverige och USA är de äldre mest benägna att ange att överskott i statens budget bör användas för att betala av statskulden. I jämförelse vill de yngre hellre använda pengarna till skattesänkningar eller högre utgifter. Äldre svenskar som växte upp under enklare omständigheter med starkare normer ogillar lån. De vill ta ansvar för framtiden, även den framtid som de själva inte kommer att uppleva. Återigen är det svårt att mäta normer, och forskarna lägger inte tillräckliga resurser och ansträngning på att göra det, men mycket pekar på att denna form av långvariga ansvarsnormer

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

har minskat i USA på senare tid. Detta kan, i samspel med och vid sidan av de gängse ekonomiska teorierna, vara en förklaring till såväl finanskrisen 2008 som den nya kris som bristande tillit för olika stater håller på att skapa.

Det är inte bara i Sverige och USA vi kan skönja en relation mellan normer och ekonomiskt beteende i samband med och efter finanskrisen. I Europa kan vi se att de baltiska ekonomierna, som drabbades mycket hårt av finanskrisen eftersom den slog till när de växte snabbt med hjälp av utländska investeringar, har visat på en oväntat stark återhämtning genom att dra åt svängremmen och ta tuffa beslut istället för att skjuta upp problemen eller skjuta över dem på att de andra EU-medlemmarna. Vi ser också att Tyskland, där politikerna har fokuserat på ökat ansvarstagande med offentliga resurser, har undvikit den fälla som USA har fastnat i. Jämförelsen är intressant, eftersom den tyska statsskulden före finanskrisen var lika stor som USA:s och eftersom landets ekonomi faktiskt krympte mer än den amerikanska under krisen. Sverige, vars politik varit inriktad på ansvarstagande i offentliga finanser och på arbetslinjen, har också klarat sig ovanligt väl.

Bland de europeiska länder som upplever stora problem med belåning och underskott finner vi Storbritannien, där en liknande politisk utveckling som i USA tycks ha skett, och där den nya regeringen inför kraftiga nedskärningar. Vi finner också sydeuropeiska länder som präglas av lägre tillit och svagare normer kring individuellt och politiskt ansvarstagande än andra delar av Europa. Man kan starkt argumentera för att svaga normer spelat en avgörande roll för Sydeuropas problem.

Grekland, Italien, Spanien och Portugal ligger högt i olika internationella rankingar över korruption och skattefusk. Likaså är bidragsfusk ett stort problem i dessa länder. Tillit är ingen norm, men hur mycket vi anger att vi litar på främlingar är starkt kopplat till hur pålitliga de är, vilket i sin tur relaterar till hur starka normer de har. På ett internationellt index över tillit och tilltro till främlingar ligger Norden tre gånger så högt som de sydeuropeiska länderna, och Tyskland dubbelt så högt. De flesta nationalekonomiska analyser av Greklands problem fokuserar på formella institutioner och policy. Men en jämförelse mellan Grekland och Sverige belyser vikten av informella institutioner, så som just normer.

Grekland och Sverige är nämligen formellt sätt ganska lika, och får trots detta mycket olika utfall. Skattestrukturen och skattesatser är påfallande likartade, med många skatter och höga skattesatser i båda länderna. Skillnaden är att svenskar betalar nästan alla sina skatter, medan Grekland ligger på fjärde plats i OECD gällande den svarta marknadens relativa betydelse.

Medan den svarta marknaden uppskattas vara 7 procent av den svenska ekonomin, uppskattar OECD att den är 24 procent av den grekiska. Detta gör att Greklands välfärdsstat lever på konstant underskott av intäkter.

Nivån av korruption är skyhögt i Grekland. Patienter måste fortfarande ge "gåvor" till läkare, trots att sjukvård enligt lagen ska vara offentlig finansierad. Korruption bland statsanställda minskar skatteintäkter och ökar slöseri med offentliga medel. Bidragsmoralen är svag, vilket gör att offentliga ersättningar missbrukas flitigt. Det politiska systemet fungerar dåligt, och har liten legitimitet. Problemen skjuts på framtiden och vältras i praktiken över på andra EU-medlemmar.

I USA existerar idag en tydlig krismedvetenhet, bland både allmänheten och de politiker som försöker återvinna väljarnas förtroende. Det är sannolikt att utvecklingen blir likartad som i Storbritannien, där impopulära men nödvändiga reformer nu genomförs

för att lösa problemen. Eller som i Kanada, som präglades av omfattande problem med skenande offentliga utgifter för två decennier sedan. Kanadensiska väljare och politiker förstod då att det var dags att sätta ansvarstagande främst. Sedan dess har de kunnat minska lånen kraftigt, balansera den offentliga budgeten och gradvis minska skattetrycket.

En djup politisk klyfta håller på att skapas mellan skötsamma länder som Sverige, Finland och Tyskland och ansvarslösa medlemmar i EU, framförallt Grekland.

de avdrag som miljardärer gör för sina privata jettflygplans bränslen, eller unga briter som slår sönder städer i aggressiva demonstrationer mot nedskärningar.

Men överlag visar allmänheten och politikerna att man har förmågan att åter sätta ansvarsnormer i fokus.

Ansvarstagandet inför krisen är inte lika starkt i Sydeuropa, allra minst i Grekland. Visst finns det de som förstår behovet av att anpassa sig till verkligheten, men många vanliga väljare motsätter sig alla nedskärningar som skulle drabba dem samtidigt som åtskilliga inom den politiska eliten vill behålla eller rentav öka utgifterna. Någon annan får betala. Och denna någon annan är de övriga medlemmarna i EU, i synnerhet EMU-länderna.

En djup politisk klyfta håller på att skapas mellan skötsamma länder som Sverige, Finland och Tyskland och ansvarslösa medlemmar i EU, framförallt Grekland. Anledningen är att såväl politiker som allmänheten i övriga europeiska länder reagerar på bristen på ansvarstagande och benägenheten att lasta problemen på övriga EU. Vi accepterar nämligen att göra rätt och bete oss osjälviskt, så länge som vi tror att de flesta andra spelar schyst. Ingen vill dock vara den som andra fula spelare utnyttjar. Normer försvagas därför om det lönar sig att fuska. Trots allt handlar ju normer om att fatta rätt beslut i situationer med komplexa val. Genom att följa en tradition eller tumregel använder vi information som har byggts upp av många andra under långa perioder som basis för beslut, istället för att återuppfinna hjulet vid varje beslutssituation.

Kinesiska medeltida bönder förstod sig inte på genetik, men följde regeln att spara den bästa säden för att plantera nästa år. Ett mer modernt exempel på en norm kan vara regeln att inte låna till löpande utgifter. Den som har fått denna norm inskolad som barn tar mer sällan ett sms-lån och röstar inte för ansvarslösa politiker.

Nima Sanandaji är vd för tankesmedjan Captus.

Tino Sanandaji är doktorand i offentlig politik och ekonomi vid University of Chicago.

Konfucius eller kapitalism?

Legeringen av traditionella konfucianska och kommunistiska värden har lagt grunden för Kinas explosionsartade ekonomiska utveckling. Men den fungerar samtidigt som bromskloss för att landet ska kunna ersätta USA som ekonomisk stormakt.

Av Rutger Palmstierna

Kinas ekonomi är mer beroende av utlandet än av kineserna. Hoten mot Kina är större från kineserna än från utlandet. Denna bild får man när man jämför innehållet i BNP med statsbudgeten i den ekonomi som under detta årtionde förväntas passera USA:s och bli världens största. Kina säljer alltså mer till utlänningar än till sina egna hushåll. Den väpnade polisen, avsedd att slå ner inhemska revolter, fick i år en större budget än försvaret. Detta antyder komplexiteten i den fantastiska framgångssaga som Kina utgör, och som framtiden nog kommer att kalla 2000-talets världspolitiska förändring.

Först ett historiskt perspektiv: Längre var Kina världens största ekonomi jämte Indien, men med den industriella revolutionen slogs först Indiens textilsektor ut och därefter den mer diversifierade kinesiska ekonomin. Början på Kinas utförlöpa var 1840-talets opiumkrig, då Storbritannien stred för rätten att sälja opium. Krigens upprinnelse låg i Kinas krav på betalning för sin export, inte i de varor européerna kunde erbjuda, utan i silver. Kina har genom sin historia saknat fyndigheter av de flesta myntmetaller frånsett koppar, och importerade därför hellre silver än förnödenheter. Sådana krav från Kina hade Europa upplevt redan under Roms kejsare Tiberius.

Dagens problem med globala obalanser och Kinas växelkurs är alltså inte ny, men i början av 1800-talet fick Europa akut brist på silver, när tillflödena upphörde från ett just självständigt Latinamerika. Istället började briter smugla in bengaliskt opium i Kina mot silver som redan fanns där, och som i sin tur användes till att officiellt betala för köpen. Vilket alltså höll tillbaka penningmängden i Kina, något som drev på utförlöpan och som för kejsardömet kan ha varit en större katastrof än folkhälsoeffekten från opiet.

Kejsardömet fall 1911, inbördeskrig och japansk ockupation på 1930-talet, kommunistiskt maktövertagande 1949 med följande planekonomi samt maoistisk kampanjekonomi och kulturrevolution förlängde Kinas relativa försvinnande ur världsekonomin – med 14 miljarder dollar omsatte Kinas samlade utrikeshandel 1975 mindre än hälften av Sveriges det året. I år når den cirka 3 700 miljarder dollar eller nära 8 gånger Sveriges BNP.

Denna omvändning kan sägas bero på att Maos postkonfucianska välde – att styra massorna med ideologiskt tränade partikadrer, inte mandariner – ersattes av Deng Xiaopings styre av teknokrater. Teknokratstyret försökte den unge kejsaren Guangxu införa redan 1898, men därför berövades han all makt av sin farmor Cuxi. Dengs försök blev alltså framgångsrikt tack vare Maos metod att stärka Kina genom att lyfta sig med ideologi och självförsörjningspolitik visat sig kontraproduktiv. Kinas kommunism vilade ända från början 1921 på nationalistisk snarare än kommunistisk grund: att återställa Kinas suveränitet och storhet. Därför föll ideologins hämningar platt inför verkligheten. De reformer som Deng inledde 1978 – och som öppnade för initiativ nerifrån – visade sig framgångsrika, särskilt efter Dengs omorientering av reformpolitiken efter 1989. Till yttermera visso består idag Kinas Kommunistiska Partis Centralkommittés Politbyrås Ständiga Utskott av nio ingenjörer. I ledarskiftet som förestår 2012/13 väntas många av dem ersättas av ekonomer och jurister.

Resultatet återspeglas inte bara i att Kinas utrikeshandel idag är 264 gånger större än den var när jag som ambassadsekreterare vid ambassaden i Peking bevakade Kinas ekonomi. Kina har dessutom passerat inte bara USA, utan också både Japan och Tyskland och därmed efter ett par århundraden återtagit sin position som världens

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

Konfucianer konfysa inför marknadsekonomin.

FOTO: NATHAN BENN/CORBIS/SCANPIX

största exportör. Det är alltså troligen en tidsfråga innan också Kinas BNP är världens största, och det av två skäl.

1. Efter tre decennier av uthållig tillväxt i BNP omkring 10 procent antas den hålla sig kring 8–10 procent under detta årtionde.

2. Med världens största överskott mot utlandet och dito valutareserv kommer värdet på den kinesiska valutan yuan att stiga, antingen för att växelkursen tillåts stiga eller för att inflationen höjer prisen i yuan. Detta höjer också BNP-värdet i dollar.

Idag uppgår Kinas BNP till över 6,5 biljoner dollar, medan USA:s ligger strax under 15 biljoner. För att gå om USA:s BNP måste Kinas ekonomi alltså växa två-tre gånger. Tidskriften *Economist* beräknar att detta sker år 2020, allt annat lika: som att USA inte växer starkt efter dagens kris eller att dollarn rasar drastiskt. Med en buffert i starka yttre finanser krävs för Kinas del en större omvälvning internt med kraftig kapitalflykt, eller en global protektionistisk våg för att hindra denna utveckling.

Med en så stor BNP kommer kineserna då att ha var sin per capita-andel som överstiger 11 000 dollar: Kina har då gjort sitt intåg i medelinkomstskategorin. Att nå dit – från fattigdom till medelinkomstnivå – är det lätta lyftet. Men det har visat sig att när ett land når denna nivå ställs helt nya krav på dess institutioner för fortsatt tillväxt – att stärka produktivitet och resursanvändning – istället för att fastna i den så kallade medelinkomstfällan. Och det är här Kinas problem kan tänkas börja.

Klarar Kinas stat av denna omvandling? I och för sig har den ett årtionde att lägga grunden för fortsatt tillväxt – men har den politiskt utrymme för de nödvändiga omvandlingarna?

I avslutningen av sin senaste bok – *The Origins of Political Order* – pekar Francis Fukuyama på de västerländska samhällenas slagkraftiga treenighet i en stark stat, lagstyre (*rule of law*) och redovisningsskyldighet (*accountability*) som lade grunden för en framgångsrik kapitalism. Han ställer frågan om Kina kan fortsätta att växa utan denna treenighet, men håller inne med sitt svar i en sann *cliffhanger*: det kommer i nästa volym.

Med Danmark som exempel pekar Fukuyama på de skandinaviska ländernas utveckling av denna treenighet. Faktorn redovisningsskyldighet pekar mot just det ansvar som växte fram ur de kyrkliga församlingarnas egenförvaltning av församlingsegendomen sedan romerskt 500-tal, då kyrkvårdarna började väljas för att sköta denna uppgift. Bo Rothstein har pekat på hur detta förverkligats i Sverige och England sedan århundraden genom att valet av kyrkvårdar skedde utan möjlighet till omval, och hur detta byggde in ett ansvarsavkrävande.

Jag skulle vilja lägga till den struktur av församlingar upp till parlamenten, jämte tillhörande konstitutionella ordningar, som präglade en stor del av Europa. Det förefaller som om den kapitalistiska industrialiseringen utgått ur de länder där dessa traditioner varit starka, vilket är tankeväckande när de nordiska länderna i dagens kris framstår som "nordiska ljus".

Kinas statstradition går tillbaka cirka 2 500 år. Den har dock inte alltid varit stark, då tillträde till dess ämbeten förbehölls en i praktiken ärftlig elit ur kretsen av jordägare, drillad i konfucianska mandarinexamina. Denna stat drevs uppifrån av kejsarmakten, allt i enlighet med konfucianismens fem relationer av över- och underordning (furste/undersåte, far/son, man/hustru, äldre/ynge bror samt äldre/ynge vän) där den överordnade ska visa välvilja och den underordnade lydnad. Lagar var diktat som kejsaren styrde sitt rike med i kraft av Himlens mandat. Liksom i den muslimska världens kalifatiska ordning fanns ingen ansvarighet inför en församling, och så är fallet än idag, lika lite som lagstyre. Ytterst är det alltså makten, inte rätten, som gäller i Kina: partiets generalsekreterare är förutom pre-

sident också ordförande i centrala militärkommissionen, och styr därifrån samhällets våldsmakt.

Konsekvensen av denna ordning är utbredd korruption, ett svagt rättssystem och skydd för äganderätten samt inskränkningar i de intellektuella friheterna – de senare tilltar nu på ett sätt som i någon mån påminner om Indonesien under Suhartos sista år. Förbättring inför förestående generationsskiftet är osannolik, och efter detta oviss.

Den femårsplan som inleddes i år siktar på en ombalansering av ekonomin. Om detta råder tvivel i IMF:s prognos för de kommande åren. Sannolikt finns det starka särintressen på hög nivå, representerade av exempelvis exportlobbyn – ledande företrädare för exportindustrin med stark förankring i partiapparaten – som har intresse av den bestående ordningen och förmår bromsa omvandlingen.

Förutsättningarna för en utökning av lagstyre och införande av redovisningsskyldighet verkar alltså också små, och inte minst som nästa generations ledare tillhör de så kallade småprinsarna, det vill säga barn till gamla partikoryféer. Kan en sådan regim förväntas ha mandat att säga av den gren dess fäder suttit på? Gorbatsjov är inte uppskattad i Kina.

Innebörden av detta är att staten får svårt att stärka sin roll genom högre skatteuttag, så länge den inte kan bygga upp en politisk legitimitet baserad på redovisning. Sannolikt kommer detta att hämma regimens förmåga att omstrukturera den socialistiska marknads ekonomi som utgör dess maktbas, men som kan förmodas försvåra dess möjligheter att ta Kina ur medelinkomstfällan.

Och det verkar som om problematiken med Kinas konfucianska arv är djupare än så. Kinesisk ledarstil förefaller ha kombinerat konfucianismens furste/undersåte-relation med den leninistiska principen om demokratisk centralism, läs toppstyrning. I utbildningen fostras unga kineser genom rangordning efter resultat, något som sedan fortsätter i arbetslivet och innebär en konkurrens som utesluter samarbete.

Detta verkar huvudsakligen gälla de unga männen, medan unga kvinnors situation präglats av traditionell konfuciansk kvinnoyn. Många unga kinesiska kvinnor skaffar sig nu utbildning, och många av dem har lättare att arbeta i utländska företag än unga välutbildade män, som snarare verkar dras till statsmakten. Vidare vägrar många av dessa välutbildade kvinnor gifta sig, enligt traditionell ordning underordna sig man och svärmor samt stanna hemma och ta hand om barnet.

Man kan säga att Kinas modernisering i kombination med ett barnspolitiken gör konfucianismens kärna – de fem relationerna – obsolet till 60 procent: far/son – om det inte finns en son som kan föra blodsbandet vidare, man/hustru – när kvinnan är självförsörjande, samt brodersrelationen då det inte finns några bröder. Om dessutom den traditionella furste/undersåte-relationen devalveras av korruptionen i partihierarkin, återstår bara relationen mellan vänner. Och då erbjuder den kristna jämlikhetstanken en bättre bas för behovet av ömsesidighet, förtroende och existentiella frågor i kunskapsekonomin än den konfucianska över/underordningen. Som i Korea. Kina har alltså ett växande, kulturellt baserat managementproblem.

Detta visar att det på traditionella konfucianska och kommunistiska värden baserade Kina, som lyckats ta sig från fattigdom till relativt välstånd, vid tröskeln till välstånd kommer att stå inför en enorm politisk och kulturell utmaning, och möjligen en ny kulturrevolution. Innan dessa inre utmaningar är avklarade kan man befara ett alltmer frustrerat Kina med inre oro, en regim som tillgriper alltmer nationalistisk retorik och hot mot freden i till exempel Syd kinesiska

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

sjön som följd. Kommunistpartiets prioritering verkar alltså helt befogad: det stora hotet mot regimen ligger hos kineserna, liksom de stora problemen. Innan dessa problem är lösta är det mindre sannolikt att Kina lyckas bryta sig ur medelinkomstfällan och bli världens ledande ekonomiska stormakt.

Med sina ekonomiska – men inte politiska – reformer under Deng skapade Kina förutsättningar för sitt mirakel, men det var omvärlden – som marknad eller som producent – som satte fart på det. På samma sätt förblir Kinas fortsatta framväxt beroende, förutom av rent interna faktorer, också av omvärldens reaktioner. Att Kinas ekonomi blir världens största är givet av befolkningens storlek, men att bli dess ledande ekonomiska makt ställer helt nya krav på Kina som land, folk och kultur, och inte minst på dess regim. Denna ställs inför utmaningar ingen kinesisk regim upplevt under de senaste 4 000 åren.

Detta hänger ihop med att den kontroll av ekonomins kommandohöjder som ingår i den socialistiska marknadsekonomin – den term regimen använder för att definiera Kinas ekonomiska system – är viktiga hörnpelare i kommunistpartiets maktutövning. Avgörande i systemet är att jord, arbete och kapital, liksom råvaror och energi, står under den politiska regimen kontroll. Genom att dessa tillhandahålls till underpris till företag regimen vill främja, har Kina skaffat sig en betydande internationell konkurrenskraft, på bekostnad av hemmamarknaden. Men resurserna går inte till företag som kan använda dem mest effektivt, utan till dem med bäst kontakter, något som måste ändras för att Kina inte ska fastna i den så kallade medelinkomstfällan. Denna uppstår gärna omkring just den nivå av BNP per capita som Kina uppnår när det blir världens största ekonomi (det finns några andra trösklar också).

Resurserna måste alltså gå till dem som kan användas mest effektivt. Mer kapital måste alltså dirigeras till små och medelstora företag som kan använda det mer effektivt, inte statliga jättar. Detta kräver att det finansiella systemet skils från staten – politbyrån kan inte längre vara högsta kreditkommitté. I denna process torde också krävas en valutaavreglering, inte minst för att bli en ledande makt i internationella finansiella sammanhang, som utgivare av en internationell reservvaluta.

Dagens valutareglering har hittills möjliggjort dels statens kontroll över kapitalallokeringen, dels dess kontroll över den undervärderade växelkursen som givit Kina betydande exportfördelar. Dessutom förhindrar den – å andra sidan – den typ av kapitalflykt som i arabvärlden dränerade penningmängden, ledde till ekonomisk stagnation, folkligt missnöje och ytterst den "arabiska våren". Istället tvingas mycket kapital stanna kvar och göra nytta på hemmaplan genom att hålla i gång tillväxten. Att avskaffa valutaregleringen är alltså i högsta grad ett politiskt högriskprojekt för regimen.

Vidare hämmar det statliga markägandet exempelvis produktivitetens utvecklingen i jordbruket, varifrån en stor del av det kinesiska inflationstrycket kommer idag. Och inte minst måste man avreglera arbetsmarknaden, om inte annat så för att stärka samhällsstabiliteten som nu undermineras – den hårda behandlingen av arbetskraft utifrån skapar ett par hundra miljoner andra klassens medborgare. Kinas hinder är alltså att det socialistiska i dess marknadsekonomi inte längre kommer att fungera, och inte heller maktmonopolet, eftersom dessa underminerar effektivare resursanvändning baserad på fria priser och fri marknad. De reformer som krävs kommer därmed att istället underminera det kommunistiska partiets makt-system. Det kan synas ett märkligt påstående i dessa tider, men Kinas marknadsekonomi måste bli kapitalistisk, inte förbli socialistisk. Denna process verkar ha inletts, men inte av regimen: fram-

vuxen av ett marknadsbaserat, halvt informellt och helt oreglerat banksystem med fri och hög prissättning av kapital, vid sidan av det statliga med 6,5 procents ränta, håller redan nu på att underminera regimen's makt att via statsbankerna styra och ställa i ekonomin. Vad denna kapitalistiska utmaning kommer att innebära för den socialistiska marknadsekonomin, maktapparaten och Kinas framtid är dock för tidigt att sja om.

Samtidigt måste en ombalansering av Kinas ekonomi ske. Tillväxten i världens största ekonomi kan inte i längden bygga på ständigt större exportmarknadsandelar. Alltså måste tillväxtens utlandsberoende minskas, inte minst för att förebygga protektionistiska motåtgärder, som de som just antagits av den amerikanska senaten och som torde drabba just tillväxten. Detta är en andra förutsättning för att Kina ska kunna växa vidare.

Kommunistpartiets prioritering verkar alltså helt befogad: det stora hotet mot regimen ligger hos kineserna, liksom de stora problemen. Innan dessa problem är lösta är det mindre sannolikt att Kina lyckas bryta sig ur medelinkomstfällan och bli världens ledande ekonomiska stormakt.

Men allt detta innebär att staten måste öka skatteuppbörden för att kompensera de intäktsförluster som reformerna innebär. Detta väcker dock en större fråga, som kan skapa ett China Tea Party: "No Taxation without Representation." Av de drygt 20 procent av BNP – internationellt en låg siffra – som den samlade statsbudgeten uppgår till, utgör inkomst- och vinstskatten en knapp fjärdedel (IMF:s prognos 4,7 procent av BNP 2011). Om inte staten tillgodogör sig en väsentligt större andel av vinsterna från de statliga företagen – och därmed hämmar antingen företagens internationella konkurrenskraft eller möjligheten att med högre löner öka konsumtionen – måste annan direkt och indirekt beskattning höjas väsentligt.

Kina närmar sig alltså resursbegränsningar vad gäller såväl jord som arbete och kapital, samtidigt som de sociala klyftorna – mellan rika och fattiga, stad och land, kust och inland – blir alltmer besvärande, och kräver växande statliga satsningar på exempelvis vård, skola, omsorg och infrastruktur.

Deng Xiaoping beskrev Kinas pågående övergång som att "korsa floden genom att treva efter stenarna" för att nå fram till det som av allt att döma är regimen's övergripande mål – att åter göra Kina till världens ledande nation. Sten för sten har den kinesiska regimen lyckats föra sitt land närmare flodens andra strand, men därför fått hålla sig på grunt vatten.

Vad som återstår är reformer som tar ut regimen på djupt vatten, där strömfåran går och ekonomin måste flyta av egen kraft. Om dagens regim har vad som krävs för att föra Kina till andra sidan floden, om den tappar fotfästet i strömfåran, tar sig vatten över huvudet och sköljs bort av floden, eller helt enkelt fastnar i medelinkomststräsket på vägen, är en synnerligen öppen fråga. Kina kommer alltså att bli världens största ekonomi, men inte nödvändigtvis dess ekonomiska stormakt.

Rutger Palmstierna är vd för Macro Intelligence.

Vi har fostrat barbarer

Förbittring är ett dominerande tillstånd i västvärlden. De många problemen och kriserna i dagens Storbritannien kan härledas till en undermålig kriminal- och socialpolitik.

Av Theodore Dalrymple

I den nuvarande krisen tycks förbittring vara på väg att bli det dominerande sinnestillståndet bland en stor del av västvärldens befolkning. Och förbittring är, som vi har sett i både Grekland och England, ett kraftfullt incitament för utbredda och potentiellt okontrollerbara oroligheter. Uppenbarligen behövs det inte särskilt mycket för att väcka liv i människans destruktiva sidor, vilka aldrig ligger särskilt långt under ytan. Ljudet av fönsterglas som krossas, och av en byggnad som stuckits i brand, är alltid lustfyllt. Ätminstone för en stund.

Krisen, som har orsakats av regeringars benägenhet att finansiera de stöd de så generöst beviljar sina väljare genom ohållbara lån på framtida inkomster, har skapat många intressekonflikter som starkt stimulerar förbittring: skattebetalare mot skatteförbrukare, fattiga mot rika, utbildade mot outbildade, arbetstagare mot arbetslösa, sparare mot slösare, långivarländer mot låntagarländer. Eftersom de flesta människor hör till flera av dessa kategorier är det möjligt för dem att vara förbittrade på nästan alla andra samtidigt. Känslan av att ha berövats vad man är berättigad till tenderar att vara närmast universell.

Oorganiserad förbittring leder till upplopp; organiserad förbittring till något ännu värre. Så kan Europas framtid komma att se ut.

När Henry Mayhew 1851 publicerade sin enorma översikt över av Londons fattiga, *London Labour and the London Poor*, skrev hans vän, romanförfattaren William Makepeace Thackeray, att Mayhew hade

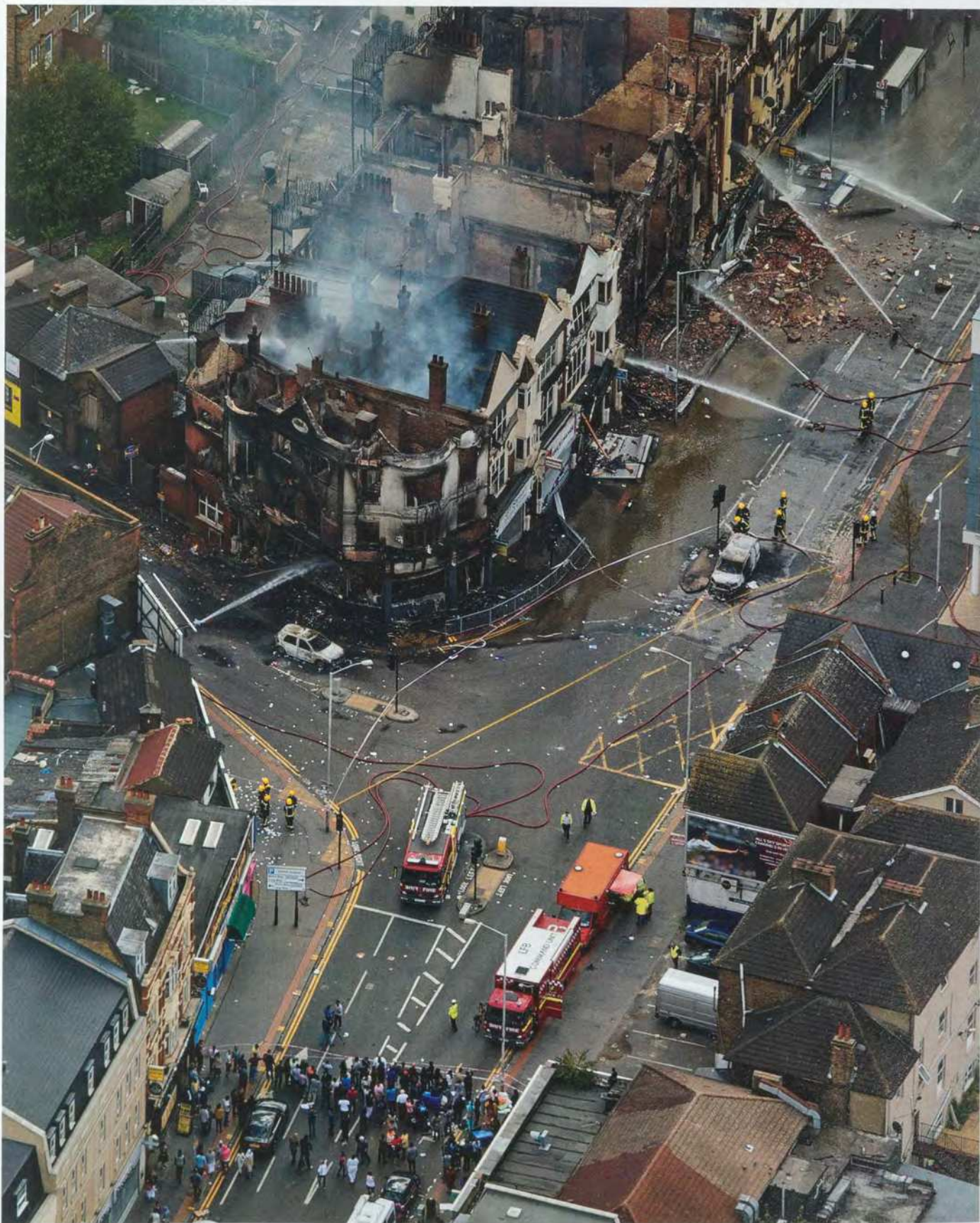
avslöjat vad vem som helst i London kunde ha sett inom hundra meter från sin egen dörr, men inte såg. Mer än ett och ett halvt sekel senare avslöjade upploppen i London och på andra håll i England för en stor del av befolkningen vad vem som helst kunde ha sett inom hundra meter från sin egen dörr, och också såg.

Blindhet inför de mindre tilltalande aspekterna av den verklighet som omger oss är utan tvivel en ständig mänsklig frestelse. Men det krävdes en särskild talang för lugnande självbedrägeri för att engelsmännen inte skulle se karaktären hos en betydande del av den egna befolkningen, eller förstå dess förmåga till våld och destruktion. Det borde ha varit helt uppenbart för dem genom den fruktan de kände, vilken hindrade dem från att ingripa när de såg människor, till och med grupper av barn så unga som sju eller åtta år, som uppträdde oförsämrat, aggressivt, antisocialt eller direkt kriminellt. Det borde ha varit helt uppenbart genom de försiktighetsåtgärder som de nu känner sig tvingade att vidta för att undvika att bli brottsoffer. Det borde ha varit helt uppenbart för dem bara genom att gå gatan fram och se den aggression som finns i människors ansikten och som visar sig i deras beteende.

Om de som deltog i upploppen inte åstadkom något annat gott, så öppnade de åtminstone befolkningens ögon för det samtida engelska samhällets beskaffenhet, eller åtminstone för karaktären hos en viktig del av det. Huruvida man kommer att ta till sig den läxan återstår att se; personligen betvivlar jag det. Man kan inte vänta sig myck-

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

När barbariet har segrat.

FOTO: DAVID GODDARD/GETTY IMAGES

et av vår slappa, fega och ohederliga politiska klass.

Det finns inga yttersta orsaker för att förklara sociala fenomen, och därför kommer ingen förklaring till upploppen någonsin att vara slutgiltig eller obestridlig.

Låt mig börja med en förbisedd faktor bland allt som kan ha orsakat upploppen: erfarenheten av strafffrihet bland dem som deltog. När upploppen var över upptäckte man att 75 procent av dem som greps redan fanns med i straffregistret. Deras egna erfarenheter måste ha lärt dem att de inte hade något att frukta från lagens sida.

En kort utflykt i engelsk statistik kan förklara saken. De upprorsmakare som befanns skyldiga i domstol dömdes till jämförelsevis stränga straff, och som man kunde vänta sig förekom protester från vissa håll om att dessa straff var "oproportionerliga". Men inget kan vara oproportionerligt annat än i proportion till något annat, och i detta fall var det de straff som utdömts för andra brott, innan upploppen ägde rum.

Omkring en av åtta fällande domar i engelska domstolar för sådana brott som rån, inbrott eller överfall slutar med ett fängelsestraff. När man betänker att polisen löser omkring ett av tolv sådana brott, följer det att bara ett av hundra rån som faktiskt begås leder till en fängelsedom. Det mystiska är därför inte att det sker så många rån (i en enda stadsdel i London noteras nu fler rån på en månad än vad som noterades i hela England och Wales per år i början av 1900-talet); det mystiska är att det sker så få. Kanske är den mänskliga naturen trots allt bättre än vi trodde.

Låt mig ge ett enskilt dramatiskt exempel på det milda domstolsväsen som deltagarna i upploppen lär ha haft personlig erfarenhet av. En berusad ung man bröt sig, tillsammans med två andra, in hos en annan ung man, 20 år gammal, som led av autism. Där misshandlade de honom så svårt med ett järnrör att han måste opereras och behövde en blodtransfusion. För detta mycket allvarliga brott (man behöver inte en blodtransfusion för några skrap- och blåmärken) sade domaren att han inte hade något annat val än att statuera ett exempel. Den unge mannen dömdes till sju och en halv månad i fängelse – på sin höjd, eftersom frigivning i förtid för närvarande är mycket populärt i det engelska rättssystemet.

Det behövs ingen större fantasi för att se att om straff måste stå i proportion till brottets allvar, så måste en dom som denna, för en misshandel så allvarlig att den kunde ha lett till döden, ofrånkomligen sänka nivån på de straff som utdöms för mindre men fortfarande allvarliga brott. Vårt utbildningssystem är mycket dåligt, men våra ungdomsbrottslingar är ändå fullt kapabla att förstå innebörden av allt detta. Och ett mildt domstolsväsen, när det blir generellt, förvandlas snart till en mänsklig rättighet.

Men medan en känsla av strafffrihet utan tvivel underblåste upploppens extrema karaktär, och var en nödvändig orsak till dem, var det självklart inte den enda orsaken.

Länge fanns det en förbryllande paradox i den brittiska ekonomin: arbetslöshetssiffrorna bland den infödda befolkningen förblev höga, till och med under den långa men väsentligen bluffartade högkonjunkturen, samtidigt som stora mängder utländsk arbetskraft importerades. Det har uppskattats att antalet utländska arbetare i Storbritannien mellan 1997 och 2007 uppgick till åtminstone 90 procent av antalet extra jobb som skapades av ekonomin under denna period. Hur kom det sig?

Vissa hävdar kanske att arbetslösheten i Storbritannien under den här perioden i själva verket minskade. Men denna minskning var till stor del illusorisk; en mycket stor del av de tidigare arbetslösa överfördes helt enkelt till de kroniskt sjukas kategori, och ansågs därför inte längre arbetslösa, eftersom deras förmodade sjukdom

gjorde att de inte stod till arbetsmarknadens förfogande och alltså inte var arbetslösa. Den brittiska välfärdsstaten åstadkom miraklet att skapa fler permanenta invalider än första världskriget. Den situation var vad amerikanerna kallar en vinn-vinn-situation: de arbetslösa var nöjda eftersom de fick lite mer pengar och inte längre behövde låtsas söka jobb, och regeringen var nöjd eftersom de minskade arbetslöshetssiffrorna gjorde det möjligt för dem att hävda att ekonomin blomstrade tack vare dem. Samtidigt välde utlänningarna in.

För att undvika missförstånd vill jag bara säga att jag här inte försöker göra en grovt främlingsfientlig poäng: vilket vore osannolikt, eftersom jag själv härrör från en lång rad flyktingar. Jag pekar bara på det synbart bisarra eller irrationella i att importera arbetskraft samtidigt som man subventionerar arbetslöshet.

Hur och varför har denna situation uppkommit? Jag tror att det finns tre huvudfaktorer, som det troligen vore omöjligt att fastställa någon bestämd proportion mellan.

Den första är de unga utlänningarnas överlägsenhet jämfört med unga briter ur de tänkbara arbetsgivarnas perspektiv. Detta har inte så mycket att göra med att deras arbetskraft är billigare: de flesta av dem är inte illegala immigranter och anställs därför på samma villkor som de unga briter skulle anställas. Faktum är att utlänningarna är bättre i de flesta avseenden som kan tänkas intressera en arbetsgivare.

Det faktum att de har migrerat tyder på att de till sin natur är företagsamma och flitiga. De har rätt inställning till arbete. De har inget emot att man säger åt dem vad de ska göra och de har inte anammat föreställningen att alla som är anställda också är exploaterade, på grund av det mervärde som arbetsgivaren utvinnet ur arbetstagens arbete. De har troligen en bättre grundutbildning än de unga briter, även om de kommer från mycket fattiga länder, och är sannolikt mer räknekunniga. Trots att ett brittiskt barns statliga utbildning har kostat i genomsnitt 50 000 pund går omkring en femtedel av ungdomen i England – fler pojkar än flickor, och framför allt bland landets fattigaste – ut skolan utan att kunna läsa eller skriva obehindrat. Det är omöjligt att fatta vidden, eller snarare begränsningen, av deras statsunderstödda okunnighet: jag noterade att hälften av mina unga engelska patienter (ett vinklat urval, det ska medges, men inte med undermänsklig intelligens) besvarade frågan: "Är du bra på aritmetik?" med motfrågan: "Vad är aritmetik?" Och de var inte bra på den färdighet de inte visste namnet på.

Till och med relativt okvalificerat arbete inom serviceindustrin kräver ändå att de som utför det har vissa sociala färdigheter eller förutsättningar, såsom en vilja att hjälpa, artighet, tydligt uttal och så vidare. Den som har observerat unga briter vet att dessa egenskaper saknas hos många av dem; vilket utan tvivel förklarar varför alla jobb på anständiga hotell och restauranger, landet runt, innehas av polacker och andra östeuropéer.

För det andra har det för stora grupper människor i England blivit möjligt och till och med fördelaktigt att leva utan att arbeta. Den ekonomiska skillnaden mellan att arbeta och inte arbeta (på okvalificerad nivå) har blivit så liten att fördelen för den som arbetar är löjligt liten. För många människor har det etablerats ett system som gör det oklokt för *Homo oeconomicus* att ta ett jobb. Om du har möjlighet att utföra en smula knarklangning eller tillfällighetsarbeten utanför det formella ekonomiska systemet, är konventionellt arbete ett dåligt alternativ, som bara människor med en ovanligt stark känsla av självrespekt ägnar sig åt. Jag minns att jag frågade en ung kvinna, som jag skulle skriva en rapport om till domstolen, om hennes mamma hade varit i klammeri med rättvisan.

DYGDEN SOM RÄDDNINGSPAKET

"Ja", sade hon. "En gång."

"För vad då?" frågade jag.

"För att hon levde på det sociala och arbetade samtidigt."

"Vad hände?"

"Hon fick sluta arbeta."

Detta sades som om det var helt naturligt, som om hennes främs-
ta inkomstkälla naturligtvis var socialbidraget.

Jag behöver knappast säga att ett liv som levs på detta sätt är ett yt-
terst eländigt liv. Det upplöser både hoppet om förbättring och räds-
lan för försämring; två av den mänskliga strävsamhetens stora mo-
tivationer. Ett sådant liv töms på mening, och social patologi – alko-
holism, våld, droger, intensiva men ytliga och konfliktfyllda mänsk-
liga relationer – fyller det existentiella tomrummet.

För det tredje är många ungdomar i praktiken fångar i sitt
 eget kommunala, det vill säga subventionerade, boende.
 Det är för dem både ett privilegium och en börda. En per-
 son som bor i ett sådant bostadsområde är i praktiken
 geografiskt låst till detta (en tysk kommentator sade att
 upploppen påminde honom om fängelseupplopp). Privilegiet kan
 praktiskt sett inte överföras från en plats till en annan, vilket inne-
 bär att en person som inte kan hitta arbete inom en viss omkrets av
 sitt bostadsområde heller inte kan söka det på annat håll – såvida han
 inte är en av de sällsynta personer som föredrar självrespekt framför
 privilegier och är beredd att avstå från de senare. Därmed uppkom-
 mer allmänt i landet en situation där det råder både omfattande ar-
 betslöshet och brist på arbetskraft. Utlänningar, som har viljan och
 förmågan att ta sig vart de vill, fyller tomrummet.

För att ta ett exempel så besökte jag för inte så länge sedan ön Sark
 i Engelska kanalen. Den ligger mycket avlägset och kan bara nås med
 båt från andra öar som själva bara nås till stora kostnader, genom båt
 eller flyg. Ön har bara 600 invånare och där finns ingen motortrafik.
 Men även där fanns det okvalificerade polska arbetare.

Sammanfattningsvis har vi alltså en ungdomsbefolkning som inte
 har någon anledning att frukta lagen; som är extremt dåligt ut-
 bildad, med egenskaper helt olämpliga för arbetslivet; vars arbets-
 kraft inte vore värd vad den skulle kosta en arbetsgivare, eftersom
 denna kostnad har överbjudits av möjligheten att överleva enbart
 på socialbidrag; och som i många fall är fångar i sina subventione-
 rade bostadsområden.

I sig själva skulle dessa tre faktorer inte ha varit tillräckliga för att
 ge upphov till de uppseendeväckande upploppen i England i augus-
 ti. Det behövdes något annat, och detta var en utbredd kränkning,
 eller snarare en utbredd känsla av att vara kränkt.

Bland intellektuella finns en sentimental föreställning om att om
 någon känner sig kränkt, så måste någon orätt ha begåtts mot den
 personen, och vidare att orätten måste vara just det som den kränk-
 ta personen tror att den är. Likaså finns det en utbredd tro på att om
 det rådde rättvisa i världen, så skulle praktiskt taget alla (utom kan-
 ske bankdirektörer och andra rika personer) ha det bättre snarare
 än sämre ställt. Allt detta är nonsens.

När journalister och andra bad upprorsmakarna att förklara sitt
 beteende tillgrepp de snabbt den sociala rättvisans retorik, som de ha-
 de lärt sig bra, vilket tyder på att deras misslyckanden i skolan inte
 berodde rätt och slätt på oförmåga. Alla hade de en känsla av att ha
 berövats vad de var berättigade till, som om deras obestridliga rät-
 tigheter hade kränkts av det faktum att andra i samhället uppenbar-
 ligen hade det mycket bättre än de själva. De hade i grunden anam-
 mat den idé som förs fram i pressen, i radio och tv och till och med i
 medicinska tidskrifter, att ojämlikhet är detsamma som orättfärdig-
 het. Tidskriften *Time* förklarade upploppen med det brittiska sam-
hällets ojämlika natur, men glömde att (enligt tidskriftens egna data,

omtänksamt presenterade i en tabell) ett av Europas förment mest
 jämlika samhällen, Frankrike, hade haft upplopp av liknande om-
 fattning och av liknande karaktär bara sex år tidigare. Bara det fran-
 ska samhällets fysiskt segregerade karaktär förhindrade de utbred-
 da mordbränder som vi såg i England. Plundringen och brännandet
 av affärer i Frankrikes *banlieues* hade i själva verket redan fullbor-
 dats långt innan upploppen ägde rum där 2005. Det fanns helt en-
 kelt inga affärer kvar att plundra eller sätta eld på.

En känsla av kränkning har aktivt fostrats av själva det
 uttryck som under en tid varit på modet: *social exclusi-*
 on, "socialt utanförskap". (Regeringen inrättade till och
 med en "Social Exclusion Unit", ett namn som inte klar-
 gjorde om enhetens funktion var att främja eller bekäm-
 pa socialt utanförskap.) Det ligger i människans natur att se avsik-
 ter även i processer som kanske är helt fria från sådana, och san-
 nolikt trodde många av dem som deltog i upploppen att det fanns
 någon som aktivt, avsiktligt, illvilligt och orättvist uteslöt dem från

konsumtionssamhällets högre nivåer, varvid
 konsumtion naturligtvis ses som människans
 högsta och kanske enda mål.

Uttrycket leder helt naturligt tankarna till
 höga murar, taggtråd, patrullerande vakter

*De hade uppmunt-
 rats till en syn på
 världen lika socialt
 destruktiv som
 personligt
 undergrävande.*

och så vidare: med andra ord
 den påtvingade åtskillnadens
 hela apparat. Och när vissa av
 upprorsmakarna förklarade att
 de inte hade någonting, vågade
 ingen svara att de hade fått mat
 och kläder, bostad, utbildning
 (låt vara en dålig sådan, trots
 kostnaderna), att de hade fått
 en garanterad inkomst och fri
 sjukvård, tillbehör som mobil-
 telefoner och satellitkanaler, och att allt detta – som varken de själva
 eller, i många fall, någon av deras nära släktingar hade tjänat ihop till
 – uppgick till en hel del, även om det var långt mindre än vad de skul-
 le ha velat ha och ansåg sig berättigade till. Deras problem var inte
 att de ingenting hade, utan att de inte hade tjänat ihop eller förtjänat
 någonting. Och det är ett ömkansvärt tillstånd för vem som helst.

I den mån som de hade rätt att vara arga, så var det av skäl som de
 själva inte insåg, och som rentav var motsatsen till de skäl de själva
 uppgav. De hade inte fått konstruktiv vägledning från vare sig föräld-
 rar eller skola; de hade varken fått lära sig några färdigheter eller bi-
 bringats de personliga kvaliteter som krävs för varje tänkbart arbe-
 te; rättsväsendet hade genom sin mildhet misslyckats att avskräcka
 dem från eller på rätt sätt bestraffa deras värsta beteenden och de
 hade fått en känsla av ha rätt till saker som man bara kan tjäna ihop
 till på lång sikt. De var därmed förutbestämda för att bli förbittrade,
 detta det mest poänglösa och destruktiva av alla sinnestillstånd. De
 hade fått möjlighet att överleva utan ansträngning, samtidigt som
 de inte fick några realistiska utsikter till förbättring, så att de inte
 hade vare sig piska eller morot för att gå framåt; och de var fångade
 i sin privilegierade tillgång till subventionerade bostäder. De hade
 uppmuntrats till en syn på världen lika socialt destruktiv som per-
 sonligt undergrävande.

Efter att ha fostrat barbarer, bör vi inte förvånas över deras bar-
 bari.

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare.

Hans senaste bok är *The New Vichy Syndrome. Why
 European Intellectuals Surrender to Barbarism* (2010).

Översättning: Jim Jakobsson

Den kanadensiska författaren och journalisten **Irshad Manji** är en muslimsk feminist som gjort sig känd för sin kritik mot fundamentalistiska tolkningar av islam. I hennes senaste bok *Allah, Liberty and Love* understryks behovet av pragmatism och pluralism.

Av Nima Dervish

Hon vill förena tro och frihet

Ar 2004 gav Irshad Manji ut boken *The Trouble With Islam Today* (Det muslimska problemet, Fri tanke förlag 2008). Där kritiserade hon en rad företeelser inom islam såsom kvinnans roll, det långtgående hatet mot judar, förekomsten av slaveri, bokstavstolkning av Koranen och den förlorade traditionen av kritiskt tänkande, *idjtihad*. Boken översattes till mer än 30 språk – inklusive arabiska, persiska och urdu. Författaren fick såväl lovord som dödsbot.

Sju år senare är Irshad bokaktuell med *Allah, liberty and love* med undertiteln *The Courage to Reconcile Faith and Freedom*. Jag träffade Irshad Manji i Bryssel som hon hade besökt på grund av sitt engagemang i den ideella organisationen European Foundation for Democracy, där hon är styrelseledamot.

Nima Dervish (ND): Hur går det med nya boken?

Irshad Manji (IM): Mycket bra. Vi är nära ett förlagskontrakt i både Indonesien och Malaysia. Det innebär att boken kommer att utges i dessa muslimska länder innan den ens ges ut i något europeiskt land. För bara tre år sedan hade det varit skrattretande att föreställa sig något sådant. En förklaring till detta är den arabiska våren. I många icke-arabiska muslimska länder säger man: "Om något sådant kan hända där, där det var omöjligt att föreställa sig höjda röster för frihet, varför inte då i våra mer sekulariserade samhällen?"

ND: Är de stolta över detta?

IM: Nu är de det. *The Trouble with Islam Today* gavs ut på indonesiska, men väldigt sent. Jag ska berätta något som du lär finna lustigt – eller olustigt. Vilket var det enda land som gav ut min förra bok senare än indoneserna?

ND: Sverige?

IM: You got it! Ni var det sista landet av totalt 31 som vågade ta i den! I Indonesien var förläggaren mycket orolig över risken för fängelsestraff. Och i Malaysia – samma vecka som kontraktet med förläggaren skulle skrivas under – satte regeringen min bok på officiella listan över svartlistade böcker,

så förläggaren kunde inte gå vidare med kontraktet.

Ivern att publicera Irshad Manjis nya bok i dessa länder kan inte förklaras med att den genomsyras av en positiv ton, för som hon påpekar dras man med sitt rykte. Har man väl etablerat sig spelar det ingen roll hur man förändras. Folk kommer alltid att säga: "Det där är kvinnan som skrev si och så."

IM: Jag tror att det pågår något mycket större. I förordet till *Allah, Liberty and Love* skriver jag om hur jag våren 2005 befann mig i Kairo, mitt i den periodens största regimkritiska demonstration.

Här är en kort historia som jag inte tog med i boken: Efter demonstrationerna kom en av aktivisterna fram och sade: "Jag vet att du stöder interreligiösa äktenskap. Jag är kär i en judisk man. Ingen av oss anser att han ska behöva konvertera till islam för att duga. Han ska få vara den han är, den jag förälskat mig i. Men jag vet inte hur jag ska tala med mina föräldrar och behöver ditt råd."

ND: Privatlivet var nästan en större utmaning än regimstörtandet!

IM: Det är en intressant paradox. En kvinna som är villig att riskera livet för att uttrycka sin avsky för Mubarakregimen känner större rädsla när hon ska tala om för sina föräldrar att hon har en judisk pojkvän!

Under årens lopp har jag börjat inse att vad som orsakade demonstrationerna som nu har kommit att kallas den arabiska våren – jag struntar i vad de förvandlades till utan ser till vad de började som – var mycket mer än en önskan om att störta regimen. Det finns ett mycket djupare lager än nyhetsreportagen kunde nå. Ett värderingssystem börjar stiga upp inom den nya generationen muslimer – inte bara i Egypten utan över hela världen – som vill kunna förena tro och frihet. Inte bland alla givetvis, jag har fortfarande mina häcklare. Just därför valde jag "modet att förena tro och frihet" som undertitel till den nya boken, vilken är baserad på de frågor som jag har fått under senaste årtiondet.

Jag har noterat att jag under de senaste tre fyra åren har börjat möta långt mer tacksamhet och »

Ett värderings-system börjar stiga upp inom den nya generationen muslimer – inte bara i Egypten utan över hela världen – som vill kunna förena tro och frihet.

Manji

uppskattning från unga muslimer än tidigare. Jag har börjat skönja en vändpunkt både i responsen och i viljan att omvandla dessa känslor till ord.

ND: Din föregående bok kändes mer frustrerad och ägnade sig åt existerande problem. Hur skulle du själv beskriva skillnaden mellan de två?

IM: Medan förra boken handlade om "varför" – varför ska en generation muslimer sticka ut hakan för att hjälpa att driva fram en liberal reform inom islam? – besvarar den nya boken frågan "hur", även för icke-muslimer. Hur berättar jag som ung muslim vad jag tycker för mina föräldrar? Hur hanterar jag bakslaget som jag tveklöst kommer att möta från min omgivning? Och, som icke-muslim, hur allierar jag mig med reformvänliga muslimer, fastän jag vet att jag kommer att anklagas för islamofobi?

Min förhoppning är att detta är ett intellektuellt paradigm. Inte just nu, för politik förblir politik och kommer alltid att komma i vägen, men jag hoppas att sanningen segrar och att denna bok – tillsammans med andra givetvis – i det långa loppet tillhandahåller ett intellektuellt paradigm för en liberal reform inom islam.

ND: Du nämner Sverige på några ställen. Är det bara en slump eller har du ett särskilt intresse för landet? Är vi särskilt egendomliga och har förtjänat din uppmärksamhet mer?

IM: Jag vill inte sticka under stol med att jag var lite chockerad över att det tog så många år innan *Det muslimska problemet* publicerades i Sverige. Norge, Danmark och Finland plockade upp den omedelbart, översatte den och jag fick en mycket stor läsekrets i dessa länder. Sverige var undantaget i Skandinavien. När jag frågade mina skandinaviska vänner, både svenska och icke-svenska, om vad som pågick svarade de: "Herregud, det finns alldeles för mycket rädsla i Sverige."

ND: En vän till mig som uppskattar dig sa: "Hon är inte en riktig troende utan har valt en strategi – en klok sådan." Vad skulle du svara? Vissa muslimska läsare kanske inte heller anser dig vara "äkta". Du är homosexuell, kritiserar religionen, är pro-Israel...

IM: Ibland finns det inget annat svar än "Välsigne dig, du har rätt till din åsikt". Jag brukar säga på skämt – fast det är inget skämt egentligen – att den argaste gruppen som brukar kontakta mig består av muslimska män, men den näst argaste är ateisterna.

ND: "Du borde stå på vår sida?"

IM: Exakt! Många ateister har försökt övertyga mig om att jag i själva verket är en smysgateist, och att jag för sanningens skull borde komma ut ur garderoben.

Jag understryker mycket tydligt i *Allah. Liberty and Love* att jag är troende, men inte dogmatisk. Med det menar jag en tro som är trygg nog att kunna hantera svåra frågor. Tron hotas aldrig av frågor. Dogmer å andra sidan – vare sig de är muslimska, ateistiska, katolska, judiska, socialistiska, kapitalistiska, feministiska, queer eller multikulturalistiska – är rigida och sköra och klarar inte en kritisk granskning. Min ödmjuka åsikt är att de just därför förtjänar att mötas med fler frågor och mer kritik.

ND: Vad skulle du råda moderata muslimska läsare och europeiska ateister att göra? Det finns många åsikter om problemen, men i slutänden måste vi hitta en lösning i samhället...

IM: Som du vet finns det något i varje kapitel, och ofta mer än en sak, som jag rekommenderar både muslimer och icke-muslimer att göra, speciellt när de möter varandras hätska och fientliga åsikter. Men det bästa rådet är att utveckla moraliskt mod, det vill säga att tala högre när alla andra vill tysta ner dig. Detta är givetvis en liberal idé. Jag vet att liberal betyder något annat i Europa än i USA, jag menar helt enkelt att det är en idé som hyllar frihet, för alla.

Det är detta dilemma vi befinner oss i, såväl i USA och Kanada som i andra öppna samhällen: multikulturalismen. Sättet som den har praktiserats och fortsätter praktiseras får oss att tro att individer inte längre existerar som mångfasetterade varelser, utan snarare är maskotar för sin kultur. Men kulturer är inte gudagivna. De är

skapade av människor. Människor är inte perfekta och därför kommer inte heller kulturer att vara det. Det finns inget heligt med kulturer och därför är det inte vanhelgande att vilja reformera de elaktade aspekterna av kulturer, vare sig det gäller vår egen eller andras.

En viktig poäng som jag försöker få fram i min bok är att det finns en skillnad mellan relativism och pluralism. Detta pratar man inte om så ofta som man borde. Relativisten är någon som faller för allt, som står för ingenting. Många européer har fallit i den fällan.

Jag är en pluralist och jag tror att du är det också. Pluralister sam-existerar glatt med andras perspektiv och sanningar, men pluralisten säger också: Jag måste även vara en etisk varelse, för jag är en del av någonting större än mig själv. Jag är en världsmedborgare vilket innebär att jag dagligen måste göra bedömningar om vad som är rätt eller fel, moraliskt eller omoraliskt, rättvist eller orättvist. Pluralisten inser dock samtidigt att hon måste vara ödmjuk nog att förstå att varje beslut som vi fattar idag är provisoriskt och tillfälligt. Därför behövs yttrandefrihet, så att nya argument kan presenteras.

Man får göra sin bedömning, faktum är att man bör göra det, annars ger man upp sin individuella självbestämmanderätt, men man behöver inte förvandlas till en fundamentalist i framförandet av dessa åsikter. Man är öppen för förändringar och det är den poäng som pluralister måste förmedla: "Titta, detta är anledningen till att vi bör vara i ständig diskussion. Du har tillåtelse att vara kritisk mot min uppfattning. Men i gengäld – här är överenskommenheten vi kommer att göra – har jag tillåtelse att ställa obekväma frågor."

ND: Den stora debatten som vi nyligen har haft i Sverige och Skandinavien efter Anders Behring Breiviks terrordåd har handlat om diskussionens risker. Problemet kan sägas vara den "dåliga debatten" och "ohälsosamma åsikter". Breivik hämtade ideologisk näring ur främlingsfientliga kommentarer på internet och diskussionen nu handlar om hur tidningarna ska hantera sina kommentarsfält. Samtidigt ropar vissa "censur". Var går gränserna?

IM: Detta är vad jag finner så hycklande. Det är som om icke-muslimer säger till muslimer: "Eftersom vi inte kan förvänta oss något annat än våld från er, kommer vi att tolerera att ni i våra länder har möjligheten att spy ut hat, men vi tolererar inte det hos icke-muslimska européer."

När många icke-muslimer ser att muslimer kommer till öppna, demokratiska samhällen som Sverige, och inte alltid lever enligt det sociala kontraktet av sekularism och individuell frihet, kommer icke-muslimer naturligtvis att ställa frågor om detta. Enligt min erfarenhet undviker de flesta *mainstream*-politiker dessa frågor på grund av politisk korrekthet.

Så vad händer? Dessa icke-muslimska väljare vänder sig då till politiker på ytterkanten, som använder en väldigt förgiftad retorik. I gengäld förflyttar dessa väljare politikerna, som annars hade varit på ytterkanten, till politikens mittfåra. Poängen är således att om man censurerar för mycket kullkastar man just de ideal som man påstår sig värna.

Breivik begick ytterligare ett brott utöver mordandet av människor. Han antog att muslimer har en inneboende oförmåga att integreras. Detta smärtar mig mycket, för som du vet efter att ha läst *Allah. Liberty and Love* är en av de viktigaste poängerna som jag vill förmedla, att progressiva européer knappast gör den nya generationen unga muslimer en tjänst när de fortsätter hänvisa till dem som pakistanier, turkar, indier eller araber. De är européer.

ND: Du citerar den franske statsvetaren Dominique Moïsi [se *Axess* 4/2011]: "Under kalla kriget fanns det aldrig någon anledning att fråga: 'Vilka är vi?' ... Men i en ständigt föränderlig värld är frågan ytterst relevant. Identitet är starkt kopplat till självförtroende och det (eller dess frånvaro) i sin tur uttrycks i känslor."

Om känslor är en sådan viktig faktor, hur hanterar vi dem? Är det futilt att bara argumentera och bör man hitta kompletterande alternativ till intellektuell diskussion?

IM: Det är inte futilt. Men det är just för att känslor är inblandade som röster inom islam – de av oss som är glada över att identifiera sig

som muslimer – är så viktiga. Jag menar inte att rösterna utifrån är oviktiga, men det är så många unga muslimer som säger till mig som Fatima i min nya bok: "Irshad, du talar mitt språk. Du prisar Gud."

Återigen, min gudstro är genuin, inte strategisk. Men eftersom detta är en sådan emotionell gemensam nämnare för Fatima blir det möjligt för henne att sänka garden och lyssna.

I egenskap av reformvänlig muslim säger jag på intet sätt "åt helvete med religion". Jag säger däremot "Åt helvete med imamerna, även de som håller med mig!" för de är inte bättre än du och jag. Om vi alla är skapelser av en Gud så tror jag att vi har skapats som unika individer, inte som robotar. En ung kvinna från Abu Dhabi, som jag inte ens känner, skriver: "Tack för att du hjälper mig utveckla modet att fortsätta framåt med min tro." ... Det är här som den värdefulla förändringen sker.

Jag talar inte om förändringen från muslim till icke-muslim. Gud vet att jag förblir muslim och en mycket lycklig sådan.

ND: Vad anser du om ordet islamofobi? Enligt mig används det felaktigt, istället för muslimofobi, och kväver debatten.

IM: Självklart kväver det debatten, och det är meningen. Det är ett politiskt knep för att förhindra ärliga diskussioner. I min nya bok påpekar jag att när man ställer frågor om muslimers beteenden och beskylldes för islamofobi ska man fråga personen som anklagar en: "Om vore jag islamofob borde jag inte fly från dig och vår diskussion? Snarare verkar det som att du är den som räds den här diskussionen."

Vi kan inte rygga tillbaka inför dessa politiska knep, darra och säga: "Förlåt för att jag använde min gudagivna hjärna."

"Muslimofobi" känns inte lika bra att uttala, men jag tror inte att det är orsaken till att det inte används. Enligt ett upplyst tankesätt är det fritt fram att utmana idéer, men inte personer och deras mänsklighet. Bland de muslimer som inte delar det upplysta perspektivet

gäller det exakt motsatta: "Kalla inte din bok 'problemet med islam idag', utan 'problemet med muslimer idag'".

Men vad hade hänt om jag gått dem till mötes? Givetvis hade förlaget inte accepterat titeln eftersom man inte ville bli anklagad för hets mot folkgrupp. Men det andra som skulle hända vore att *samma* muslimer som hade kritiserat mig nu skulle dra mig till rätta för hets mot folkgrupp och därmed använda just det upplysta tankesättet för sina syften och mot en ärlig diskussion.

ND: Varför avslutas boken oväntat med ett te-recept?

IM: När jag arbetade med bokens många intellektuella och emotionella dilemman brukade jag bjuda över vänner på chai-te. Detta hjälpte mig lösa dessa dilemman. När jag funderade över nya sätt att kommunicera med mina Facebookläsare – jag har givande diskussioner med dem också – bestämde jag mig för att skapa "chai chats", där vi över några koppar te hade diskussioner i realtid. Poängen är att jag har insett att chai-te är ett utöskt incitament för människor att samlas och ha diskussioner som i mer officiella och formella miljöer kan bli för obekväma. Detta är ett sätt att sänka garden, för över en god måltid och en kopp chai-te är allt möjligt.

ND: Slutligen, vilka är dina förhoppningar för boken?

IM: Som med alla mina alster hoppas jag att de som är rädda för att ha ärliga diskussioner om ämnen som plågar vår värld får hjälp att övervinna sin rädsla.

Jag hoppas att alla dessa tips och verktyg ger både muslimer och icke-muslimer förmågan att till slut se att det finns något som heter mänskliga värderingar – inte österländska eller västerländska, utan *universella* mänskliga värderingar – och att det är på denna gemensamma grund som vi kan försvara mänskliga rättigheters allmängiltighet. ☆

Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål söker

VD-assistent med flerårig erfarenhet av kvalificerade assistent- eller sekreterarroller och
Ekonom med redovisningsansvar och flerårig erfarenhet av motsvarande arbetsuppgifter.

Axess Publishing söker

Vikarierande redaktör med akademiska meriter och nätverk samt erfarenhet av arbete som skribent och redaktör.

AXESSmagasin
SAMHÄLLE VETENSKAP KULTUR

Besök www.axess.se för mer information

Gunnar Wetterberg är samhälls-
politisk chef på Saco.
Hans senaste bok är
*Kurvans kraft. En bok
om befolkningsfrågan*
(2011).

”Här växer många ädla örter i riket”

Henrik Smith drevs i landsflykt, och var nära att brännas på bål. Därefter lade han grunden till flera hundra års folkmedicin. Det är dags att uppmärksamma en bortglömd renässansman från 1500-talets Malmö.

Av Gunnar Wetterberg

De nordiska konflikterna har ställt Skånes historia i skymundan. Därmed försvinner mycket av den nordiska medeltidskulturen in i skuggorna. Lund låg länge mitt i Europa, med ärkebiskopar som deltog i högmedeltidens kamp mellan påven och kejsaren. Men mot medeltidens slut är det istället tvillingstäderna Malmö och Köpenhamn som står för det nya och djärva.

När jag växte upp i Malmö gick jag ofta förbi Henrik Smithsgatan. Det var bara det att jag inte hade en aning om vem Henrik Smith var. Först när jag för några år sedan började excerpera den skånska historien kom jag honom på spåren.

Det är märkligt att historien har tappat bort honom. Först verkar han mitt i sin tids största dramatik – hans medverkan i Kristian II:s radikala lagstiftning driver honom i landsflykt, hans insatser för reformationen gjorde att han så när brändes på bål. Sedan blir han publicist, en av sin tids främsta, med många strängar på sin lyra. Han översätter Bibeln, han utarbetar ett dansk-latinskt lexikon, han bearbetar Skånelagen, han samlar till en krönika över Malmö – och han lägger grunden till flera hundra års folkmedicin. Ändå är han nästan bortglömd.

Få svenska städer – om någon – har ett så dramatiskt 1500-tal som Malmö. Sillen och handeln blev basen för ett starkt och självmedvetet borgerskap, som var nära att bryta sig loss och sälja sig till den mäktiga Hansan. Malmö blev reformationens brännpunkt i Danmark och hemvist för mycket av rikets kulturella liv.

Mot slutet av 1400-talet började de sociala strukturerna röra på sig. Malmö och Köpenhamn blev det danska rikets mest dynamiska städer. Malmö hade omkring 9 000 invånare, antagligen fler än Stockholm vid denna tid. Spänningen mellan kungamakten och högadeln ökade, ofrälse borgare och intellektuella gav kungen understöd mot magnaterna. Den ofrälse klockarsonen Birger Gunneren från Halland blev drottning Doroteas kansler och sedan ärkebiskop i Lund. Han hamnade i skarp konflikt med rikshovmästaren Poul Laxmand, aris-

tokratins allra främste. Det slutade med att okända män stack en kniv i Laxmand och vräkte honom över ett broräcke i Köpenhamn: ”Er du Lax, kan du s’gu svømme!” Det kunde han inte.

Kung Kristian II utnyttjade böndernas och borgarnas missnöje och dömde till de ofrälse fördel i flera konflikter med adeln. Bönderna lerade sig med köpstädernas borgare, som växte i rikedom och politisk makt. Malmös borgmästare Hans Mikkelsen blev Kristians främste medhjälpare när den nya landslagen skulle utarbetas. I Malmö jäste missnöjet med de många tiggarmunkarna, som framför allt etablerat sig i städerna. Missnöjet blev grogrunden för reformationen, Malmö blev Danmarks lutheranska centrum.

Iden växande köpstaden väster om Sundet var vågmästarens ämbete ansett och inbringande. Pieter Vejgere och hans hustru Bente hade sönerna Henrik och Herman, antagligen födda omkring 1495 respektive 1500. Vågmästaren och hans Bente kostade på dem båda att läsa utomlands. Henrik skrevs in vid Rostocks universitet 1514, Herman fyra år senare.

I Rostock blev Henrik *baccalaureus*, den lägsta graden vid universitetet. Han fortsatte till Wittenberg, där Luther vid denna tid stod i begrepp att spika sina teser. Åren 1517–1518 hade Henrik kommit till Leipzig. År 1519 omtalas han som ”nyligen hemvänd” till Malmö. Kanske kom han hem efter att fadern dött.

Redan året därpå gav Henrik ut sin första bok. Han kallar sig Henrici Faber, som i dansk översättning blir Henrik Smid eller Smith. Varför han valde detta namn vet vi inte. Den första boken var en latinsk synonymbok med danska översättningar, *Hortulus synonymorum*. Det är en bok som danska språkvetare fortfarande återvänder till. Henrik var en av flera danska humanister som på 1520-talet började ge ut skolböcker i hemlandet. De utarbetade ett utkast till skolreform 1522, men innan den hann sättas i verket hade Kristian II störtats.

Vid den tiden hörde Henrik Smid till kretsen

En apotekare och hans assistent samlar in läkemedelsväxter.

FOTO: ERICH LESSING/IBL BILDBYRÅ

kring kungen. Han blev en av borgmästare Mikkelsens medhjälpare i lagstiftningsarbetet. När Kristian drevs i landsflykt 1523 hörde Mikkelsen till sällskapet. Smith följde med som borgmästarens "drenge" eller "svend". Först sökte man sig till Wittenberg, den protestantiska reformationens centrum. Under vistelsen där hörde Henrik Smid till dem som arbetade med den första danska översättningen av *Nya testamentet*, men efter några år kastade kungen om.

Kristians religiösa hållning är motsägelsefull. Han gynnade tidigt reformationen, tvingade på kyrkan sina egna ärkebiskopar och konfiskerade den påvliga legaten Arcimboldos tillgångar. Men under landsflykten och motgångarna sökte han stöd där han kunde få det. Hans drottning Elisabet var systertill den katolske, tysk-romerske kejsaren Karl V. Det landsflyktiga sällskapet sökte sig till det habsburgska Nederländerna, där drottningens faster regerade.

Detta skapade problem för Henrik Smid. År 1528 greps han tillsammans med Hans Mikkelsen och ett par av deras kolleger. De "fördes beslagna i järn genom Mechelen in på Vilvoorde, för att de skulle vara lutheraner", skrev Kristians kansler till kungen. För kättare var domen döden på bålet. Riktigt hur Mikkelsen och Smid slapp ur fångelset vet man inte, men Kristian hävdade att gripandet stred mot kejsarens lejd och förmådde infantinnan att frige dem.

Kristian II hade inte gett upp hoppet om att komma tillbaka. I Danmark var läget oroligt. Den nye kungen, Kristians farbror Fredrik I, hade kommit till makten som högadelns man. Det blev svårare för bönderna att gå till kungs och få rätt. Kristians sjökrigare Søren Norbysteg i land i Blekinge i slutet av 1524 och ledde ett stort skänkt bondeuppror, som inte kvästes förrän året efter. Fredrik anslöt sig till reformationen, men det gnisslade ändå mellan honom och köpstädernas borgare. Biskoparna och en del gammaltroende adelsmän var missnöjda med att lutheranerna gjorde sig breda.

Det var i dessa motsättningar som den avsatte kungen började fiska, men Kristian hade också en svår sits. För att få kejsarens stöd lovade Kristian att hålla alla sina riken vid den katolska läran, men de som ville ha honom tillbaka var övertygade protestanter. I oktober 1531 seglade han mot Norge med en här på 10 000 man, där han på nytt hyllades som kung. Under tiden i Norge började han förhandla om makten i riket med Fredrik I, och lät sig lockas att segla till Danmark under löfte om fri lejd. Fredrik bröt löftet, grep Kristian och spärrade

in honom på Sønderborg. År 1549 flyttades den gamle kungen till Kalundborg, där han dog tio år senare.

Hans Mikkelsen hade följt kungen till Norge och förde befälet i Oslo, när Kristian drog vidare till Bohus. Mikkelsen varnade Kristian för att lita på Fredrik. När kungen fördes till Köpenhamn återvände Mikkelsen till Nederländerna, där han dog i slutet av 1532.

Henrik Smid följde inte med till Norge, utan eskorterade Hans Mikkelsens hustru och barn genom norra Tyskland på väg mot Danmark. Sommaren 1532 var de i Mecklenburg, men vände antagligen tillbaka till Nederländerna när de fick bud att Kristian II gripits.

År 1533 dog Fredrik I. Den jylländska adeln utropade hans son Kristian till ny kung, men oron i landet var stor. De gammaltroende var fientliga mot den ivrige lutheranen Kristian III, men bönder och borgare vädrade också morgonluft.

Den protestantiske greven Christoffer av Oldenburg grep till vapen för Kristian II:s sak. Efter Christoffer kallas de stormiga åren 1534–1536 "grevefejden". I augusti 1534 hyllade de skånska landskapen Christoffer som Kristian II:s man. Sitt viktigaste stöd fick greven från hansastaden Lübeck, där radikala borgare under Jürgen Wullenweber störtat den gamla oligarkin och tagit makten. Lübeckarna hade nära förbindelser med borgarna i Malmö och Köpenhamn, som reste sig och ville ha Kristian II tillbaka.

I Malmö var Jörgen Kock den starke mannen. Han kom från Tyskland, utnämndes till myntmästare av Kristian II 1518 och till borgmästare 1523. När upproret mot Kristian II bröt ut ledde Jörgen Kock försvaret, men efter stadens kapitulation 1524 lyckades han vinna Fredrik I:s förtroende och kunde behålla uppdraget som borgmästare och myntmästare.

Med grevefejden fick Kock återfall. Trots att han adlats av Fredrik ställde han sig på greve Christoffers sida. Tillsammans med Köpenhamns borgmästare Ambrosius Bogbinder – som uppfostrats tillsammans med Kristian II – höll han förbindelsen med Lübeck. Det är mycket möjligt att Köpenhamn och Malmö hoppades kunna frigöra sig från det danska riket och ansluta sig till Hansan som självständiga städer.

Vid denna tid kom Henrik Smid tillbaka hem. Under tiden i Nederländerna hade Henrik mött Barbara Sasse, som han 1530 gifte sig med. Hon följde med honom till Malmö. Henriks bror Herman Vejgere hade etablerat sig som borgare och handelsman, och omtalas 1530 som rådmän i staden. Borgmästaren Jörgen Kock skickar Herman som sändebud till det burgundiska hovet och greven av Pfalz för att bredda stödet för Kristian II och de upproriska städerna.

Men Kristian III bröt ner allmer av motståndet. Adeln samlade sig och krossade de jydiska böndernas uppror. Wullenweber störtades i Lübeck och Hansan drog sig ur striden. Gustav Vasa trängde in i Skåne och slog ned de skånska böndernas motstånd. De kungliga trup-

perna belägrade Malmö och Köpenhamn. Efter många månaders utsvaltning tvingades båda städerna att ge sig.

Å andra sidan behövde Kristian III allt stöd han kunde få för att stabilisera kungamakten. År 1540 blev Jörgen Kock åter borgmästare i Malmö och stannade i ämbetet till sin död 1556.

Herman Vejgere lämnade Malmö och flyttade över till Köpenhamn. Han ger 1555 ut en tolkning – *En Ræffue Bog*, som kaldes paa Tyske Reinicke Foss – av den franska medeltidsfabeln *Roman de Renart*. Det är en mycket fri återgiv-

De 'fördes beslagna i järn genom Mechelen in på Vilvoorde, för att de skulle vara lutheraner', skrev Kristians kansler till kungen. För kättare var domen döden på bålet.

ning, som räknas till 1500-talets poetiska huvudverk i dansk litteraturhistoria.

Men brodern blev kvar i Malmö. Henrik Smid och Barbara Sasse slog sig ned i hans hemstad, där de skulle bo livet ut. De första åren verkar han ha försörjt familjen som läkare, något han lärt sig under studieåren i Tyskland. Det gick inget vidare. Så småningom beklagade han sig över läkarens villkor – dyra läkemedel och otacksamma patienter gjorde det svårt att försörja sig. Faderns tjänst blev räddningen. Henrik Smid blev vågmästare, och var därmed etablerad i stadens borgerskap. Det lade grunden för hans fortsatta verksamhet som skriftställare.

Redan kapitulationsåret 1536 kom *En bog om Pestelentzis Aarsage, foruraring oc Legedom*. Det året drabbade pesten Malmö och Köpenhamn. Utbrottet skördade många offer bland en befolkning som svultit sig igenom belägringen. Henrik Smid kan ha skrivit på stundens och lägets ingivelse, men de närmaste tjugo åren gick han systematiskt vidare. Han skrev den ena läkarboken efter den andra, inalles sex, och hyllas på dagens danska hemsidor som pionjär både för barnmorskor och för andra grenar av medicinen.

Det var klen beställt med läkarkonsten. Vid herredagen i Odense 1526 hade Fredrik I föreslagit att man skulle kalla in några läkare från utlandet, men de danska adelsmännen var inte beredd att betala det statsstöd som krävdes. Det fanns bardskärare, den tidens kirurger, men mest litade folk till "kloka gummor" – och för den delen gubbar – som ställde sina erfarenheter till förfogande.

Den kunskapen gav Henrik Smid inte mycket för: "Utan allt rätt förstånd och konst handla [de] med färsk och gamla sår, i det att de fördärva mången ärlig person, som kommer för deras hand med ett litet och ringa sår, till vilket de bruka läkedomar, som gör såret värre än det var, förrän det kom till dem, och således skiljer de mången från både hälsa och pengar."

Smid hade med sig de tyska universitetens lärdom. Hans utgivare Anna-Elisabeth Brade hänvisar till läkekonsstens renässans vid denna tid, när man intensifierade naturvetenskaperna och studiet av klassikerna. Henrik Smid utgick från de *Kräuterbücher* som givits ut i Tyskland i början av 1500-talet, och bearbetade deras innehåll efter danska förhållanden. Han lånade från antikens läkare – Hippokrates, Galenus – men också från araberna – Avicenna, Rhazes – och 1500-talsförfattare som Otte Brunfelt och Lorenz Frisius.

Att kompilera och bearbeta var ingen skam. Så byggdes de flesta av den tidens böcker upp. Henrik hanterade sina förlagor på samma sätt som brodern tolkat *Reinicke Foss*. Han lånade friskt, men lade till och drog ifrån efter eget huvud. Han lade till inhemska örter och hemlandets recept på smörjor och andra dekokter. Han ger recept på en ansiktssalva som han råder kvinnorna att använda "på det att de skulle icke föraktas eller försmås av deras husbönder och mista deras rättighet".

Det var långt kvar till modern vetenskap. Sjukdomarna var Guds straff. Smid skriver om "onda ögat", han tror att det finns människor som är kunniga i trolldom, och han betonar att vissa växter ska samlas in på bestämda platser och tider. Brade konstaterar att många av hans ordinationer är utan verkan. Smids läkarböcker är trogna speglar av sin tid, varken mer eller mindre.

År 1546 gav han ut *En Skøn, loestig, ny Vrtegaard*, en genomgång av örter som kunde användas till läkedom. Där återger han också recept på hur man kokar och syltar örter till sammansatta läkeme-

Arbete i klosterträdgården, träsnitt från 1500-talet.

del. I företalet till boken avgav han en programförklaring:

Här växer många ädla örter i riket, som dock föraktas och trampas under fötterna; men visste vi deras kraft och dygder, då hölle vi dem i större ära och värdighet, än vi göra. Många håller mera av främmande, fördärvade, gamla, torra och ormstungna örter, än av våra egna, som här växa, vilka vi måtte väl få för ett ringa ting och bruka oss till nytta och gagn. Men somliga köpa dock [hellre] främmande örter, dem mera till döden än till helbrägd.

Brade påpekar att Smid inte nöjer sig med de växter som följt med sedan medeltidens läkarböcker, utan lägger till 250 danska örter. I böckerna påpekar han att han använder de skånska namnen, som kan vara annorlunda på andra håll i Danmark. På 1500-talet hade språket inte standardiserats ännu. Man skrev som man talade. Flera hundra år senare kan läsaren ljuda skribenternas dialekter.

Av de sex läkarböckerna blev kanske den fjärde den viktigaste. Den handlar om barns och kvinnors sjukdomar. De danska barnmorskorna räknar den som utgångspunkten för sin konst. Henrik tillägnade boken den skånske stormannen Claus Urnes hustru Ane. Henrik Smid säger att han ofta hört, att mången from, ärlig och dygdig kvinna mist sin hälsa och rentav livet, fast hon kunde ha varit hjälpt med ett enkelt råd. En del kvinnor skändes för att tala med en läkare. Nu skrev han boken därför att det i riket rådde stor brist på förståndiga läkare och rättsinniga jordemödrar, barnmorskornas föregångare. Ja, skärpte han tonen på ett annat ställe, i vårt land finns det många oförståndiga jordemödrar.

Böckerna blev en väldig och långvarig framgång. År 1577 samlades de sex böckerna till en utgåva. De första böckerna hade tryckts i Malmö, den samlade utgåvan kom ut i Köpenhamn. Jag hittade ett exemplar i Lynges Antikvariat på Silkegade, en vacker bok i skinnband, med försättsblad i svart och rött och bortåt femhundra sidor tät frakturstil. Det är en fröjd att bläddra i den, och den fick många efterföljare. Under 300 år trycktes den ena upplagan efter den andra, trängde in i folkmedicinen och spreds över hela riket.

Henrik Smid ägnade sig inte bara åt medicin, utan också åt teologi, språk och historia. Han gav ut Danmarks första evangeliska katekes 1537, han rättade Skånelagen 1549 och berättade i företalet till sin tredje läkarbok att han höll på med en krönika om märkliga män och deras gärningar. Originalen gick förlorat när Köpenhamns universitetsbibliotek brann 1728, men Arild Huitfeldt och andra danska historieskrivare har bevarat omfattande utdrag, av betydelse inte minst för Malmös historia.

Pesten var tidens gissel. År 1563 kom ett våldsamt utbrott. Farsoten härjade Egypten, Syd- och Västeuropa. För Malmös del blev 1563–1564 de värsta sjukdomsåren i mannaminne. I stadens historik räknar man till 1 350 själaringningar i S:t Petri, borgarnas ståtliga gotiska kyrka. Till de avlidna hörde Henrik Smid. Boken om pestens orsaker och läkedom förmådde inte skydda sin författare, vågmästaren dog när han närmade sig 70 års ålder.

Henrik Smithsgatan ligger alldeles i närheten av stadshuset i Malmö. Kanske finns det en oavsiktlig mening i detta. Stadens nya blomstring under de senaste årtiondena kommer 1500-talets borgerliga intellektuella ganska nära. I skarven mellan Danmark och Sverige försvann Henrik Smid och den mest dramatiska epoken i Malmös historia. Dags för ett litet jubileum 2013? *

Vem skrev Ljungström-bok?

59 Kjell Häglund tar ett grepp på Olle Ljungström-debatten

Den stridbare humanisten

60 Frederick Beal om den danske kulturpersonligheten Ole Wivel

Så föddes konstboken

62 Jenny Maria Nilsson botaniserar bland dagerrotyper

Pressens kris inte ny

63 Paul Frigyes ser mörkret sänka sig över dagspressen

Med blicken riktad inåt

64 Adam Cwejman hittar konservatism i neofolk-punken

Språkliga dimridåer

65 Lars Melin förklarar det akademiska fikonspråket

Krönika

66 Tanja Bergkvist funderar över PCB och dioxiner

Notiser

67 Tranströmer, Karin Broos och Håkan Juholt som kulturskribent

KONST

Konstens offer

Genom hela konsthistorien har det funnits ett samband mellan konst och brott. Kanske kan brottet ses som en illustration av den moderna konsten, menar **Tancredi Valeri**.

1981 AVSKAFFADES dödsstraffet i Frankrike. Det var kulmen av juristen och den dåvarande justitieministern Robert Badinters livslånga arbete.

I en essä med titeln *Sous le signe de Caïn* förklarar Badinter att han trots sitt mångåriga arbete med justitiefrågor hela tiden känt att brottets väsen, den juridiska "saken själv", ytterst förblivit skugglikt undflyende och obestämd.

Juridikens definitioner av brott gav honom inga tillfredsställande svar. De förblev fångade i en logisk cirkel, där lagen och brottet bestämmer varandra: lagen straffar brottet och brottet är det som lagen straffar.

Finns det en väg ut mot det som förblir oåtkomligt för juridikens formalism, till offrets och förbrytarens ångest, brottets och straffets våld, måste vi kanske vända oss, skriver han, till konstnärerna och konstverken.

BROTTET OCH STRAFFET har förstås hört till den västerländska konstens huvudteman sedan antikens tragiska diktning, och det är i den linjen Badinter placerar den kristna bildkonstens skildringar av mänsklighetens historia från syndafallet och Kains brodermord till Kristi avrättning på korset och de kristna martyrernas offerdöd. Brott och straff skrevs under större del av vår historia

Caravaggios *Judit och Holofernes*, 1598.

FOTO: WIKIPEDIA

och förövare

in i en världssomspännande, mytisk berättelse om synd och förlösning, överträdelse och rening genom blodsoffer. Brottet var alltid ytterst ett brott mot Guds ordning, på vilken den juridiska ordningen kunde byggas som på en orubbligt fast grund.

EFTER FRANSKA revolutionen framträder dock en helt annan, "profan" bild av förbrytaren, och fascinationen inför den nya gestalten går som en blodröd tråd genom så olika konstnärliga riktningar som romantiken, naturalismen och modernismen. Badinter kopplar ihop detta med införandet av offentliga rättegångar, samtidigt som avrättningar alltmer trängdes bort från offentligheten under 1800-talets lopp.

Före revolutionen hade det omvända förhållandet rått: rättegångarna var hemliga, medan straffets verkställande var ett offentligt, ritualiserat blodsoffer där förbryta-

ren skulle renas genom smärta och död och den sociala ordningen därigenom återetableras. Nu kom de offentliga rättegångarna att själva alltmer likna skådespel. Advokaterna briljerade i retorik i syfte att måla fram en levande, detaljrik framställning av både brottets skeende och förbrytarens karaktär.

I vissa fall kunde förbrytaren plötsligt höjas från massans anonymitet till offentlighetens och berömmelsens glans, som mördaren Pierre François Lacenaire, en dandy med poetiska ambitioner som blev något av en legend efter rättegången under vilken han dömdes till giljotinerings.

Baudelaire utnämnde Lacenaire till "en av det moderna livets hjältar", och han var en av inspirationskällorna till Raskolnikov, huvudpersonen i Dostojevskijs *Brott och straff*.

Beröringspunkterna och sammanblandningarna mellan konst och brott visar sig va-

ra många. Vid konstakademierna tillhanda-höll giljotinen kadaver för anatomiundervisningen.

NÄR KONSTNÄREN Léon Bonnat målade sin brutalt realistiska skildring av den korsfästade Kristus, som skulle hänga över domaren i Paris domstol – för att injaga skräck i dem som riskerade dödsstraff snarare än för att trösta, sades det – drog han sig inte för att skaffa fram ett verkligt kadaver som studieobjekt.

Detta lät han en av ateljéns modeller (om vilken det ryktades att han hade mördat fem människor) spika upp på ett träkors för att bättre kunna studera gravitationens effekt på musklerna, som om konstnären för att skildra korsfästelsen kände sig tvungen att själv anta skarprättarens roll. Berättelsen är inte unik i konsthistorien. Enligt en legend torterade den grekiske målaren Parrhasios »

Franz von Stucks *Lucifer*, 1890.

Polisfotografi av mördad kvinna.

en slav för att kunna använda honom som modell för en målning av den straffade Prometheus, och det ryktades om Michelangelo att han korsfäst och dödat en ung man i liknande syfte. Caravaggio, som själv blev dömd till döden för mord, sades ha använt en drunknad prostituerad kvinna som modell för sin bild av den döda jungfru Maria.

NÄR KRIMINOLOGINS fader Cesare Lombroso förklarade att förbrytaren, revolutionären och det konstnärliga geniet var besläktade figurer följde han en tradition från de romantiska konsteoretikerna, för vilka geniet var en gränsöverskridande undantagsmänniska, en andens aristokrat som tronade suveränt över såväl estetiska som moraliska och sociala normer. Thomas de Quincey parodierade liknande idéer i sin satir från 1827, *On Murder Considered as One of the Fine Arts*. Hundra år senare hade modernismen gjort den romantiska klichén till en del av sitt estetiska program.

Det normbrytande våldet sågs av båda som en frigörande, skapande princip, en förlösare av primitiv energi bortom kulturens och civilisationens gränser, ett möte med tingens nakna, brutala väsen.

Expressionisternas fascination för lustmördaren och futuristernas bombastiska hyllningar av kriget som "jordens hygien" är välkända. Mindre känt är kanske surrealisternas kultförklaring av kvinnliga mördare som systrarna Papin, Germaine Berton och Violette Nozière. På samma linje fastslog poeten André Breton att "den enklaste surrealistiska handlingen består i att ge sig ut på gatan med revolver i handen och skjuta blint in i folkmassan så mycket som möjligt".

Brottet blev det idealiska konstverket. Karlheinz Stockhausen upprepade bara detta modernistiska *topos* när han förkla-

rade att 11 september-terrorattackerna var "det största konstverket som är möjligt i hela kosmos".

Litteraturvetarna Frank Lentricchia och Jody McAuliffe har i studien *Crimes of Art and Terror* även undersökt hur den attraktion modernister kände för brott och terrorism var ömsesidig: hur "olika former för politisk extremism [...] växer fram ur avantgardistiska konstnärliga rörelser. Från romantiken till modernismen framställde sig dessa rörelser medvetet som revolutionära och ville skaka om – och till och med omstörta – Västerlandets ordning".

FÖRRA ÅRET MYNNADE Badinters reflexioner om relationen mellan brottet och konstverket ut i en utställning på Musée d'Orsay, ett samarbete med kuratorn och akademiledamoten Jean Clair. Bland de utställda objekten ingick en giljotin, bredvid vilken Franz von Stucks målning *Lucifer* hängde: Lucifer, urförbrytaren i uppror mot Guds ordning, på samma gång frestare och bödel, både det revolutionära förnufts och upplysningens ljusbärare och det romantiska upprorets gestalt.

Arrangemanget anspelade antagligen också på den konservativa tänkaren Joseph de Maistre, som talade om franska revolutionens "sataniska karaktär", som ersatte Guds ordning-förkroppsligad av kungen – med en abstrakt humanism och en teknisk rationalitet vars representant var giljotinens dödliga mekanism. Samhällskroppen hade skilts från sitt huvud, kungen, och berusade sig med blod i förnufts namn. I utställningens mardrömslika anhopning av avbildningar av halshuggna huvuden och huvudlösa kroppar framträdde spöket av franska revolutionens terror, ett trauma som man anar att hela det franska 1800-talet hemsöktes av.

Lika intressanta i sammanhanget är den

illustrerade kriminaljournalistikens sensationella *faits divers*, kriminologins frenologiskt klassade avgjutningar av avhuggna huvuden, och inte minst det rikliga fotografiska materialet ur polisens arkiv.

Till de senare hör polisfotografier av brottsplatser enligt Alphonse Bertillons metod, som utnyttjade måleriets centralperspektiv för att på ett exakt sätt kunna rekonstruera brottsplatser utifrån fotografier. Ett urval av dessa ingick i utställningen på Musée d'Orsay.

BLAND BILDERNA AV kadaver i de mest varierande ställningar och situationer var det i synnerhet en som dröjde sig kvar i mitt minne. Där hade offret, en kvinna i nattskjorta, arrangerats av mördaren i en ställning som symmetriskt speglar den kvinnliga akten i den tavla som hänger på sängkammarens vägg: ett stort oljetryck av Cabanels *Venus födelse*.

En prostituerad kvinnas döda kropp får cyniskt parodiera kärleksgudinnan på väg att födas fram ur vågorna, den odödliga personifikationen av det klassisk-akademiska skönhetsidealet. Cabanels idealiserande akademiska måleri förkroppsligar det som modernisterna hatade mest av allt och som målmedvetet skändats inom måleriet sedan Manets och Toulouse-Lautrecs provokativt cyniska skildringar av prostituerade kvinnor.

Bilden skulle kunna tjäna som sinnebild för hur brottet och det moderna konstverket speglar och belyser varandra. För det som kännetecknar moderniteten är just att brottet inte längre bara är ett i raden av de olika teman som behandlas i konsten. Det omvända förhållandet råder nu i lika hög grad: brottet självt är kanske den främsta "bilden" av det moderna konstverkets väsen. 🌸

LITTERATUR

Vem skrev boken om Ljungström?

Den nyutkomna biografen över Olle Ljungström väcker frågor om upphovsrätt och definitionen av författare, menar **Kjell Häglund**.

UNDER SLUTFASEN AV min läsning av *Jag är både listig och stark*, den nya *coffee table*-dimensionerade bokbiografen om popartisten Olle Ljungström, är jag så uppfylld av livsskildringen att jag börjar titta på Jacob Frösséns utlämnande SVT-dokumentär från häromåret, *En film om Olle Ljungström*. Mitt behov av rörliga bilder och fördjupning i bokens huvudperson är omättligt. Någon intervju med bokens författare är jag helt ointresserad av.

Nu förhåller det sig dessutom så att boken inte har någon författare. På omslaget står bara Olle Ljungströms namn, trots att stora delar av boken är skriven av journalisten Elin Fredrikson – angiven som "skribent" på försättsbladet, inordnad bland "producent", "redaktör" och "korrekturläsare". Mot Fredriksons vilja, menade hon, och drog i gång en rättsprocess mot bokförlaget strax efter utgivningen.

Att börjagräva i detta är som att peta i gullymyrors underjordiska sandslott, ett myller av aggressioner kommer upp till ytan.

Förlaget säger att allt är reglerat i avtal och menar att boken inte bara är en text utan en mosaik av Elins intervjuer, vänners texter, texter av Olle Ljungström själv och hans mamma och inte minst av målningar, teckningar, foton samt nio filmer och lika många nyinspelade låtar på en dvd som medföljer boken. Elin Fredrikson har varit en del i ett större kreativt team, en anlitad skribent utan konstnärligt inflytande. Men Svenska Journalistförbundet backade upp sin medlem och krävde en central uppgradering av hennes okränkbara författarnamn.

NÄR JAG PRATAR MED en rad av de medverkande i boken framkommer det att många av dem haft svåra samarbetsproblem med en "negativ" och "gnällig" Fredrikson som "inte hade gjort någon research", "inte gjorde annat än klagade på hur jobbig Olle var" och som "ville ta sitt namn från boken", men som när hon såg hur omtyckt och uppskriven boken blev "plötsligt ville stå som ensam författare till boken". En av de intervjuade, också författare och journalist, blev så

förfärad över "sitt" kapitel att han skrev om det från grunden.

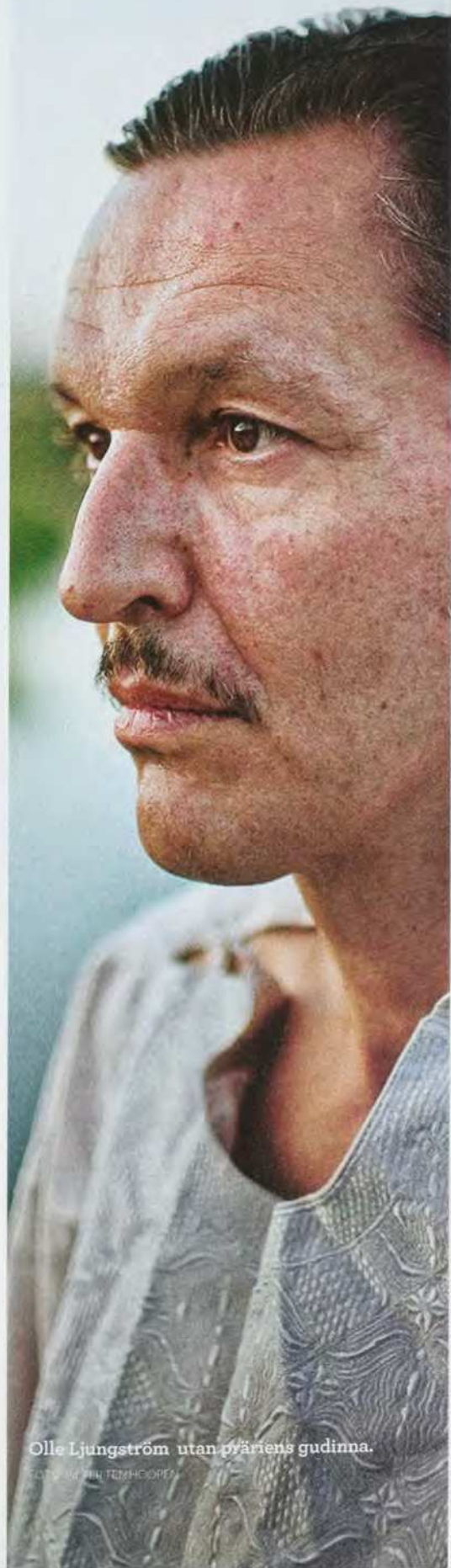
Fredrikson ger en motsatt bild – att hon drivit projektet ensam i ett års tid och utan stöd fått "kämpa med att hålla Olle på gott humör".

Så hur kan en så kaotiskt konfliktfylld och negativt laddad bokproduktion ge mig en av mina största läsoplevelser på länge? Mysteriet blir inte mindre av att jag till en början – efter ett patetiskt förord och ett långt, besvärande icke-literärt inledningskapitel skrivet av Olles mamma – dömer ut boken som ett amatörmässigt haveri. Några timmar senare har jag emellertid återvänt till moderns kapitel för en omvärdering, inser att det fungerar som en lysande illustration av svikna moderskänslor och emotionellt utsatt föräldraskap, och fortsätter att läsa fram och tillbaka i boken, ta pauser och tänka, lägga in mitt eget liv som insats i förståelsen och identifikationen.

DENNA UPPLÖSNING AV författarrollen, av den ensamme, geniale, litterärt kontrollerande biografiskrivaren, får mig faktiskt att komma närmare den skildrade människan. Brister – som patetiken i några av vänporträtten, mammans nyktra tårar av både distanslös kärlek och lidande trötthet, överflödet av Olles målningar, klotter och skisser – bidrar mer än stör. Det avgörande är hur man, i stället för att styras av en stark författares fasta hand mot dennes egen sammanhängande idé lockas att kapsla in sina egna minnen, känslor och erfarenheter i berättelsen.

Jag tror att detta hade varit omöjligt för kanske bara tio år sedan. Då hade boken sågats och jag hade läst den med en fnysning snarare än fascination. Men på senare år har vi upplevt en snabb tillväxning av kollektivt kulturskapande, en upplösning av gränserna mellan sändare och mottagare. Det moderna, redaktionellt kreerade tv-dramat har uppgraderats till närapå finkultur och allt fler bokidéer lanseras och realiseras av redaktörer i stället för av ensamma författare. Och ensamma författare söker i allt högre grad kollektiva arbetsmiljöer.

>>

Olle Ljungström utan pyärens gudinna.

FOTO: NIKLAS TERNHOLMEN

Olle Ljungström har gjort en livsresa liknande den Beppe Wolgers gjorde – ung och firad men olycklig Stockholms-hipster flyr till landsbygden för att börja måla och söka en lugnare familjelucka. Beppe Wolgers skrev utifrån detta en storartad självbiografi i tre delar, något den obotlige fragmentdiktaren Olle Ljungström aldrig skulle kunna göra. Tack vare kollektivkulturskapandets landvinningar idag har vi ändå fått en biografi över Ljungström som är precis lika gripande som Wolgers verk – inte som litteratur men som livsskildring.

Om man ser glidningen från *auteur*-till kollektivkultur som ett gryende paradigmskifte förstår man bättre skyttegravskrigen som följer.

Ett större exempel än det mellan Elin Fredrikson och bokförlaget Nygren & Nygren är kriget mellan skivindustri och fildelare, där båda sidor serverarandra som "snyltare" och sig själva som kultur-stödjande. Det framhålls ofta att skivbolagen börjar bli obsoleta, men jag tror tvärtom att deras självuppfattning som faktiska kreatörer tvärtom går mot en renässans. Skivbolag kommer i allt större, snarare än mindre, utsträckning att skapa konst genom att matcha stjärnämnen med *dreamteam* av låtskrivare, producenter, imagemakare och musiker – se bara på hur de skivbolagskreerade tv-talangjakterna dominerar både popvärlden och tv-tablåerna.

På liknande sätt kommer bokförlag alltmer att fungera som Nygren & Nygren i Olle Ljungström-projektet: som kreativa redaktioner där "artisten", ansiktet utåt, inte nödvändigtvis är den enskilt upphöjde författaren.

KRIGET MELLAN Fredrikson och förlaget gäller främst copyrighten, och därmed exempelvis bibliotekersättningen, som i detta fall tillfaller Olle Ljungström och inte Fredrikson. Min ryggradskänsla säger att detta är fel. Men det är gamla ner- ver som rycker till. Jag har också börjat få processer i tanken som ser fram emot omkullkastningar av hur vi definierar kreatörer, upphovsliga rättigheter och kulturarbetens ersättningar och definitioner.

Kanske får vi, i framtidens *Babel*-program i tv, möta redaktörer, curatorer och producenter i lika hög utsträckning som författare med solokarriärer. Kanske kommer redaktioner att skriva biografier i högre grad än ensamma genier och spökskrivare. Kanske kommer litteraturkritiken att i allt högre utsträckning lägga in sin egen delaktighet i en läsupplevelses kollektiva psykologisering och fördjupning och mindre fokus på en enskild författares förmåga till detta. ✱

HISTORIA

Den stridbare humanisten

Den danska kulturpersonligheten Ole Wivel kämpade mot det materialistiska och teknokratiska samhällets splittring och rotlöshet, skriver **Frederick Beal**. I år skulle Wivel ha fyllt 90 år.

I ÅR ÄR DET 90 ÅR sedan den danske lyrikern och kulturpersonligheten Ole Wivel (1921–2004) föddes. Han växte upp i en borgerlig familj i Köpenhamn och studerade litteraturvetenskap vid Köpenhamns universitet fram till 1943. Som lyriker debuterade han redan 1940, men hans egentliga genombrott kom 1948, då diktsamlingen *I fiskens tegn* gavs ut. Han grundade 1945 Wivels forlag, vars tydligaste uttryck blev den framstående kulturtidskriften *Heretica* som gavs ut 1948–53. Den kom att samla en krets intellektuella som alla på sitt sätt präglade danskt kulturliv under de närmaste decennierna. Bland de främsta bidragsgivarna fanns Martin A Hansen, Ole Sarvig, Thorkild Bjørnvig, Tage Skou-Hansen och Frank Jæger.

Under påverkan av kulturhistorikern Vilhelm Grønbech ansåg Wivel och kretsen kring *Heretica* att människan blivit avskuren från sina naturliga sammanhang och sin förmåga att se till helheten. Denna utveckling hade förvärrats över tiden med effekter som materialism och teknokrati, som i än högre grad bröt ned människans känsla för andlighet och bidrog till splittring och rotlöshet.

Nazismen sågs som ett allvarligt symptom på en sjukdom som hade sin grund i renässansens ensidiga betonande av intellektet på bekostnad av känslan. Det hade skapats ett tomrum, där människan skilts från sina rötter, sina myter, sin symbolvärld. Den perverterade och demoniska nazismen hade annekterat denna längtan efter helhet och rotfasthet. Genom att bli en sorts pseudoreligion hade den lyckats dra med sig människor i en primitivism som slutade i katastrof.

ENLIGT OLE WIVEL stod mänskligheten nu inför en avgrunds djup kulturkris, där kärnvapenupprustningen, rationalismen och teknokratins fortsatta framväxt utgjorde ett stort hot. Wivel ansåg att humanismens

förespråkare under det senaste seklet hade bidragit till denna utveckling, eftersom de varit blinda för de andligt-existentiella behov som fanns.

Han såg demokratin som humanismens politiska form, men ansåg att detta politiska system inte förmådde att upphöjas till en livsåskådning och att den som kritiserade det demokratisk-humanistiska idékomplexet blev stämplad som kättare – därav tidskriftens namn (*Heretica*; lat. "kättare"). Men han menade också att det mitt i denna upplösningstid fanns små grupper som önskade att återskapa de ursymboler som ägde förmåga att skänka ny kraft till den kulturtradition som nu riskerade att gå under.

DET VAR GENOM konsten och poesin denna kraft kunde frigöras, inte genom politiken. Eftersom kulturkrisen inte enbart kunde sägas vara politisk-ekonomisk, låg inte heller lösningen på detta plan. Den fanns istället i en grundläggande existentiell hållning till problemen. *Heretica* var alltså kättersk också i den betydelse att den misstrodde alla ideologier från höger till vänster. Tidskriftens rådande tendens var en sorts existentialistisk kulturkonservatism.

Hereticanernas hållning utgjorde en sorts etisk esteticism, där konsten måhända inte sågs som *l'art pour l'art*, utan kanske snarare *l'art pour l'homme*. Det var genom poesins förmåga att skapa ett nytt språk som människan kunde återskapa sin kontakt med gamla myter, symboler och traditioner och därmed komma ut ur kulturkrisen.

Poeter som Rainer Maria Rilke, Stefan George och T S Eliot stod högt i kurs. Särskilt uppskattande var man gentemot Eliots tankar om kristenhetens centrala roll i samhället.

Bläddrar man genom gamla nummer av *Heretica* hittar man även kända svenska namn på sidorna – Karl Vennberg, Bertil Malmberg och finlandssvenska Edith Sö-

Ole Wivel tar ett glas med Karen Blixen.

FOTO: SCANPIX

dergran. Det är också slående hur genomlitterär tidskriften var. I de första numren lämnades stort utrymme för Paul La Cours *Fragmenter av en dagbok*, översättningar av utländska lyriker samt porträtt av kulturpersonligheter som Vilhelm Grønbech och Karen Blixen. Sidantalet låg på ca 50-60 sidor. Det var alltså tal om ganska krävande läsning. Ändå sägs man ha haft runt 3 000 prenumeranter, vilket väl får anses som mycket för en litterär tidskrift vid denna tid.

Uppenbarligen hade man lyckats slå an någonting som gav genklang i tidsandan. Då utgivningen av *Heretica* upphörde 1953 blev Wivel erbjuden en plats i ledningen för det stora danska förlaget Gyldendals.

Wivels lyrik har ett religiöst, ofta bibliskt, symbolspråk men dikterna är också svåra, distanserade, upphöjda. Kanske kunde man säga att Wivel utträttat mer genom att i årtionden verka som kulturpersonlighet,

förläggare och tidskriftsredaktör än vad han gjorde enbart i kraft av författare?

GENOM ÅREN FÖLL dock en skugga över Wivel. Han anklagades för att ha varit nazist-sympatisör i sin tidiga ungdom. I arton-årsåldern tillhörde han ett sällskap kallat Ringen, vilket vurmade för den tyske poeten Stefan George och präglades av en romantisk-heroisk åskådning. Wivel dementerade dock starkt att han på något sätt skulle ha varit sympatiskt inställd till nazismen. Han har också med självkritisk blick behandlat Ringen-perioden i memoarboken *Romance for valdhorn*. Flera kända danska kulturpersonligheter kom till hans försvar, bland andra Klaus Rifbjerg och Erik Knudsen. Rifbjerg menade att Wivel varit allt annat än nazist och att hans kritiker begick en "moralisk avrättning" av Wivel. Även Wivels två döttrar försvarade sin far i

den danska pressen, där de menade att han i sin ungdom må ha varit nationalromantiker med en allmänt heroisk livsåskådning, men att detta aldrig tog sig uttryck i aktivt stöd för nazismen på något sätt.

Det ska också sägas att Wivel arbetade inom Röda Korset 1944-45 med att få hem skandinaviska koncentrationslägerfångar och genom hela *Heretica*-perioden hade ett nära samarbete med motståndsmannen Martin A Hansen.

Från och med 1964 satt han i Danska Akademien och samarbetade även med Knud W Jensen vid grundandet av konstmuseet Louisiana i Humlebæk.

Klart är att Ole Wivel spelade en central roll i danskt kulturliv under hela sin livstid. Inte bara som lyriker, utan även som förläggare, tidskriftsman, introduktör av utländska författarskap och som författare av memoarer och essäböcker. ✱

Nytt ljus över fotots historia

Redan i mitten av 1800-talet samlades fotografier i påkostade album. Dessa ägnas nu en essäsamling, som beskriver fotokonstens tidiga historia, där inte minst reproduktioner av konstverk och arkitektur var dominerande, skriver **Jenny Maria Nilsson**.

DEN 18 MAJ 1851 skriver konstkritikern Frances Wey i den franska fotografitidskriften *La Lumière* om ett av de många då populära fotografiska albumen: "Försett med de bästa kopiorna av de främsta utövarna, kommer denna stora samling med sin originalitet och märkvärdiga mångsidighet att ge de nyfikna som ges tillstånd att studera det ett vidsträckt område att utforska." Säkert skulle Wey ha formulerat sig mer exakt om han hade vetat att dessa ord skulle bli början till jakten på den fotografiska världens heliga graal – Société héliographiques försvunna album.

Historien återberättas av André Gunthert, som i den nyutkomna *Art and the Early Photographic Album* (red. Stephen Bann) försöker lösa gåtan med det försvunna albumet. Wey berörde inte innehållet i albumet ifråga mer konkret. Det gjorde däremot Roger Fenton, den tidens störste aktör inom brittiskt fotografi och grundare av Royal Photographic Society. I den brittiska tidskriften *The Chemist. A Monthly Journal of Chemical Philosophy* skriver han samma år som Wey att han tittat i albumet och att det innehåller exemplar av de allra första papperskopiorna.

BOKEN *Art and the Early Photographic Album* innehåller tolv essäer som avtäcker en bit tidig fotohistoria som vi sällan hör talas om. Skribenterna visar hur dessa tidiga album är en viktig del av konstaboken, institutionsfotografiets och även vykortets genealogi. Reproduktion av konstverk och arkitektur från både när och fjärran var ett av fotomediet första och stora användningsområden. Kopior såldes och samlades i album ägda av både privatpersoner och institutioner.

Men viktigare ur ett kulturellt perspektiv är hur albumen blir en mittpunkt för konsten, att jämföra med de litterära salonger som under 1800-talet påverkar litteraturen. Albumen – som snart blir en statusmarkör – gör att de som har råd kan se all världens konstverk och platser i sina hemeller på museer. Och det är något särskilt, för mängden bilder i samhället vid den här tiden är ännu liten.

Idag känner vi i allmänhet inte till de första fotografiska teknikerna. Vår digitala värld är helt annorlunda och även den analoga fo-

Skymning av Camille Silvy, 1859.

toteknik som vi nyss begagnade oss av byggede, om inte principiellt så formmässigt, på upptäcker gjorda under första halvan av 1900-talet.

Dagerrotypen, den tidigaste fotografiska bilden, presenteras av Louis Daguerre år 1839 och är en kopparplåt preparerad med silver. Den suger åt sig verkligheten men släpper inte ifrån sig den igen – det går inte att göra kopior och den konkurreras därför ut, till exempel av William Henry Fox Tal-

bots uppfinning kalotypen. Redan år 1839 rapporterar han till The British Royal Academy att han lyckats göra papper ljuskänsligt. Kalotypen ligger sedan till grund för flera tekniker som utvecklas med olika varianter och kemiblandningar.

Glasplåten, först som våtplåt, blir verklig år 1851 och är ett negativ som det går att göra till exempel albuminkopior av. Dessa dominerar 1800-talet och de tidiga fotografiska albumen. Samtliga dessa tek-

niker har en särskild dimensionalitet som beror på att de är kontaktkopierade – fotografierna är alltså inga förstoringar utan lika stora som det ursprungliga negativ, eller positiv, bilden kopierats från.

Den franske fotografen Camille Silvy (1838–1910) hade den instinktiva förmågan som alla bra fotografer har att synliggöra sin egen tid. Han räknas numera som ett av de stora genierna, men det är typiskt att han själv såg sig som en kommersiell aktör och hantverkare. Han hade en mängd olika roller i fotobranschen: han var uppfinnare, gjorde reproduktioner och album, verkade som entreprenör och startade till exempel en porträttstudio för de omåttligt populära "carte-de-visite". Om man föreställt sig att det fotografiska "verktyget" är primitivt vid den här tiden och att etableringen går långsamt har man fel. Särskilt på Europas fastland exploderar mediet efter sin födelse och det finns tunga ekonomiska och känslomässiga incitament som efterfrågar utveckling. Redan på 1850-talet finns bildtidskrifter och förbund för både yrkes- och amatörfotografer.

ETT AV DE ALBUM SOM Silvy sammanställer består av fotografier av Sforzamanuskriptet, ett medeltida italienskt dokument. Men resultatet blir inte så lyckat: bilderna bleknar och skillnaden mellan album och originalmanus är stor. Vilket inte tycktes besvära människor då, drabbade som de var av den mänskliga specialiteten att hylla ny teknik och bortse från nackdelarna. Före fotografiet görs olika slags etsningar med konstverkens som förlaga. Konstkritikern Théophile Thoré, den tidens stora Manetkännare, menar dock att "hur perfekt en etsning än är, förmår den inte återge en målning med fotografiets trohet."

Fotots tidiga historia är en berättelse om kampen med svårhanterlig teknik. År 1862 avslutar Roger Fenton sin fotografiska gärning abrupt, säljer sin utrustning och återgår till juridiken som han en gång kom ifrån. Orsaken har trots vara att han ogillade den fotografiska bildens kommersialisering, men i en essä i *Art and the Early Photographic Album* framkommer att han just innan han slutar fotografera upptäckt att bilderna i ett album gjort för British Museum helt utan förklaring börjat blekna och förstöras. Detta skulle mycket väl kunna vara förklaringen till Fentons hastiga byte av karriär, för under 1800-talet är det en kamp att vara fotograf och att framställa bilder med kvalitet. Texterna i *Art and the Early Photographic Album* är en hommage till alla dem som trots ständiga misslyckanden arbetade så idogt för att förbättra tekniken. ✱

MEDIA

Pressens kris inte någon nyhet

Schibsteds chockbesparing på Aftonbladet markerar en ny mörk tid för dagspressen, skriver **Paul Frigyes**.

"IDAG BJUDER VI på SvD" står det på tidningsställen i bussterminalen vid Stockholm Central. De resenärer som går vidare ner till Arlanda Express perrong kan desutom plocka ett lika gratis exemplar av *Dagens Industri*. Riktigt lässugna kanske redan har gratistidningen *Metro* i väskan, och har även läst nyheter från Sveriges dagstidningar på nätet. Med detta utbud av gratis journalistik är det faktiskt inte märkligt att den svenska dagspressens upplagor faller.

Det märkliga är snarare att dagstidningarna alls finns kvar – och förmår göra vinst.

En brutal påminnelse om dagspressens kris kom sista dagen i september 2011. Då aviserades nya personalminskningar för tre rikstäckande tidningar. Från *Expressens* redaktioner i Skåne och Göteborg ska en tredjedel av personalen bort. Men mest uppteendeväckande var Schibsteds sparplaner för *Aftonbladet*: närmare 85 tjänster. De stora mediehusen beräknas banta med totalt 300 tjänster under året.

Det handlade, som *Aftonbladets* chefredaktör Jan Helin sade i branschtidningen *Dagens Media*, om en stor "mental förflyttning".

Traditionellt har pressen uttolkat nya upplage- och läsarsiffror på ett halsbrytande positivt sätt. Nya läsarsiffror ackompanjeras av stora skrytartiklar, där minsta siffra som kan tolkas positivt lyfts fram i feta bokstäver. På den mindre tidningen *Expressen* har man brukat jubla över att upplagegapet till konkurrenten minskat – alltså att man tappat upplaga i lägre takt än konkurrenten.

Denna gång var *Aftonbladets* Jan Helin frank och allvarlig, när han förklarade att man inte längre skulle jaga efter ökad pappersupplaga, utan försöka hitta vinster genom samverkan mellan nät och papper.

Pressens kris är egentligen inte alls någon stor nyhet. Svenska dagspressens samlade upplaga har sjunkit från 4,6 miljoner exemplar 1980 till 3,6 miljoner 2009. Antalet anställda i branschen har sjunkit med en femtedel sedan år 2000.

Nätutgåvorna, den del där läsarna ökar,

står bara för 5-6 procent av annonsintäkterna.

Pressen gör nu allt för att ledigt vandra omkring med den rävsax de har runt benet. Å ena sidan leverera tillräckligt med läsare för att vara attraktiva för annonsörerna. Å andra sidan vara en kvalitetsprodukt som tar betalt av läsarna. Därför dessa manövrer med gratisjournalistik på både nät och papper, samtidigt som vanliga prenumeranter ska övertalas att betala närmare 3 000 kronor per år för att få sin tidning i brevlådan.

För i fasta priser har årsprenumerationerna blivit fyra gånger dyrare under senaste halvsekllet. Att branschen ändå har kunnat behålla en hushållstäckning på en bra bit över 60 procent har gjort stadiga prishöjningar till en god affär – på kort sikt. Men de unga generationerna har visat sig vara radikalt mer motsträviga. Och av de 17 000 kronor som svenskarna lägger på mediekonsumtion varje år, enligt en ny undersökning från Reklam institutet IRM, är det internet, tv och telefoni som ökar.

För kvällspressen har raset varit mest dramatiskt – halva upplagan har gått förlorad. I landsortspressen är utvecklingen stabilare.

TIDNINGARNAS attraktionskraft är komplex. Vad tar man betalt för?

Samhällsgranskningarna ger pressen sin finkulturella legitimitet. Det lätta livsstils-materialet är en annan attraktion, och det dagliga urvalet av nyheter – mixen – en tredje. Det funktionella inslaget, bostadsannonser och tv-tablåer, är ytterligare en, medan den lokala förankringen, nyckeln till omgivningen, brukar pekas ut som den viktigaste.

Jakten på nya affärsmodeller tar sig nu många uttryck, försäljning av dvd-filmer, viktklubb, bilagor, ja, på det hela taget förlägg journalistikens framtida finansiering alltmer utanför själva journalistiken. Dagspressen befinner sig i en strukturomvandling med lika oklara som oroande utsikter.

Och tills vidare är alltjämt de krympande pappersupplagorna och de åldrande prenumeranterna affärsmodellens kärna. ✱

Death in June, originaluppsättningen från 1983.

FOTO: GETTY IMAGES

MUSIK

Med blicken riktad inåt

Den så kallade neofolken uppstod som musikstil ur ruinerna efter punken. Med utgångspunkt i bland annat Ernst Jüngers idéer vände man sig mot den samtida musikens alienation från djupare idéer och mångbottnade identiteter, skriver **Adam Cwejman**.

NÄR PUNKEN SLOG igenom i Storbritannien i slutet av 1970-talet var det för många unga som om självaste frälsaren hade stigit ned på jorden. Ska man tolka musikvärldens utveckling efter punken var det i varje fall något speciellt som hade hänt. Punken vände sig emot den snobbiga musikskoleeliten med band som Emerson, Lake & Palmer och Genesis som gjorde bombastiska tolkningar av klassisk musik och pretentiöst vältrade sig i komplexitet. De invecklade arrangemangen förkastades samtidigt som den världsfrånvända glättigheten i mycket av den samtida popmusiken brutalt sopades undan.

I punkens kölvatten utvecklades många nya och nygamla musikstilar. Den italienska futurismen återuppväcktes och fusionerades med modern oljudsmusik. Gamla

dadaistiska och situationistiska manifest dammdes av för att ge upphov till band som Cabaret Voltaire och Einstürzende Neubauten. Postpunken, representerad av band som Gang of Four och Talking Heads, vars efterföljare än idag dominerar stora delar av indiescenen, tog sin början strax efter den första punkerans slut.

ÄVEN NEOFOLKEN (tidigare ofta kallad apokalyptisk folk), en på samma gång traditionalistisk och udda musikkultur, uppstod ur ruinerna efter punken. Det man behöll var punkens "gör det själv"-mentalitet, men musiken och texterna fylldes med ett innehåll som sällan tidigare förekommit i musikens värld. Band som Death in June, Current 93 och Sol Invictus började under 1980-talet att blanda enkla arrangemang

och oljud med texter om den moderna världens förfall och Västerlandets undergång.

Punkens samhällsomstörtande anarkist var hos neofolken utbytt mot vad den tyske författaren Ernst Jünger kallade anarken. En sorts inre anarkist som står fri från sin samtids ismer och idéströmningar. Som Jünger uttryckte det i sin bok *Eumeswil* från 1977: "Ehuru anark är jag för den skull inte antiauktoritär."

ISTÄLLET FÖR ATT sjunga (skräna?) om samhällets repression vände sig neofolkartisterna inåt och revolterade mot sin samtids bristande heroism och värdighet. Gamla radikala konservativa som ovan nämnde Jünger refererades, liksom ockulta legender som greve Stenbock och författare som japanen Yukio Mishima. Vad som söktes var

ett annorlunda förhållningssätt till den moderna världens bristande spiritualitet och känsla av samhörighet.

I år är det nästan exakt trettio år sedan neofolken för första gången såg dagens ljus. Under hösten ger sig genrens gigant *Death in June*, som existerat lika länge som neofolken själv, ut på en sista turné. Kanske innebär det ett lämpligt avslut för en genre som förmodligen har gjort sitt i musikvärlden. Det innebär dock inte att dess uttryck och teman är ointressanta eller inaktuella.

EN TILLBAKABLICK avslöjar att det har varit trettio turbulenta år. Vissa neofolkband har, då de använt sig av provokativa symboler, anklagats för högerextrema kopplingar. Men en noggrannare granskning av genrens många band och artister visar att det finns en stor mångfald av åsiktsyttringar och politiska och metafysiska åskådningar. Bandet *Rome* behandlar exempelvis på skivan *Flowers from exile* (2009) frågan om identitet i ett gränslöst Europa. I bakgrunden figurerar skildringar av spanska inbördeskriget och över hela skivan vilar en vemodig känsla av att befinna sig i själslig exil.

Ofta har det varit just bandens estetik och historiska intresse som väckt miss-tankar hos klubbarrangörer och festivalbokare. Faktum är dock att banden återfinns på hela den politiska skalan: från att vara helt opolitiska till att öppet inta vänster- eller högerextrema positioner.

Emellertid är de band som öppet tar politisk ställning lättträknade och sällan de mer intressanta. Vad som framförallt förenar är en reaktion mot mycket av den samtida musikens alienation från djupare idéer och mångbottnade identiteter. Här finns den stora behållningen med neofolken, den tar musiken bortom samtidens trender och vågar tackla svåra och udda frågor.

Man behöver som lyssnare inte köpa den symbolik eller de åsikter som levereras. Däremot finns det en viktig lärdom att dra av neofolkmusiken: Bortom revolten mot samtiden, vilken ofta är en del av den politiska musiken, finns ett budskap om att inta en självständig position, och inte bara per automatik förkasta samhället.

Neofolken befinner sig lite vid sidan om samtiden och betraktar människan och historien ur ett vidare perspektiv. Genren uppstod förvisso som en del av modernismens musikkultur, men tog samtidigt tillfället i akt att blicka bakåt och in i människans inre. Musik har, som all stor konst, möjligheten att öppna dörrar till tankar och sanningar som tidigare varit dolda. För många har neofolken gjort precis detta. ✧

SPRÅK

Språkliga dimridåer

Varför uttrycker sig humanistiska forskare ofta så tillkrånglat? **Lars Melin** förklarar.

"DEN ETNOLINGVISTISKA VITALITETEN erbjuder ett konceptuellt redskap för analys av sociostrukturella variabler som influerar språkens styrka i tvåspråkiga miljöer."

Vad författaren troligen menar är att om man är nyfiken på styrkeförhållandena mellan språken i ett område där två eller flera språk talas så har man stor glädje av att undersöka hur språken används och varför.

Man kan argumentera sig blå för att den första formuleringen är bättre: precisare, teoribaserad, seriösare, ja, helt enkelt mer vetenskaplig. Men lyckas den kommunicera vetenskapen till dem som törstar efter kunskap? Knappast, och det är ett faktum att en stor del av dagens human- och samhällsvetenskap bygger verbala bunkrar. Ingen vanlig människa ids ta sig in där, och många forskare kan inte ta sig ut. Språket är så snårigt att inte ens författaren har observerat att det finns ett konstigt cirkelresonemang i de två textraderna: vitaliteten mäter styrka.

Vi utanför bunkrarna kan aldrig veta vilka av de skramlande tunnorna som är tomma och vilka kejsare som är nakna. Men bara det faktum att vi undrar borde göra forskarna lite betänksamma.

Det finns två sanningar om svårt språk.

Den ena, som gäller tills motsatsen bevisats, är att allt som är viktigt kan formuleras så att en normal tioåring förstår det. Och lita på att man försökt bevisa motsatsen. Men till och med Einsteins relativitetsteori finns numera i begriplig form.

Den andra är att ingenting är så enkelt och banalt att det inte kan formuleras obegripligt. Detta bevisas varje dag.

DET FINNS EN GAMMAL OCH beprövad förklaring till allt jumbodumbospråk: det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta. Det stämmer oftast, men numera är det tyvärr inte hela sanningen.

En annan del av sanningen är att det finns en kultur för verbala dimridåer: nya termer med lågt förklaringsvärde (etnolingvistisk), konstiga ord i nya konstiga betydelser (konceptuellt), precisa ord i oprecis betydelse (variabler), jargong (redskap) och slarvig idiomatik (influerar man verkligen en styrka?). Vår exempelmening är verkligen jumbodumbobingo.

Dessa verbala dimridåer samverkar förstås med svag eller obefintlig empiri (hermeneutiska metoder) och lågt ställda eller helt avvisade sanningsanspråk (postmodernism). Inte undra på att vissa verksamheter inom akademien förlorar allt förtroende utanför seminarierummen.

Få menar att våra naturvetare är framstående stilister, men ambitionerna är det sällan något fel på. De eftersträvar precision, korthet och internationellt standardiserade begrepp. Det är sällan vi icke invigda förstår vad de skriver, men det problemet beror vanligtvis på våra usla förkunskaper.

Oftast går det att förklara samhällsvetarnas och humanisternas texter också, men det är riskfyllt. De pampiga fraserna kanske bara är ett cirkelresonemang. Vem skulle imponeras av att få veta att det språk som talas mest är starkast. Mot sådana missöden är jumbodumbospråket ett perfekt skydd. ✧

Får man bjuda på fikon till disputationen?

Att förgifta ett barn

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik, verksam vid KTH.

För två år sedan läste jag om en dansk forskningsrapport som visat att pojkar redan i 2-årsåldern blir feminiserade (fysiskt och beteendemässigt) till följd av kemikalier som återfinns i mat, kläder, blöjor och krämer. Några av dessa hormonstörande kemikalier är PCB, PVC, dioxiner, flamskyddsmedel, ftalater och paraben. Man hade funnit ett tydligt samband mellan feminiseringen av pojkarna och höga halter av PBC och dioxiner i modern. I ett kanadensiskt samhälle nära Lake Huron, i Italien kring Sesevo, och i ryska områden där man jobbar med bekämpningsmedel, föds på grund av kemikalieutsläppen dubbelt (!) så många flickor som pojkar.

Jag blev åter påmind om det här för några veckor sedan då SVT visade dokumentären *Grodorna tystnar*, där forskare visade upp missbildade grodor som fått i sig rester av p-pillar och andra kemikalier som släppts ut i vattendragen. En djurart som funnits i 250 miljoner år håller på att försvinna över stora områden. När jag sökte vidare på ämnet fann jag filmen *Underkastelsen* av Stefan Jarl.

Vi har uppåt hundra kemikalier i vårt blod, och det är ännu inte klarlagt hur dessa, enskilt eller i kombination med varandra, påverkar oss och vår avkomma.

I filmen berättar Åke Bergman, professor i miljökemi, om yttaktiva ämnen i alltifrån tyger till hamburgerpapper. En forskare berättar att dessa ämnen kan lösa upp cellväggarna. Vad som händer i kombination med de andra cirka hundra kemikalierna vi har i vårt blod (och som inte ska vara där) vet ingen.

Doktoranden Hazem Khalaf vid Örebro universitet berättar om den kompott av läkemedel man finner i vårt avloppsvatten (och som vattenreningsverken inte kan avskilja). Sedan har vi flamskyddsmedel i elektronik (som återfunnits i ägg från pilgrimsfalk!) och ftalater i plastprodukter.

I dagarna lanserade Philips en hushållsapparat som sägs ta bort rester av bekämpningsmedel från frukt och grönsaker. Den ska nu finnas till försäljning i Kina, där konsumenterna efterfrågar produkten. Det låter ju bra. Men hur renar vi oss själva? Vi kan kanske inte skydda oss helt från framskyddsmedel och liknande, men vi kan åtminstone kontrollera vårt matintag.

En amerikansk-kanadensisk studie som presenterades förra året visade på ett tydligt samband mellan beteendestörningen adhd hos barn och förhöjda nivåer av nedbrytningsprodukter av bekämpningsmedel i barnens urin (förhöjda och förhöjda, gifterna ska inte finnas där alls, men i förhållande till andra barn med mer "normala" nivåer).

Det handlade i detta fall om organiska fosforföreningar, som påverkar både det centrala och det perifera nervsystemet och har både akuttoxiska och långtidsverkande effekter. Det här uppmärksammades faktiskt i medier, samtidigt som man i flera tv-reportage under förra året kunde följa drabbade familjer som lät sina barn medicineras med amfetaminliknande preparat mot adhd.

Det låter inte direkt som något en högtstående civilisation skulle ägna sig åt: att först i ren okunskap förgifta sin avkomma, för att sedan, när misstaget upptäcks, droga ner och förgifta avkomman med ett annat preparat i ett försök att mildra symptomen från den första förgiftningen, som man dessutom låter fortgå. Jag pratar inte om det enskilda fallet här, men sett ur ett helhetsperspektiv är det ju just vad det handlar om. Jag trodde mänskligheten var smartare än så. ✱

I korthet

Aftonbladets kultursida nästa?

På samma sätt kan vi som lever i dagens Sve-

rige sägas leva i skuggan av en valfrihetsrevolution som förfelats. Elpriserna sjönk inte, de steg istället. De privata skolorna blev fria men vi ser hur skolresultaten försämrats och segregationen ökar. Tåg står stilla i väntan på att rätt entreprenör ska laga sin vagn, någon annan borde ha skottat rälsen och en tredje städade toaletten på stationshuset. I städer där allmännyttan sålts byggs för lite, låg- och medelinkomsttagare pressas ut från stadskärnorna i en utveckling utan slut.

Håkan Juholt "recenserar" Samhällets

olycksbarn i Sydsvenskan den 26 september 2011.

Den kontroversielle Tranströmer

Det var lite märkligt att ta del av panegyriken i svenska medier i samband med att Tomas Tranströmers fick Nobelpriset i litteratur. Inte därför att han inte är värd priset. För det är han verkligen. Tomas Tranströmer har i en

modernistisk kontext lyckats vitalisera poesin genom att vidareutveckla några av genrens traditionella karakteristika, inte minst metaforiken. Hans debut var kontroversiell så till vida att den innebar ett brott mot fyrtyrtalismens fyrkantiga samtidsgestaltning. Tranströmer arbetade med en delvis romantisk rekvisita, han sökte sig till traditionella versmått och mot transcendentala erfarenheter. Dikterna hölls samman på ett helt annat sätt än vad som var fallet med Lindegrens modernismepigoneri i *mannen utan väg*. Det tycktes i Tranströmers diktning inte finnas något som helst egenvärde i komplexiteten och splittringen, utan texterna var på ett helt annat sätt än i fyrtyrtalismens efterklangsmmodernism kommunikativa och enhetsskapande.

Och så har det i hög grad fortsatt. Den religiösa och existentiella problematiken har stått i centrum av hans diktning som i hög

grad söker sig in mot de glipor i vardagsvärlden, där den triviala tillvaron öppnas upp mot någonting högre eller blottar en djupare dimension. Och om man ser på dikterna formellt har bildspråket förfinats och expolerats.

Det som jag har svårt att förstå är hur de som påstår att Tranströmers dikter har varit livsviktiga för dem inte har reagerat när poesiutvecklingen i Sverige på ett närmast militant sätt har brutit med just det som är själva kärnan i den estetik som bär upp Tranströmers diktning. Metaforen har förklarats död, förfelad och till och med politiskt grumlig åtskilliga gånger under de senaste decennierna. Och att

ägna litteratur och konst åt transcendentala erfarenheter har likaledes uppfattats med stor skepsis – liksom själva idén med att som Tranströmer slå vakt om traditionellt lyriska kvaliteter, såväl innehållsliga som formella.

Om man nu tycker att Tranströmers dikter är exceptionellt värdefulla, att de har betytt väldigt mycket för en själv och att de har en kapacitet att påverka världen – på ett eller annat sätt – i gynnsam riktning, så borde man väl rimligtvis vara ledsen eller kanske till och med förtvivlad över att vi sedan länge i Sve-

rige har ett kultur- och poesiklimat, där just de grundläggande egenskaperna i Tranströmers poesi har förklarats icke-önskvärda.

Många av dem som nu hyllar Tranströmer, har samtidigt applåderat en poesiutveckling som har inneburit att just den sorts dikter som Tranströmer skriver har hamnat på undantag. Man har delvis gjort det med motiveringen att Tranströmers estetiska grepp är omoderna och behöver bytas ut mot någonting som känns mer i samklang med samtiden. Men det man då glömmer är att de lyriska tekniker som han använder faktiskt i den meningen var omoderna redan då han debuterade 1954. Hans sätt att skriva var i en bemärkelse lika kontroversiellt då som nu.

Att hävda att Tranströmer var en utomordentlig och underbar poet för sin tid, men att hans formspråk känns omodernt idag, blottar en instrumentellt museal syn på kultur- och konsthistorien. Det vittnar om att man hellre ser konst- och litteraturhistorien som en provkarta över olika tidsbundna estetiska uttryck än såsom rymmande konst och litteratur med förmåga att påverka ens liv. I Tomas Tranströmers fall handlar det om dikter som inte nödvändigtvis är oberoende av men väl överskrider den tid då de är tillkomna.

Johan Lundberg

Broos existentiella utforskande

Trots ett visst mått av partiskhet tycker jag mig se en figurativ trend i samtiden. Peter Frie ställde tidigare i höst ut på Lars Bohman Gallery, Christopher Rådlund på Gallerie Agardh & Tornvall (t o m 11 november) och Odd Nerdrum på Edsviks konsthall (t o m 15 december).

Karin Broos måleri, som ställs ut på Sven-Harrys konstmuseum (t o m 20 november), knyter tydligt an till fotorealismen och dess svenska tradition från Ola Billgren och framåt. Hennes styrka ligger kanske mer i själva kompositionen av motivet i måleriet som sådant. Styrkan i hennes motiv ligger å sin sida i den suggestiva spänningen mellan liv och död.

Flera målningar uppehåller sig vid unga

Karin Broos, *Spegling II*, 2008.

de målningar som beskriver en ung kvinnlig konvalescent i en säng, med senvinterlandskapet utanför fönstret: vårsolen som värmer så pass mycket att man kan öppna fönstret och låta den friska luften vädra ut atmosfären

av sjukdom och instängdhet. Samtidigt som landskapet utanför bär vinterns signum av att vara dödsmärkt.

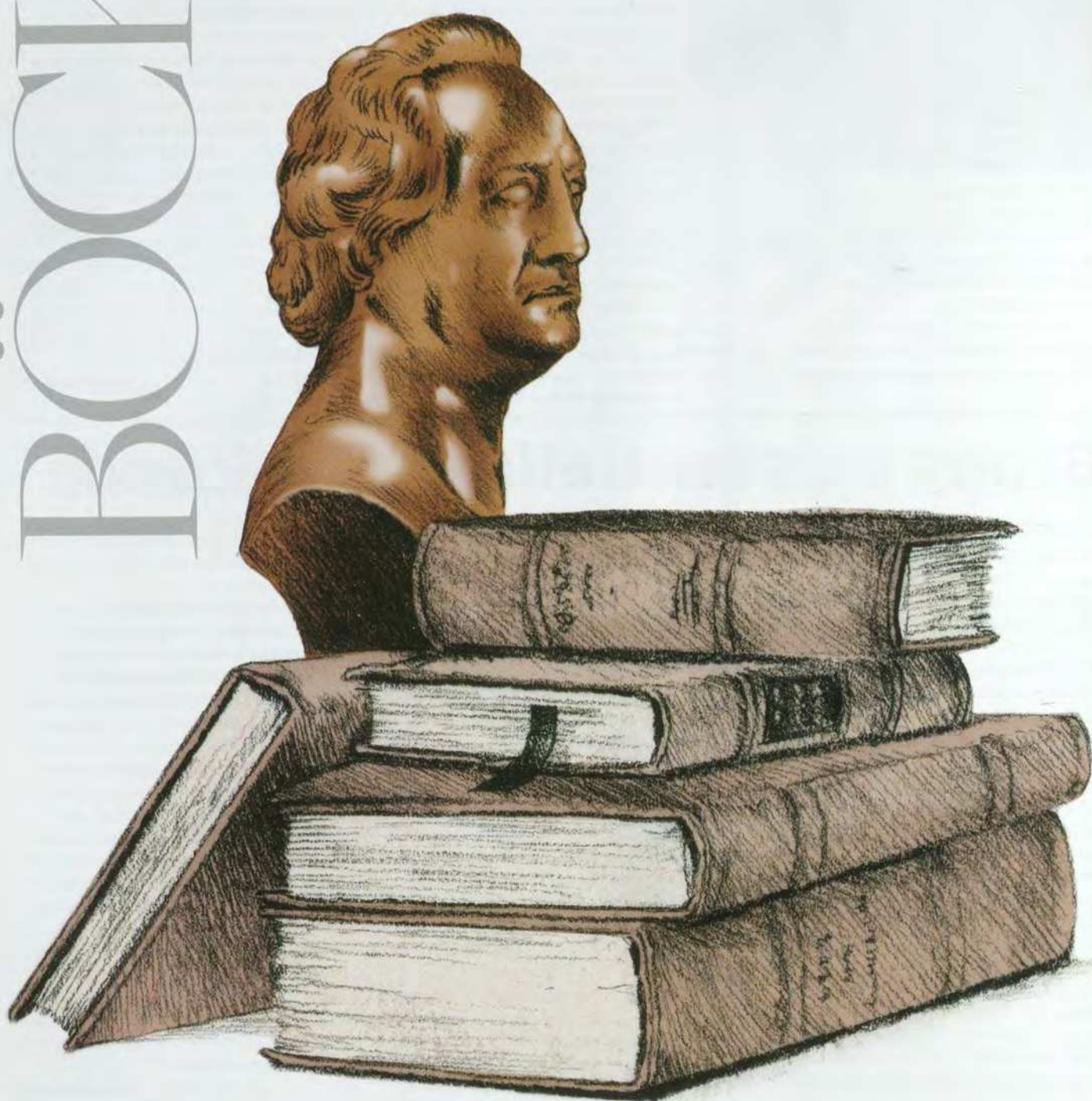
Genom måleriet balanserar känslor av trygghet, harmoni och livskraft mot ett stämningsläge av förgångelse och svärta. Det löper en underström av svärmod och nervositet genom nästan alla dessa målningar, vilkas behållning emanerar ur det faktum att idyllens krackelering aldrig skrivs betraktaren på näsan, utan att den genomgående antyds med små, subtilt diskreta medel som skänker tyngd åt måleriet, ger ett existentiellt djup åt motiv som rent formellt naturligtvis hela tiden balanserar på gränsen till det banala och publikfriande. Men som konstnären aldrig försöker bemöta med billiga ironier à la Ernst Billgren eller med den sorts enkelspårigt politiskt psykologiserande som också skulle kunna ligga nära till hands. Tvärtom ger Broos aldrig avkall på konstens karaktär av existentiellt utforskande – bortom tidsbunden psykologi, nutida politiska teorier och tidstypiska estetiska strategier.

Johan Lundberg

BÖCKER

Bland detta nummers recensioner: Anders Rönmark värderar omvärderingar av Kennedyklanen, Kristoffer Leandoer möter den sårade småborgaren Céline, Mattias Hessérus betraktar döden på eftermiddagen, Carina Burman förstår varför vi läser, Per Bauhn ser bröderna Jünger förkroppsliga 1900-talets modernism, Mats Wiklund analyserar Gordon S Woods Amerika och Gunnar Larsson finner suddgummits metafysik.

John F Kennedy med bara några timmar kvar att leva, den 22 november 1963.

FOTO: TIME & LIFE PICTURES/GETTY IMAGES

Klanan som gick igen

Det är 50 år sedan John F Kennedy inledde sin korta bana som president. Nya böcker om honom har kommit på både svenska och engelska. Inte minst är det Ted Kennedys insats som nu om- och uppvärderas, skriver Anders Rönmark.

USA

I det sista avsnittet av den kritikerrosade tv-serien *Vita huset* åter den avgående presidenten Jed Bartlet i samma bil som den tillträdande presidenten Matt Santos till den senares installation. De småpratar om det som komma skall och på frågan om installationstalet är bra svarar Santos att det innehåller några bra delar, men att det inte rymmer någon "fråga om vad du kan göra för ditt land". Bartlet skrattar till och konstaterar lakoniskt "Ja, JFK satte oss verkligen på plats med den, eller hur?".

På presidenter efter 1963 har undkommit Kennedyjämförelserna. Var installationstalet lika bra som Kennedys berömda tal från 1961? Kan ledarskapet jämföras med det under Kubakrisen 1962? Är presidenthustrun lika glamorös som Jackie

Kennedy? Är staben sin generations *best and brightest*? Litteratur saknas inte för att gå på djupet med frågan om Kennedyklanens ställning på både den amerikanska och den internationella politiska scenen, och under jubileumsår översköls vi av mer eller mindre nyskapande verk. 2013, då det är 50 år sedan skotten i Dallas, lär konspirationsteoretikerna få sitt lystmäte tillfredsställt med nya böcker om mordet. Men 2011 är det politiskt inflytande, kryddat med diverse skandaler, som står i fokus.

De två rutinerade journalisterna Lennart Pehrson och Britt-Marie Mattsson kan knappast klaga på den gratisreklam de fått inför lanseringen av sina respektive böcker, *Familjen Kennedy* och *Vi tolererar inga förlorare*. Svenska medier tycks inte bara hysa en enorm fascination för namnet Kennedy utan också för det fak-

tum att blågula journalister tagit på sig uppgiften att berätta om den legendariska dynastin. Pehrson och Mattsson har visat sina kunskaper om amerikansk politik på tidningarnas nyhetssidor och i tv-soffor och de har uppenbarligen plöjt de böcker som man bör ha läst om Kennedyfamiljens olika medlemmar om man har för avsikt att skriva familjens historia. De har båda också utnyttjat det källmaterial som John F Kennedy-biblioteket i Boston ställer till förfogande. Något nytt, förutom att originalspråket är svenska, tillför de dock tyvärr inte.

Familjen Kennedy är till sin form uppbyggd nästan som ett uppslagsverk. Det är "Modern", "Fadern", "Sonen", "Presidenten", "Skandalerna", och så vidare, där ett kapitel om John F Kennedys presidentskap är marginellt längre än kapitlet om familjens band till Hollywood, och där Ted Kennedys nästan fem decennier

>>

i senaten avhandlas på 25 sidor. Det är inte ointressant läsning, men fungerar mest som en god sammanfattning av vad de mest namnkunniga amerikanska Kennedykännarna producerat under de senaste 50 åren. Vi får, i kondenserad form, berättelsen om utvandringen från Irland, Joseph Kennedys framgångsrika karriär i näringslivet och lite mindre framgångsrika dito i politiken, samt den närmast uttjatade historien om tre av de fyra sönerna – John, Robert och Ted – som tvingas fylla det tomrum som uppstår då den äldste brodern Joseph dör. Lennart Pehrson har gjort sitt dagsverke, men nya angreppssätt lyser med sin frånvaro.

Tyvär väljer också Pehrson, förvånande nog, att ofta avstå från att ange vilka källor som har använts för olika kapitel, vilket gör att boken tappar i tyngd. Han gör det dock inte lika enkelt för sig som Britt-Marie Mattsson, som valt att helt avsäga sig källansvar genom att förpacka sin research i romanens form. "Personerna har sina riktiga namn och huvuddelen av händelserna är de verkliga, men jag har valt romanens form för att levandegöra detta långa historiska skeende och för att skapa större frihet i berättandet", skriver hon i förordet. Detta till en bok där de redan välkända

**FAMILJEN, POLITIKEN,
KÄRLEKEN**
TED KENNEDY
ÖVERSÄTTNING: PER NYQVIST
Norstedts 2010

**FAMILJEN KENNEDY
EN AMERIKANSK DYNASTI**
LENNART PEHRSON
Historiska Media 2011

**VI TOLERERAR INGA
FÖRLORARE**
KLANEN KENNEDY
BRITT-MARIE MATTSSON
Piratförlaget 2011

LAST LION
THE FALL AND RISE OF TED
KENNEDY
PETER S CANELLOS (RED.)
Simon & Schuster 2010

har, precis som bilden av brodern Robert, präglats av de förhoppningar som fanns och drömmen om vad som kunde ha blivit. Släkten Kennedy är idag mer känd än politiskt inflytelserik och konkurrerar om ut-

John F Kennedy valdes in i representanthuset, till 2011, då Ted Kennedys son Patrick lämnade sin plats i samma lagstiftande församling.

” Det är dock den yngste brodern Ted Kennedys stjärna som verkligen stiger då historikerna nu sammanfattar Kennedyklanens arbete i Washington.

Kennedyhistorierna berättas och en diger referenslista anges ("ett urval av böckerna romanen bygger på"), vilket gör att valet av form framstår som svårförståeligt.

Pehrsons och Mattssons böcker lär endast förstärka den bild av familjen Kennedy som redan existerar i Sverige; den karriärplanerande patriarken, den unge intelligente presidenten med det skandalösa privatlivet, brodern som aldrig fick chansen att axla manteln och tragedierna, "förbannelsen" och de enorma förväntningarna som lett till fruktansvärd förtvivlan. Bilden av Kennedyfamiljens insatser har förändrats över tid, något som Pehrson och Mattsson uppenbarligen är medvetna om, men som de inte gör så stora ansträngningar för att visa läsarna. Historierna som berättas är dem vi känner igen sedan tidigare, med några få undantag.

50 år efter att han svor presidenteden betraktas John F Kennedy fortfarande som en av de stora presidenterna i USA, men inte som den allra största. Hans tid i Vita huset blev kort och bilden av honom

rymmet i historieböckerna och på nyhetssidorna med andra familjer som bött i Vita huset betydligt längre. Det är i dagsläget lägre odds på att unga stjärnskott som George P Bush (brorson till president nummer 43 och sonson till president 41) eller Chelsea Clinton (USA:s *first kid* under 1990-talet) når tunga maktpositioner i Washington än att en Kennedy gör det.

Den litteratur som de senaste åren bidragit till att förändra synen på Kennedyfamiljens roll i det amerikanska samhällslivet har dessutom gjort att syskonen Kennedys historiska insatser börjat omvärderas. Ingen kan bortse från hur John F Kennedy avväjde en kärnvapenkonfrontation med Sovjetunionen under Kubakrisen, eller det hopp som miljoner amerikaner kände då Robert Kennedy kandiderade till president 1968 – och den förtvivlan dessa människor kände då även han, den yngre brodern, blev mördad. Det är dock den yngste brodern Ted Kennedys stjärna som verkligen stiger då historikerna nu sammanfattar Kennedyklanens arbete i Washington från mitten av 1940-talet, då

Att reducera Ted Kennedy till John F Kennedys lillebror, eller att låta händelserna i Chappaquiddick få det största utrymmet då hans politiska karriär skall sammanfattas, är inte bara orättvist mot Ted Kennedy utan visar också på en djup oförståelse för den amerikanska politiska processen. Lennart Pehrson och Britt-Marie Mattsson har den förståelsen – ingen behöver tvivla på deras kunskaper om USA – men de behandlar ändå Ted Kennedy en aning styvmoderligt. Hans nära 47 år i senaten var, precis som hans privatliv, en mix av glädjeämnen och stora motgångar. Hans förmåga att kompromissa, skapa oheliga allianser och manövrera sig fram med hjälp av institutionens uråldriga traditioner gjorde honom emellertid till en av de stora senatorerna i modern tid. Sjukförsäkringsfrågor, immigration, utbildning, medborgerliga rättigheter – Ted Kennedy blev den idealistiska vänsterfalangens fanbärare i ett demokratiskt parti som mellan Lyndon B Johnsons avgång 1969 och Bill Clintons installation 1993 endast kontrollerade Vita huset i fyra år.

I den utmärkte biografien Edward M Kennedy från 1999 utnämner journalisten och författaren Adam Clymer Ted Kennedy till en av de största senatorerna genom tiderna, vilket inte säger lite med tanke på att han då placeras i samma skara som exempelvis Daniel Webster och Henry Clay, lagstiftare som under 1800-talets början och mitt utövade större politiskt inflytande än många av männen som satt i Vi-

ta huset. Kennedys sista tio år som en av delstatens Massachusetts två-representanter i den ärevördiga församlingen påverkade inte hans eftermäle negativt, i alla fall inte för dem som betraktade Kennedy som den siste försvararen av den socialliberalism som kommit att förknippas med hans familj.

Det var genom ett långsiktigt och metodiskt arbete, där små politiska vinster kunde bidra till avgörande vägval, som Ted Kennedy visade sin storhet. När han 1980 försökte följa i sina bröders fotspår genom att kandidera till president lyckades han inte ens vinna sitt eget partis förtroende. Men hans namn och status kunde så sent som 2008 ge honom möjligheten att framstå som kungamakare. Han avgjorde inte demokraternas primärval och han var ingen maktfaktor i det nationella valet – för många till höger om mitten är "Ted Kennedy" inget annat än skällsord – men Kennedypatriarkens "välsignelse" av Barack Obamas presidentkandidatur gav den unge senatoren en välbehövlig skjuts och gjorde Obamas stjärnglans ännu lite starkare.

Lika barn leka bäst.

FOTO: EYEVINE/IBL BILDREDA

hans äldre bröder inlett, trots att "partilinjen" i Kennedyfamiljen var långtifrån så självklar som Ted Kennedy lät påskina.

När Ted Kennedy gav Barack Obama rätten att jämföra sig med den äldre brodern, slöts ett förbund mellan Obama och Kennedyfamiljens självklara ledare som, efter att Obama intog Vita huset, gav senatoren en ännu mer ikonliknande status. Hans karriär i senaten inleddes då hans bror var president och den avslutades då mannen som ville – och antagligen fortfarande vill – efterlikna hans bror var landets ledare. Den amerikanska befolkningen fick en påminnelse om att USA:s kanske mest kända familj, nära fem decennier efter att tre bröder med efternamnet Kennedy samtidigt innehade ämbetena president, justitieminister och senator, fortfarande fanns i maktens centrum.

Märkt av kampen mot en hjärntumör, och medveten om att tiden var knapp, avslutade Ted Kennedy under sommaren 2009 arbetet med sina memoarer. De nådde en amerikansk publik mindre än en månad efter att han hade gått bort och de översattes överraskande snabbt till svenska och gavs ut av Norstedts med titeln *Familjen, politiken, kärleken* (på engelska *True Compass*). Mycket är tillrättalagt, ännu mer är överslätande.

Lobotomeringen av Ted Kennedys äldre syster Rosemary, som utfördes på fadern Josephs initiativ, beskrivs exempelvis endast som ett kirurgiskt ingrepp som beklagligt nog försämrade systemens tillstånd. De äldre bröderna är hjältarna, den yngre brodern är pojken som följde efter, eller försökte "hinna ifatt", som Ted Kennedy själv uttryckte det. Hans beslut att kandi-

dera till posten som president 1980 hade dock inget med att "hinna ifatt" att göra, försäkras det, och paradoxalt nog kan den misslyckade presidentvals-kampanjen ses som en viktig pusselbit i bygget av Ted Kennedys framgångsrika senatskarriär. Efter förlusten mot Jimmy Carter 1980 blev avståndet till Vita huset ännu längre och efter beslutet att inte kandidera 1984 var presidentambitionerna borta för gott. Då blev Ted Kennedy en gång för alla en politiker som stod på egna ben.

Ted Kennedy är i vissa delar av sina memoarer förvånansvärt öppen och ödmjuk. Han erkänner misstag och uttrycker ånger över dåliga beslut och moraliska snedsteg. Men en man som inte bara har ett eget politiskt arv att förvalta, utan en hel familjs, har så klart varken förmågan eller viljan att ge båda sidors syn på saken när ett liv i politiken skall sammanfattas.

Att skriva en bok om Kennedyfamiljen, eller någon av dess medlemmar, torde vara en skrämmande uppgift (även för en person med just det efternamnet). Robert Dalleks *An Unfinished Life*, Arthur Schlesingers *Robert Kennedy and His Times* och de redan nämnda mästerverken av Canellos team på *Boston Globe* och av Clymer är bara några exempel på böcker som ger mångfacetterade bilder av den mest kända brödraskaran i amerikansk politik, och som kommer att läsas länge än. Men när hemliga arkiv öppnas (så sent som nu i höst offentliggjordes aldrig tidigare publicerade intervjuer med Jackie Kennedy), när John F. Kennedys tid i Vita huset måste genomlysas i samband med något jubileum eller när fler personer får distans till vad Ted Kennedy faktiskt gjorde och inte gjorde i senaten, då kommer garanterat fler verk. Ännu fascinerar både den amerikanska och den europeiska publiken av namnet Kennedy. Dynastin är inte så unik som många vill låta påskina; släkterna Adams och Bush har haft fler familjemedlemmar i Vita huset än släkten Kennedy och det finns i USA gott om tunga politiska adelsnamn som Taft, Udall, Daley och Stevenson. Det är dock fortfarande något speciellt med Kennedyfamiljens kombination av historia och populärkultur, inflytande och kändisskap, framgångar och djupaste tragik.

Tyvärr tenderar dock upprepning ofta att gå före originalitet när dynastins plats i historien skall avhandlas.

Varje författare som ser som sitt uppdrag att producera ännu en bok som handlar om familjen Kennedy eller någon av dess ledande personer borde kanske parafasera John F. Kennedy och inte fråga vad läsarna kan göra för dem, utan fråga vad de kan göra för läsarna.

Anders Rönmark

Barack Obama blev Kennedyklanens – inte hela, men stora delar av den – substitut för en kandidat från de egna familjeleden, och Ted Kennedy – länken mellan John F. Kennedy och nutiden – såg till att väljarna blev påmind om en annan vision när med talets gåva som fem decennier tidigare kandiderat till president.

Det talas ofta om hur familjen Kennedy, och då särskilt Jackie Kennedy, odlat myten om den korta tid som en person ur familjen faktiskt hade det ovala rummet som arbetsplats.

I *Last Lion. The Fall and Rise of Ted Kennedy*, en bok sammanställd av *Boston Globes* redaktion under Peter Canellos redaktörskap, konstateras att Jackie Kennedy förvandlade sin döde make till en symbol för charm och glamour, att Robert Kennedy gjorde honom till en symbol för rättfärdighet, men att "Ted gjorde sin bror till liberal". John F. Kennedys politiska arv förvaltades och, i viss mån, förvanskades av den yngste brodern.

Skattesänkningar gick före socialpolitik i 1960 års presidentval, utrikespolitiken låg till höger om den som Eisenhower-administrationen hade fört och det är långtifrån säkert att president Kennedy, om han hade fått leva, hade gjort en stor utbyggnad av socialförsäkringssystemen och använt sitt politiska kapital för att helhjärtat ställa sig bakom medborgarrättsrörelsens krav. Ted Kennedy lät ofta måla upp en bild av att hans egen politiska karriär var fortsättningen på det arbete som

Louis-Ferdinand Célines livskurva blottlägger hur en exklusivt manlig författarroll tar form, bestående av lika delar megalomant skryt och surmulen självömkan.

En sårad småborgares klagan

LITTERATUR

I maj 1934 publicerar *Vassar Review* en recension av den amerikanska utgåvan av *Resa till nattens ände*. Anmälaren, den tjugooftåriga studenten Elizabeth Bishop som senare blev en av seklets mest betydande amerikanska poeter, visar redan prov på sin förmåga att hålla huvudet kallt. Den här boken har väckt åtskillig upphetsning i sitt hemland, får vi veta, men en amerikansk läsare har svårt att se vad fransmännen gapar om: språket hos Dos Passos är betydligt mer realistiskt och syrligt, handlingen hos Faulkner betydligt mer fasansfull. Bokens egentliga originalitet, påstår Bishop, ligger helt och hållet i dess sätt att använda franska språket: *lost*, med andra ord, *in translation*. ("Allt det där är dans och musik", skrev Céline själv till sin översättare John Marks. "Ständigt vid dödens rand: ramla inte ner där.")

Det är sjuttionio år sedan fattigläkaren Louis Destouches gav ut sin debutroman under författarnamnet Louis-Ferdinand Céline, men det är ingen överdrift att påstå att fransmännen fortfarande gapar. Få litterära vattendelare är lika tydliga som denna: det finns ett före *Resa till nattens ände* och det finns ett efter.

Den franska nittonhundratalsromannen följer grovt förenklat två huvudlinjer: den ena från Marcel Proust och den andra från Louis-Ferdinand Céline. Både Proust och Céline var inbitna parisare, bägge skrev uteslutande självbiografiskt, bägge hade voyeuristiska tendenser, bägge var bortklemade söner, Céline var läkare, Proust läkarson (Célines ingifta faster Josephine konsulterade vid ett tillfälle Marcells bror Robert Proust). Därmed är likheterna uttömda. Céline menade ilsket att den som inte varit fattig inte kunde förstå honom. Hans egen uppväxt präglades inte så mycket av fattigdom som av småskurenhet och missunnsamhet. Hans far kom från akademikermiljö och kän-

de sig deklasserad när han efter kontorstid skötte leveranser åt hustrun, som hade butik i Choiseulpassagen: i likhet med miljoner andra franska småborgare skyllde fadern sitt eget tillkortakommande på judarna, Céline bara övertog uppväxtmiljöns värderingar. Han var snarast ett bortskämt och överbeskyddat barn som skickades på den ena dyra språkresan efter den andra: även när han som tjugooåring tjänstgjorde som furir vid 12:e kyrassiarregementet höll föräldrarna sin hand över honom genom idog brevväxling med hans överordnade. Vilket inte hjälpte: Louis Destouches sårades av tysk kulspruteeld vid Ieper den 27 oktober 1914, efter att ha visat ett prov på dödsförakt som senare renderade en tapperhetsmedalj.

Att det var en dekorerad krigshjälte som skrev den öppet anti-patriotiska *Resa till nattens ände* bidrog till sensationen. Céline vrängde den litterära franskan ur latinistlens månghundraåriga grepp och gav den talspråkets levande rytm, vilket idag allmänt betraktas som en moderniseringsbragd jämförbar med friversen. Femtioårsminnet av hans död (1894–1961) har föranlett en mindre störtflod av böcker i hemlandet.

Vissa anser att man inte kan läsa Céline på grund av dennes antisemitism – exempelvis Charles Dantzig i *Pourquoi lire?* – andra konstruerar med hjälp av analogier (till exempel att Gertrude Stein år 1938 ville att Hitler skulle få Nobels fredspris) ett lika långsökt som indirekt försvar. Bägge förhållningssätten tycks idiotiska: Henri Godard, den absoluta auktoriteten när

det gäller Céline, faller tack och lov inte i någon av dessa fallgropar i sin magistrala biografi *Céline*. Naturligtvis kan man sätta ihop en lång lista på andra författare som yttrat sig antisemitiskt, Strindberg, Dostojevskij, Gide, eller rentav Proust, men det är ju bara brännvinsadvokatyr.

För Céline var antisemitismen ett ämne i sig och en förklaringsmodell, det går inte att bortförklara med tal om "tidsanda", även om det är ett remarkabelt faktum att hans antisemitiska pamfletter i dåtiden hittade fler läsare än ett mästerverk som *Död på krita*. Att hans antisemitism inte var ett utslag av opportunism utan tvärtom gjorde honom omöjlig i *alla* sammanhang (även de nazistiska ockupanterna vände hans "hysteri" ryggen och föredrog att röra sig med mer salongsfärdiga företrädare) förändrar ingenting i sak. Han utesluter mig som läsare. Men det betyder inte att jag därmed har rätt att utesluta honom som författare.

Litteraturhistorien är inget man röstar fram, den ser ut som den gör och att idag fördöma en författare som dog för femtio år sen förefaller mig som ett lite väl bekvämt sätt att framställa sig själv som en rättskaffens människa. Dessutom tror jag att det hos Céline egentligen *inte* är antisemitismen som än idag provocerar, utan något annat. I juli 1929 började Sigmund Freud skriva på *Vi vantrivas i kulturen*, samtidigt som Céline började det långa och mödosamma arbetet på debutromanen: det skulle kunna stå som överskrift till allt fransmannen skrev.

Céline hävdade själv att det var de tröstlösa

CÉLINE
HENRI GODARD
Biographies Gallimard 2011

lärlingsåren i Paris som dödade hans livsgnista. Det verkar inte sannolikt, fotografier på en skrattande rekryt i kyrassärregementet talar ett annat språk, liksom det fantastiska, jublande övermodet hos den debuterande succéförfattaren.

Céline var både den surmulne livsförnekande läkaren i Clichy – känd bland patienterna som "inget kaffe, ingen tobak, ingen sprit" – och den upprymde livsnjutaren vars veckoslut helst innehöll yachtseglatser och partnerbyten. Med tiden kantrade balansen, och det som återstod av livsnjutaren var mest en tvångsmässig verbalerotiker.

Det som provocerar hos Céline, och som med åren förvrängde honom till en karikatyr, har med klass-tillhörighet att göra. Den katolske romanförfattaren George Bernanos träffade honom på en av dessa mondäna Parismiddagar som succédebutanten blev bjuden till vårvintern 1933 och konstaterade illa berörd vilken slät figur han gjorde: han orerade feberyrt om Freud och sjukvård på löpande band. I den parisiska salongen var han, säger Bernanos, "en fisk på torra land".

Célines uppgång och fall i fyra bilder.

med att han ville upprätta bostadsskillnad mellan skrivandet och sin läkarpraktik, men eftersom han snabbt såg till att göra sin mottagning på dispensären i Montmartre till en offentlig miljö, kan det inte haft avsedd verkan. Få har varit sämre på att gömma sig än han. Det var en mer genomgripande förvandling än så. På foton kan man se hur en elegant och levnadsglad ung sprätt så småningom förvandlas till en ovärdad eremit. Den drastiska galghumorn förvandlas så småningom till paranoia och bitterhet.

Henri Godard berättar historien om hur Céline på en mottagning hos ockupationsmakten mot slutet av kriget, när det tyska nederlaget bara är en tidsfråga, generar sina vårdar genom en lång och paranoid tirad som mynnar ut i påståendet att Hitler sedan länge är utbytt mot en dubbelgångare. En annan historia handlar om Célines grannar, som var aktiva i motståndsrörelsen och kände dåligt samvete när de gick i trapphuset nattetid: de insåg att Céline varje gång trodde att den nattliga besökaren var motståndsrörelsens exekutionspatrull, på väg att avrätta kolla-

boratören. Vilket inte lär ha hindrat Céline från att utöva sitt läkaryrke och – utan frågor – sköta om en skottskadad vän till grannarna.

Samma år som middagen med Bernanos, 1933, höll Céline det årliga talet i Zolas hus i Médan. Det är ett märkligt profetiskt tal detta det nazistiska maktövertagandets år, där han slår fast sin övertygelse att människan styrs av dödsdriften. Samtidigt säger han att tvivlet är på väg att försvinna från världen: "Man dödar det på samma gång som tvivlarna. Det är säkrast så."

Det paradoxala är att Céline egenhändigt tog på sig ansvaret att hålla tvivlet på den mänskliga naturen levande, samtidigt som han gjorde sig till förespråkare för den mest tvärsäkra enfald av alla. Såg han inte denna paradox? Som många andra som blivit framgångsrika alltför hastigt fastnade han i den bild av sig själv som omvärlden helst bekräftade, det vill säga karikatyren: misantropen, den buttre motvallskärringen.

Det finns en exklusivt manlig författarroll, som består av lika delar megalomant skryt och surmulen självömkän, den är sällsynt oattraktiv och improduktiv men tycks utgöra en nästan oemotståndlig lockelse på en viss typ av författare ur just det allra lägsta småborgerliga skikt som Céline kom ifrån: som om man var så säker på att inte bli accepterad i salongerna att man bestämde sig för att hellre förekomma än förekommas.

Alla historieintresserade vet att det är samma sociala skikt som extrema politiska och rasistiska riktningar alltid lockar till sig först. Célines rasism var alltså inget särmärke utan förödande representativ, rena kastmärket. Mot den bakgrunden är det sorgligt att återgå till Elizabeth Bishops skarpsynta anmälan av *Resa till nattens ände*, gjord flera år innan Céline skrev ut sig ur den franska kultureliten med *Bagatelles pour un massacre*: Bishop jämför Célines livshållning med det sårade ursinnet hos Dostojevskijs Ivan Karamazov, som inte kan gå med på att finna sig tillrätta i en värld där barn far illa. Céline som sårad oskuld? Sårad – absolut, oskuld – knappast, det är slutsatsen man drar av Godards omsorgsfulla biografi.

Kristoffer Leandoer

Låt oss återgå till *Vassar Review* och Elizabeth Bishop. Hon konstaterar att Bardamu, huvudpersonen i *Resa till nattens ände*, ständigt betar sig likadant: "Hans liv består i att upptäcka fällan, lägga märke till de andra rättorna som har gått i den tillsammans med honom, och ta sig ut därifrån till nästa fälla och ytterligare några rättor." Det är en utmärkt beskrivning av Célines pessimism – och hans vägran, eller oförmåga, att förbättra läget.

Henri Godard berättar hur Célines dåvarande livskamrat Elizabeth Craig (förmodligen hans livs stora kärlek) lämnade honom under arbetet med debutromanen, eftersom hon inte stod ut med hans tilltagande svartsyn. Den hon träffat och förälskat sig i var en levnadsglad ung läkare: litteraturen förändrade honom. Hon beskriver hur Céline skrev sig dystert, hur han uppsättligt försatte sig i ett tillstånd av pessimism och misantropi under själva skrivandet: "Så fort han stängt in sig i arbetsrummet blev han en annan människa. (---) Lutad över sina papper såg han ut som en gammal gubbe, allt hos honom åldrades och jag undrade: Är det där verkligen Louis?"

Nej, det var ju inte Louis Destouches, det var Louis-Ferdinand Céline. Jag kan för övrigt tycka att det är en brist i Godards biografi att förvandlingen från Destouches till Céline, som ägde rum i samband med debutromanen, inte diskuteras mer. Céline själv förklarade pseudonymen

På sanningens arena

SPANIEN

I en *volapié*-attack fällde tjurfäktaren Serafin Marín Barcelonas sista tjur. Inför 18 000 åskådare, den 25 september i år, på arenan La Monumental trängde matadorens värja in mellan tjurens morillomuskel och skulderblad och gjorde slut på 624 år av katalansk tjurfäktning. Djurrättsaktivister såg civilisationen vinna över barbariet, tjurfäktningens *aficionados* såg de katalanska separatisternas aversion mot Spanien gå ut över en älskad konstform.

Att förbudet mot tjurfäktning i Katalonien har föga att göra med en plötslig omtanke om djuren håller nog de flesta bedömare av spansk politik med om. Tjurfäktning har i regionen, trots en månghundraårig historia, under senare tid främst förknippats med spansk överhöghet, arrogans och reaktionära ideal. Den har varit Madrids sport, inte Barcelonas, och har därför, om uttrycket ursäktas, fungerat som ett rött skynke för progressiva separatister. Att tjurfäktningen, *corridan*, är förbjuden, samtidigt som den brutala katalanska traditionen med *correbous* – där tjurar jagas genom gatorna med brinnande facklor fästa på hornen – fortfarande är tillåten understryker också det faktum att det var politik, inte empati, som drev fram tjurfäktningens död i Katalonien.

Ironiskt nog verkar dock det politiska spelet i Barcelona snarare ha ökat tjurfäktningens popularitet – i alla fall internationellt. Reportage i brittiska *Telegraph* och amerikanska *New York Times* har inte bara fokuserat på förbudsfrågan utan också framhävt skönheten i sporten och gjort den mytomspunne matadoren José Tomás till ett namn även utanför den spansktalande världen. Likväl framstår tjurfäktning fortfarande som gåtfull och arkaisk, en konstform som kanske bara den som fått flamencon med modersmjölken på allvar kan förstå.

Journalisten Alexander Fiske-Harrison vill i sin bok *Into the Arena. The World of the Spanish Bullfight* låta på förlåten till den spanska tjurfäktningens värld och en mil-

jö präglad av mod och dödsbringande miratjurar men också *big business*. Det är en välkommen studie för den som är intresserad av *corrida* men inte behärskar det spanska språket och den visar att spansk tjurfäktning i högsta grad är levande – kanske har den till och med aldrig varit så bra som nu.

Den som skriver om tjurfäktning idag tvingas alltid förhålla sig till två ämnen: Ernest Hemingway och frågan om moral. I Spanien har tjurfäktning förekommit i sin nuvarande form i cirka 700 år. Dess temperament och estetik har fångats av Goya, dess själ och passion av Picasso och Lorca. Men det var

Manolete – matadorernas matador.

Hemingway med vännen Antonio Ordóñez.

Hemingway som genom sitt författarskap fick unga män utanför Spanien att drömma om att uttala namnen Manolete, Dominguín och Ordóñez.

Döden på eftermiddagen och *Farlig sommar* är fortfarande det bästa som har skrivits om tjurfäktning i reportageform. Det är som om Hemingways hårdkokta registrerande prosa lämpar sig särskilt väl för att

åskådliggöra det brutala skådespelets paradoxala skönhet.

Äsikterna går isär om huruvida Hemingway var en verklig expert på tjurfäktning. Hans kritiska omdömen i *Farlig sommar* om matadorens matador Manolete (som stängades till döds av tjuren Islero 1947) har av vissa tagits till intäkt för att han inte förstod konstformen helt och hållet, ja, att han inte var en riktig *aficionado*. Men oavsett om Hemingway kunde bedöma vad som gjorde en viss *verónica* mer elegant än en annan, har ingen som han kunnat överföra dramat, så som det gestaltar sig en het söndagseftermiddag på arenan, till ord och text.

Att skriva om tjurfäktning i skuggan av Hemingway är således en otacksam uppgift. Fiske-Harrison gör i *Into the Arena* det också svårt för sig då han har valt en reportageform med sig själv i centrum. Det är samma form som Hemingway använder sig av i *Farlig sommar* (som från början är en reportageserie i tidskriften *Life*) vilket nästan tvingar läsaren till jämförelser.

Den värld Fiske-Harrison beskriver är fascinerande. Han följer några av dagens bästa tjurfäktare och blandar arenans nerv med interiörer från uppfödningsskaffer där tjurarna springer fritt och aldrig får se en människa till fots (för att de inte på fäktningssdagen ska ha lärt sig att skilja på matadoren och skynket, *muletan*) innan de säljs till *corridan* för 6 000 euro stycket. Han blir vän med den våghalsige matadoren Juan José Padilla (som efter det att boken kommit ut stängades blind på ena ögat) och väljer till slut att själv vandra in på arenan under ledning av Eduardo Dávila Miura, tränare och matador.

Om *Into the Arena* inleds som ett spännande reportage om ett dolt rike, får det i samma stund som Fiske-Harrison väljer att prova på rollen som *torero* ett drag av beaktelseslitteratur. Det moraliska dilemmat, i dödan-

INTO THE ARENA
THE WORLD OF THE
SPANISH BULLFIGHT
ALEXANDER
FISKE-HARRISON
Profile Books 2011

Fenomenet José Tomás.

det av en tjur i underhållningssyfte, hade kunnat fungera som fond till den realistiska skildringen av hur träningen under Dávila Miura till sist leder fram till nedläggandet av en *novillo*, en liten ungtjur (en inte ofarlig men heller inte särskilt heroisk prestation). Men tyvärr fastnar texten hos Fiske-Harrison i självupptagenhet, i en posande hållning som möjligen klär en matador men knappast en reporter.

I slutkapitlet sörjer Fiske-Harrison den tjur han slagit, Conséjote, och ger uttryck för den känsla av korrupt moral som tenderar att drabba den som för första gången dödar för nöjes skull eller av fåfänga. Men han konstaterar också att de flesta läsarna av hans bok genom sin diet är ansvariga för hundra gånger fler dödade tamdjur, djur som lever kortare och under påtagligt sämre förhållanden än stridstjurarna i Andalusien.

La Monumentals sista matadorer: Juan Mora, José Tomás och Serafin Marín.

Att moralfilosofiskt försöka försvara tjurfäktning är svårt (och ännu svårare torde det vara att rättfärdiga den industrialiserade köttindustrin). Och *corridan* har alltid haft sina motståndare.

1800-talspolitikern och författaren Javier de Burgos var säker på att "framåtskridandet av det allmännas förnuft förr eller

senare kommer att utplåna tjurfäktningen". Men trots ett förbud i Katalonien verkar det utvecklade förnuftet som de Burgos ställde hoppet till fortfarande vara långt borta. Ja, kanske är det till och med så att tjurfäktningens attraktion består i att man bortser från förnuftet på arenan, att helt andra krafter sätts i rörelse, starka och urtida.

I Döden på eftermiddagen skrev Hemingway: "Jag vet bara att det som är moraliskt är det som känns bra efteråt och att det som är omoraliskt är det som känns dåligt efteråt och bedömt utifrån den måttstocken, vilken jag inte försvarar, är tjurfäktning väldigt moralisk för mig." Hur man reagerar på tjurfäktning vet man först på läktarplats. Vissa av oss känner avsky, andra hänförs. Matadoren möter tjuren. Vi, åskådarna, möter oss själva.

Mattias Hessérus

Den demokratiska renhållaren

POLITIK

Vid riksdagsvalet 1976 bröts Socialdemokraternas 44 år långa styre och en borgerlig regering kunde bildas. Idag, när Fredrik Reinfeldt och alliansen har vunnit två val i följd, kan det vara svårt att förstå hur betydelsefullt detta var. Men partiledarna Thorbjörn Fälldin (C), Gösta Bohman (M) och Per Ahlmark (Fp) lade en grund för senare borgerliga regeringar.

Av de tre var Ahlmark klart yngst, endast 37 år. Han hade blivit partiledare mindre än ett år tidigare. Valet hade varit en framgång för Folkpartiet, som ökade med nästan två procentenheter. Trots detta bestämde sig Ahlmark redan på nyåret 1978 för att helt lämna partipolitiken.

De avgörande skälen för beslutet redovisade Ahlmark inte vid den aktuella tidpunkten. Men han skriver utförligt om dem i memoarboken *Gör inga dumheter medan jag är död!*

Efter valsegern kom Ahlmark i kontakt med skådespelerskan Maude Adelson. De inledde ett förhållande. År 1977 tog hon emellertid sitt liv. Senare under året kände sig Ahlmark alltmer håglös. Han kontaktade en läkare, som konstaterade att han led av en depression. I det läget kände Ahlmark att det vore oansvarigt att fortsätta.

Ahlmarks trötthet gjorde att han inte orkade engagera sig i frågan om vem som skulle efterträda honom. Denna försummelse kommer han senare att bittert ångra. Ola Ullsten blev inte framgångsrik. Vid valet 1982 fick Folkpartiet 5,9 procent, partiets dittills sämsta siffra.

Maktskiftet och den korta tiden i regeringen står i centrum av Ahlmarks bok. Och det är i avsnitten om denna tid som de mest intressanta nyheterna finns.

Naturligtvis skriver Ahlmark också utförligt om Herbert Tingsten, statsvetarprofessor och chefredaktör för *Dagens Nyheter*. Han har genom åren varit Ahlmarks stora förebild, inte minst på grund av hans engagemang för staten Israel och mot nazism, fascism och kommunism. (Ahlmarks sympati för den judiska staten avspeglas redan i titeln på memoarerna, som är ett citat av sionismens grundare Theodor Herzl.)

Tingsten gav också ett avgörande stöd åt Ahlmark i hans första stora ideologiska strid, som handlade om den obligatoriska morgonbönen i skolan. Ahlmarks och klasskamraten Hans Hederbergs krav på religi-

Per Ahlmark.

FOTO: ANNA EK

onsfrihet mötte stort motstånd hos lärarkåren.

Vid sidan av Tingsten framstår ekonomen och folkpartiledaren Bertil Ohlin som Ahlmarks viktigaste politiska mentor. Ohlin och Ahlmark insåg att det krävdes en konstitutionell förändring för att kunna åstadkomma ett maktskifte i Sverige. Tvåkamarsystemet, som gynnade den sittande regeringen, måste bort. Detta blev därför en huvudfråga för Folkpartiet. Socialdemokraterna försökte i det längsta förhålla en reform, men efter det dåliga kommunvalet 1966 vek sig Tage Erlander.

1970-talets politiska landskap var delvis annorlunda än dagens. Vid valen 2006 och 2010 hade alliansen kunnat dra nytta av sin stora enighet medan det röd-gröna blocket var splittrat. För några decennier sedan var situationen den omvända, Olof

Palme tröttnade aldrig på att peka på den borgerliga splittringen.

I den regering som bildades 1976 fanns starka spänningar. Personkemin mellan Ahlmark och Bohman var sällsynt dålig. Ahlmark beskriver hur Bohman systematiskt skvallrade om uppgifter han fått veta i förtroende. För Fälldin har Ahlmark desto varmare känslor; den ömsinta beskrivningen av honom tillhör självbiografins höjdpunkter. Men även mellan dem fanns politiska motsättningar, vilket tvingade Ahlmark till ett ganska komplicerat alliansbyggande inom regeringen. Han samarbetade med Fälldin för att regeringen skulle få en tydlig mittenprofil, och med Bohman för att den skulle få en realistisk energipolitik. Fälldin hade före valet gjort kategoriska uttalanden om kärnkraften, vilket allvarligt försvårade regeringssamarbetet. Det ledde också till att regeringen sprack 1978. Sverige fick då en folkpartistisk minoritetsregering under den osannolika statsministern Ullsten.

Ahlmark berättar också för första gången om ett samtal i Fälldins kök direkt efter valet 1976. Mötet hölls hemligt för att inte göra Moderaterna ilskna. Fälldin frågade honom om han ville bli utrikesminister. Om Ahlmark fått den posten skulle han ha drivit en tydlig, pro-demokratisk linje, i konflikt med den tidigare socialdemokratiska utrikespolitiken. År 1975 hade Olof Palme besökt Kubas diktator Fidel Castro och utväxlat ömhetsbetygelser. Ahlmark är övertygad om att en sådan liberal utrikespolitik inte skulle ha fått stöd av de andra borgerliga partierna, och han blev därför istället arbetsmarknadsminister.

Här finns säkert också en anledning till att Ahlmark till slut måste lämna partipolitiken. Det kompromissökande, realpolitiska arbetssättet passar i grunden inte hans temperament. Efter sin avgång fick han större möjligheter att angripa diktatorerna och dess svenska medlöpare. År 1992 gav han ut ett urval Tingstentexter, *Tyranniet begär förtroende*. I inledningen kri-

**GÖR INGA DUMHETER
MEDAN JAG ÄR DÖD!**
PER AHLMARK
Atlantis 2011

tiserade han dem som hade svikit Tingsstens arv. Det gällde i synnerhet efterträdaren som chefredaktör för DN, Olof Lagercrantz, som vurmade för Mao.

År 1994 publicerade Ahlmark *Vänstern och tyranniet*, där han var ofin nog att citera vad ett antal kända författare och politiker sagt om olika kommunistiska diktaturer. Ahlmark träffade en känslig punkt hos vänstern. Det är idag få som hyllar massmördare som Mao, Stalin och Pol Pot. Men fortfarande kan Sovjet- och Kinabeundrare som Artur Lundkvist, Karl Vennberg eller Olof Lagercrantz framställas som politiska föredömen. Det var en viktig bok, som blev utskäld av många som ville dölja sitt eget eller sina vänners förflutna. *Vänstern och tyranniet* följdes av *Det öppna såret* (1997) och *Det är demokratin, dumbom!* (2004).

Såväl i dessa böcker som i memoarerna är Ahlmark en starkt engagerad skribent med bestämda åsikter, inte minst i personfrågor. Ibland kan man önska färre superlativ och mer av kylig analys och nyanseringar. Men som helhet har han gjort en viktig insats för den demokratiska renhållningen.

När *Det är demokratin, dumbom!* utkom konstaterade Lennart Berntson att Ahlmark kunde inordnas i en "tradition av stora svenska publicister och polemiker som Bengt Lidforss, Knut Wicksell, Torgny Segerstedt, Vilhelm Moberg och Herbert Tingsten".

Till bilden av Ahlmark hör också hans stora intresse för litteratur och film. Under åren efter att han avgått som partiledare uttryckte han ofta sin leda vid politiken, de många sammanträdena och det torftiga språket. Han började läsa poesi intensivt, vilket så småningom ledde till att han publicerade tre egna diktsamlingar. Han har också givit ut brev- växlingarna med Lars Gustafsson och Georg Klein, där politiska inlägg kombineras med diskussioner om poesi och existentiella frågor. Samma kombination finns i memoarerna.

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå att Ahlmark är kritisk mot den nuvarande regeringens kulturpolitik. "Jag misstänker att Fredrik Reinfeldt varken före eller efter regeringsskiftet 2006 har ägnat en enda seriös tanke åt böckernas, musikens, teaterns, bildkonstens eller filmens roll för ett civiliserat samhälle", skriver han. Att Moderaterna fått ta hand om posten som kulturminister är olyckligt.

Det är en fin bok Ahlmark har skrivit. Att någon i dagens svenska politikergeneration skulle kunna åstadkomma ett sådant här verk är förvisso osannolikt.

David Andersson

Marjorie Garber.

FOTO: BRUCE CRATSLEY

God litteratur är alltid samtida

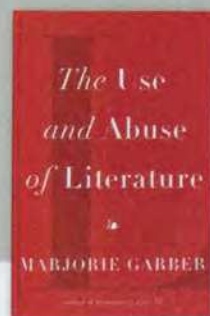
LITTERATUR

Varför läser vi, egentligen? Den här artikeln började du kanske läsa för att du ville veta mer om Harvard-professorn Marjorie Garbers nya bok. Men varför läser man skönlitteratur? För nöjes skull, för verklighetsflykten, för att lära sig om andra människor, för att känna sig berikad, för att bilda sig, för att glömma sig själv en smula... Det finns otaliga svar. Många läser nog av ren och skär lust.

Och ändå finns det människor som inte läser. Dem träffar en författare sällan på. Däremot möter jag då och då herrar och damer i övre medelåldern som har slutat läsa skönlitteratur och helt gått över till biografier. Jag undrar ibland om de tycker att det riktiga livet är intressantare än det påhittade. Själv är jag inte helt säker.

Garber börjar sin nya bok med att konstatera att mindre än hälften av USA:s befolkning numera läser skönlitteratur. Bland männen är det bara drygt en tredjedel, och särskilt bland ungdomar går läsningen ner. Samma utveckling märks i Sverige, i synnerhet bland pojkar. Man kommer osökt att tänka på förordet till Ta-

THE USE AND ABUSE
OF LITERATURE
MARJORIE GARBER
Pantheon Books 2011

ge Danielssons
Bok, som redan

1963 drev med amerikanernas bristande läsning genom att berätta om ett (givetvis påhittat) test där man satte en bok i händerna på försöksgruppen och frågade vad föremålet skulle användas till: "35 procent trodde att boken innehöll chokladpraliner (och reagerade negativt när de fann att den inte gjorde det) ... 12 procent tog den för ett reklamtrick (om man samlade in tolv likadana skulle man få ett paket cornflakes gratis)."

>>

Jean-Honoré Fragonard, *Läsande flicka*, 1770.

Inte att undra på att litteraturforskare oroas. Garber tar därför itu med litteraturens bruk och missbruk. Det handlar om den goda litteraturen, vilket inte nödvändigtvis måste vara skönlitteratur. Biografiläsarna behöver alltså inte oro sig. Den enkät Garber citerar frågade dock enbart efter skönlitteratur, vilket innebar att Harlekin samt Bill & Ben räknades som läsning, medan stilistiskt säkra essäer och biografier föll utanför. Viktigast för Garber är dock inte litteraturens nytta, utan litteratur som ett sätt att tänka.

The Use and Abuse of Literature handlar således om hur och varför man läser. Den som känner en svag doft av Harold Bloom har alldeles rätt. Ibland blir det något monumentalt bloomskt över Garbers framställning. Men det finns skillnader. Där han är tung och gravallvarlig är hon flyhänt och leende. Garber skämtar gärna och skulle antagligen uppskatta Tage Danielssons redogörelse för amerikanernas förhållande till böcker. Nyligen publicerade Bloom en sammanfattning av sitt livsverk i litteraturens tjänst, som innehöll många intressanta diskussioner av klassikerna, men som också präglades av en gammal mans oförståelse inför de nya tiderna. Också Garbers bok är sammanfattningen av ett livsverk, men hon visar betydligt större öppenhet för förändring. Möjligen spelar det in att hon är fjorton år yngre och alltså nyss pensionsmässig. Dock anas också här en viss upptagenhet av bokens bera- made död, även om Garber förstås är med-

veten om att den moderna bokens codex-form är en förhållandevis ny uppfinning. Hon verkar inte heller särskilt orolig över den tryckta bokens eventuella försvinnande utan ser lässkärmar som ytterligare ett medel att nalkas litteraturen.

Inte heller oroas Garber av vad folk läser idag. Hon menar dock att de rabiat-amerikanska föräldrar som retar upp sig och vill förbjuda böcker av moraliska skäl delvis har rätt. Inte så att man blir ful i mun av att läsa *Räddaren i nöden* eller börjar tro på trollkarlar om man läser *Harry Potter*, utan av betydligt mer sinistra skäl: "läsning är farligt, det är därför det är viktigt".

En vanlig uppfattning om litteratur är att den är nyttig. Nyligen meddelade en artikel i *Guardian* att läsning ökar empatin, och i skolan fick vi väl alla frågor som: "Vad lär vi oss av den här boken?" Eller: "Vilken är bokens moral?" Till och med litteraturkritiker faller stundom i färlan att fördöma påhittade gestalter för deras handlingssätt. Oscar Wilde slog fast att det varken fanns moraliska eller omoraliska böcker, bara böcker som var mer eller mindre välskrivna. Den franske författaren Théophile Gautier fnös åt alla som bedömde litteratur efter dess nyttighet: "en bok blir inte consommé, en roman är inte ett par sömlösa stövlar ... ett drama är inte en järnväg."

Garber sammanfattar med att vi gör litteraturen en otjänst om vi reducerar

den till kunskapskälla eller till en nöt som ska knäckas. Litteraturen i sig kanske inte åstadkommer mycket, men dess effekter är avsevärda. Den skakar om oss och ifrågasätter vårt liv och tänkesätt. Den stör oss och utmanar oss. Det viktiga för Garber är inte heller de svar litteraturen ger utan de frågor den ställer och möjligheterna till ständigt nya tolkningar. Som sagt – litteratur kan vara farlig.

Garber äger en lätthet i framställningen. Bokens kapitelrubriker tycks snarare tillkomna för att locka till läsning än för informationens skull. Detta är inte heller de raka linjernas och det iskalla intellektets litteraturvetenskap – här handlar det om kärlek. Garber diskuterar allt vad man kan förvänta sig av en bok som denna, som den litterära kanon, problemen med att läsa äldre litteratur och klassikernas plats i läsningen. Samtidigt som hon talar sig varm för kommenterade klassikerutgåvor kan hon dock ha personliga invändningar mot det engelska namnet på kommentarapparaten: "The word *apparatus* is an unlovely word". Det är som när Tintomara dömer ut Östergötlands ortnamn: "Krokek – ett fult läte."

Skriver man om klassiker handlar det med nödvändighet också om äldre litteratur. Garber dröjer vid intertextualiteten, men talar hellre om "konversation mellan texter". Hon diskuterar också hur man lämpligast bör läsa litteratur som tillkom i en annan tid och ett annat slags samhälle än vårt eget. Måste man plugga in sig på det medeltida Florens för att läsa Dante? Kan vi försjunka i en roman av Jane Austen utan att först studera Napoleonkrigen? När vi läser Shakespeare – behöver vi veta hur livet tedde sig i det elisabetanska England, eller räcker det att vi gör som på teatern och spelar upp dramat i modern klädsel?

Just Shakespeare är Garbers stora forskningsområde. Detta är en lärd kvinna, och hon tycker inte att läsaren får blunda för den historiska bakgrunden. Samtidigt är hon en läsande människa. Hon tror på identifikationen. Även om Dante och du aldrig hade blivit bundis, även om Austen förundrats över din olämpliga klädsel, även om Garber själv aldrig lyckats få ett samtal med Shakespeare, så skrev de alla verk om människor som fortfarande har betydelse. Därför måste man i någon mån kunna identifiera sig med litterära gestalter, också om de skapats i en helt annan kulturmiljö. Man får helt enkelt läsa vindögt, med ett öga på historien och ett på nutiden.

God litteratur är alltid samtida. Den som behöver ledning till denna eviga samtid kan med fördel läsa Garber.

Carina Burman

Skyttegravarnas och maskinkultens epok

IDÉHISTORIA

Under förmiddagstimmarna bröt solen igenom dimman och utstrålade en behaglig värme. Efter att ha sovit en kort stund på marken nere i skyttegravarna drevs jag av nyfikenheten att syna den övergivna skyttegravarna som hade stormats dagen före... Ur det sönderskjutna bjälklaget stack en fastklämd bål ut. Huvud och hals var avslitna, vitt brosk glänste i det rödaktigt svarta köttet. ... Jag strosade vidare i den ödelagda graven, utan att besväras av eldgivningen. Det var den korta stund under förmiddagsvilan som kom mig till godo som andningspaus på slagfältet. Den använde jag till att i lugn och ro betrakta allting. ... En vacker randig skjorta, som låg bredvid en uppspliten officersryggsäck, lockade mig att raskt kasta uniformen av kroppen och att från topp till tå förse mig med nya underkläder. Jag njöt av hur det rena linnet kittlade behagligt mot huden."

Mannen som så detaljrikt beskriver sina iakttagelser i en erövrade fransk skyttegrav 1915 är den tyske officeren Ernst Jünger. Han gör det i boken *I stålstormen*, (*In Stahlgewittern*, 1920), en skildring av frontupplevelser i första världskriget som med rätta fått samma klassikerstatus som Erich Maria Remarques *På västfronten intet nytt* (1929). Men där Remarque beskriver krigets nedbrytande inverkan på männen vid fronten, ger Jünger istället uttryck för ett mer heroiskt förhållningssätt. Han beskriver utan omsvep krigets brutalitet, men bibehåller samtidigt en attityd av nyfikenhet och kyligt observerande som får honom att framstå som märkligt oberörd.

Ernst Jünger och hans yngre bror Friedrich Georg kom under 1920-talet att skri- va in sig i historien som fiender till Wei-

**ERNST OCH FRIEDRICH
GEORG JÜNGER**
TVÅ BRÖDER,
ETT ÅRHUNDRÅDE
CARL-GÖRAN HEIDEGREN
Atlantis 2011

marrepubliken. De rubricerade sig som "preussiska anarkister",

militanta nationalister med ideologisk närhet till nationalsocialisterna, åtminstone fram till Hitlers maktövertagande 1933.

Bröderna Jünger var inte politiskt aktiva under nazieran, men deras radikalkonservativa förflutna gjorde dem till kontroversiella figurer i det tyska kulturlivet efter 1945. Båda bröderna erhöll litteratur- och kulturpriser och Ernst Jünger var dessutom en europeisk celebritet, flera gånger inbjuden till Élyséepalatset under François Mitterrands presidenttid. Friedrich Georg Jünger, den yngre brodern, dog 1977. Ernst Jünger avled 1998, 103 år gammal.

Om bröderna Jünger och hur deras syn på människa och samhälle tog form och utvecklades, har sociologen och idéhistorikern Carl-Göran Heidegren skrivit en läsvärd och idérik bok med titeln *Ernst och Friedrich Georg Jünger. Två bröder, ett århundrade*. Titeln är välvald. Bröderna Jüngers liv illustrerar inte bara tyskt radikalkonservativt tänkande före, under och efter Hitler, utan ger också en inblick i en

tankevärld som hör till 1900-talets modernism i allmänhet.

Första världskrigets stora "materielslag", där artilleri, stridsgas, och miljonarméer föreföll att punktera föreställningen om individens betydelse och unika roll, spelade en avgörande roll för bröderna Jüngers filosofiska utveckling. Den enda möjliga friheten låg i att bejaka nödvändigheten, enligt Friedrich Georg Jünger, det vill säga, att finna sin plats i en ny tid med nya fordringar: "Mekaniseringen av allt som låter sig mekaniseras! ... Centralisering! ... Standardisering!" Detta var maskinaldernas krav och ingen framtid skulle finnas för den individ eller det samhälle som sökte undkomma dem. I boken *Der Arbeiter* (1932) förespråkar Ernst Jünger en ny människotyp, som är organiskt inlemmad i ett sammanhang där tekniken och maskinerna spelar en avgörande roll. Ingen kan här stå oavhängig från de andra medlemmarna i samhället, men "arbetarna" (som betecknar den nya tidens organiserade samhällsvarelser i allmänhet) kan kontrollera tekniken, om de rätt förstår vad som krävs av dem.

Här kan man notera att bröderna Jüngers syn på maskinens primat återfinns hos funktionalister och andra samtida ideologer på vänsterkanten. Man kan här tänka på Le Corbusiers idé om huset som en "maskin att bo i", eller på de svenska funktionalisternas uppfordrande manifest *acceptera!* (1931), där det hette att "maskinkulturen erövrar oemotståndlig världen". Eller på Gunnar och Alva Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* (1934), där författarna pekar på hur "de av tekniken bestämda produktions- och levnadsformerna" ställer skärpta kvalitetskrav på "människomaterialet".

Men samtidigt verkar det ta emot för

bröderna Jünger att reducera sig själva till kuggar i det stora maskineriet. De ställer sig skeptiska till Hitler och åtar sig inga uppdrag för naziregimen. Ernst Jünger lyfter i sina senare böcker fram den apolitiska "skogsvandraren", som vägrar inordna sig i det teknokratiskt och byråkratiskt organiserade kollektivet. Det handlar om att bevara åtminstone ett inre oberoende, att inte bli någons hantlangare eller redskap för någon ideologi. Motpolen till skogsvandraren är "mauretanierna", som betecknar de teknokrater och andra experter som reducerar sig till att bli systemets effektiva hjälpredor, utan några personliga moraliska förbehåll. Nazityskland hade förvisso sin beskärda del av sådana mauretaniere: Reinhard Heydrich, Adolf Eichmann, Werner Best.

Friedrich Georg Jünger omvärderade för sin del maskinkulturen, från att vara en fostrande nödvändighet till att vara en bedräglig illusion. Istället för att skapa ny rikedom innebär den en rovdraft på naturen, och istället för att befria människorna från arbete berövar den dem mening i tillvaron.

Carl-Göran Heidegren visar hur bröderna Jünger rör sig från en heroisk och maskindyrkande kollektivism med nationalistiska förtecken till en mer inåtvänd, apolitisk individualism, inspirerad av klassiska grekiska myter. Men här finns också något som verkar bestå över tiden: viljan till en illusionslös frihet. Den heroiska människan likaväl som skogsvandraren antas bli fria genom att genomskåda villkoren för sin existens och antingen underordna sig eller ställa sig vid sidan om kollektivet.

Bröderna Jünger är inte intresserade av frihet som en universell demokratisk rättighet, utan snarare som ett drag hos de överlägsna individer som "kan spelreglerna", men som håller sig för goda för att göra drängtjänst åt ideologer och maktbärande. För dem är den liberala demokratin inte mer förtjänt av lojalitet än Hitlers och Stalins våld, eftersom den också bygger på kollektiv, teknokrati och byråkrati.

I denna relativisering av demokrati och diktatur kan bröderna Jünger med rätta anklagas för att, med George Orwells ord, förväxla en halv limpa bröd med inget bröd alls. Att det finns brister i den liberala demokratin är ju inte det samma som att det inte finns några skillnader alls mellan demokrati och totalitär styre. Icke desto mindre är bröderna Jünger en viktig komponent i 1900-talets modernism och Heidegren har gjort den svenska publiken en stor tjänst genom att klart och levande redogöra för deras filosofiska utveckling. **Per Bauhn**

Länderna som Gud glömde

HISTORIA

Från Estland vid Finska viken i norr till Moldavien (Bessarabien) vid Svarta havet i söder ligger ett bälte av knappt tiotal länder och områden som ofta, särskilt under 1900-talet, varit mer illa än andra regioner i Europa. Deras historia från första världskriget till Sovjetunionens upplösning var blodig och olycksföljad. Orsaken är främst att de fungerat som buffertzoner och slagfält mellan först imperierna Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern och sedan mellan Stalins Sovjet och Hitlers Tyskland. Nu efter omvälvningarna för tjugo år sedan har fyra av dem etablerat sig som självständiga stater – Estland, Lettland och Litauen i norr och Moldavien i söder. De andra är Bialystokregionen i Polen, Grodno i Vitryssland, Östgalizien, Volynien, Karpatoukraina (också kallat Transkarpatien eller Rutenien) och Bukovina i det självständiga Ukraina.

Med undantag för de baltiska staterna, som hade en högre standard än resten av det ryska imperiet, var dessa fattiga gränsländer mest slättland där befolkningen ännu för dryga 100 år sedan till 80 procent arbetade i jordbruket. Endast fyra städer (Riga, Vilnius, Cernowitz i Bukovina och Lvov/Lemberg i Galizien) hade mera än 100 000 innevånare. Hela området från norr till söder hade cirka 15 miljoner innevånare, 10 miljoner på de ryska och 5 miljoner på den österrikisk-ungerska sidan. De försumrades av imperiehuvudstäderna och de inte sällan frånvarande jordägarna. De var inte de första områden man investerade i. Livet i dessa regioner har skildrats av många lysande författare, till exempel Jaan Kross och Sofi Oksanen (Estland),

Joseph Roth och Bruno Schultz (Galizien), Gregor von Rezzori (Bukovina) och Aharon Appelfeld (Karpatoukraina).

När krig bröt ut drabbades gränsländerna hårt, vilket ytterligare förstärkte utsattheten. Den blandade befolkning, till exempel balter, tyskar, polacker, rumäner, ryssar, ukrainare, ungrare och judar, som bodde i områdena misstroddes av respektive staters ledning. De hade stam- eller trosfränder på andra sidan gränsen och kunde därför i ett skärpt läge gå fiendens ärenden. Så skedde också. De olika befolkningselementen misstroddes sinsemellan varandra, men ofta hade de en sak gemensamt: de föraktade den rätt talrika judiska befolkningen – bara i Östgalizien bodde 500 000 – som efter pogromer och diskriminering i Väst- och Centraleuropa hamnat i vad som brukar kallas "the Pale of Settlement", de områdena i öst där judar tilläts bosätta sig.

Fram till första världskriget rådde ändå ett slags "kungens fred" i gränsländerna. Men, som Alexander Prusin påpekar i sin bok *The Lands Between. Conflict in the East European Borderlands 1870–1992*, började ryssarna redan under första världskriget med det som Stalin sedan skulle sätta i system, att flytta stora befolkningsgrupper, vars lojalitet man betvivlade, inåt landet. Cirka en miljon deporterades till Sibirien. Tyskarna kunde snart efter krigsutbrottet 1914 trycka tillbaka de ryska trupperna och etablera kontroll över det ryska imperiets utmarker i väster. Fronten mellan Österrike-Ungern och Ryssland böljade däremot fram och tillbaka under mer än tre år vilket medförde stora lidanden för

invånarna, inte minst judarna. Dessa var verksamma handels-

**THE LANDS BETWEEN
CONFLICT IN THE
EAST EUROPEAN
BORDERLANDS 1870–1992
ALEXANDER PRUSIN
Oxford University Press 2010**

Riga i skymningen.

FOTO: WALTER BIBIKOW/CORBIS/SCANPIX

män som ansågs profitera på kriget och konkurrera med den växande medelklassen bland andra folkslag. Dessutom väckte det betydande judiska inslaget i det sovjetiska ledarskiktet efter revolutionen 1917 misstänksamhet på många håll och gav nya anledningar till pogromer.

Aren närmast efter kriget var våldsamma, i både Baltikum och Centraleuropa. I de baltiska staterna som utropade sin självständighet 1918 slogs de inhemska frihetskämparna mot ryska så kallade vita styrkor som ville stöta den röda regimen i Petrograd men behålla kontrollen över de baltiska provinserna och Litauen, med tyska friskaror och med inhemska röda revolutionärer. Längre söderut expanderade den återupprättade polska staten österut och slogs med både ukrainska självständighetsivrare och Sovjetregimen, till att börja med så framgångsrikt att det gamla Stor-Polen tycktes vara på väg att återupprättas. Man lade också beslag på en god del av Litauen, bland annat den nuvarande huvudstaden Vilnius. Sedan Trotskijs röda armé krossat huvuddelen av de kontrarevolutionära styrkorna gav man sig på Polen som till slut blev åtskilligt mindre, men likafullt större och östligare än idag. Rumänien, som anslutit sig till ententen men krossats av Tyskland, belönades med både

Bukovina och Bessarabien. Karpatoukrania, där det knappt fanns några tjecker eller slovakar, anslöts till Tjeckoslovakien.

Läget efter första världskriget ropade nästan efter något slags revisionism, vilket inte Hitler var sen att utnyttja. Som en följd av Münchenuppgörelsen 1938 tilldelades Ungern en del av Karpatoukrania, 1939 resten samt 1940 norra Transsylvanien. Båda områdena var före 1918 ungerska. Stalin meddelade efter Molotov-Ribbentropakten den rumänska statsledningen att Bukovina och Bessarabien nu ville åter till moderlandet, alltså Sovjetunionen. Samma år inkorporerades också de baltiska staterna i Sovjetunionen och Polen delades en fjärde gång mellan de båda diktaturerna. Gränsländernas oblida öde befästes genom besinningslösa judeförföljelser och massmord i de tyskockuperade områdena och förtryck och deportationer av alla slags "folkfiender" i de sovjetiskkontrollerade områdena. Dessa har skildrats i förfärande detalj av Timothy Snyder i hans nu också på svenska utkomna *Den blodiga jorden*.

Efter Operation Barbarossa 1941 hälsades tyskarna som befriare av många i gränsländerna, men lönade detta illa. Visserligen begagnade man sig av åtskilliga, särskilt ukrainska, hjälpförband under ock-

upationen och Förintelsen, men något stöd för ukrainsk självständighet fanns inte i Berlin. Även de var "undermänniskor", fast kanske aningen mindre så än till exempel polacker och ryssar. När de tyska trupperna retirerade hämnades de sovjetiska förbanden på gränsländernas befolkningar; de hade inte varit lojala mot Moskva.

Efter ett halvt sekel av sovjetiskt förtryck är flera av områdena nu åter självständiga. Den etniska och religiösa mångfalden har dock tunnats ut åtskilligt. Polacker och tyskar, som länge fanns och ekonomiskt dominerade i stora delar av områdena, har flyttat hem eller assimilerats. De få judar som överlevde Förintelsen, i ovannämnda Östgalizien 15 000 av 500 000, har flyttat till Israel eller USA.

Ekonomiskt tillhör merparten av de gamla gränsområdena knappast Europas mest utvecklade. Moldavien förblir Europas fattigaste stat och är dessutom inblandat i en konflikt med Ryssland om Transnistrien som ockuperas av Moskva, något som vi ofta glömmer bort. De baltiska staterna har däremot, sannolikt bland annat till följd av sitt delvis nordiska och tyska kulturarv, kunnat hävda sig väl och förvånansvärt snabbt etablerat sig som medlemmar i både EU och Nato.

Mats Bergquist

Teatime i Bostons hamn.

Meningen med ett land

USA

En älsklingstanke bland européer är den om den amerikanska historielösheten. Med illa dold skadeglädje hänvisas till undersökningar som visar monumentala kunskapsluckor. Mot den bakgrunden framstår USA:s politiska tillkortakommanden och misstag som självklara. Ett land där medborgarna har en så rudimentär förståelse av sitt förflutna blir per definition oförmöget att se klart på sig självt och omvärlden. Amerikanerna – och deras politiker – styrs av illusioner, önsketänkande och grandiosa föreställningar. Om historien visar något är det istället att anspråken saknar täckning.

Beskrivningen, eller snarare anklagelseakten, är inte osann. Det finns ett beteendemönster som alldeles uppenbart går igen. Ta invasionen av Irak, ett obestridligt politiskt och militärt fiasko som hade kunnat undvikas genom en konsulta-

tion av samtidshistorien. Men erfarenheterna från Vietnamkriget tillämpades inte. Mycket riktigt uppstår hybris ur arrogans och okunskap. Vad som särskilt provocerar är nämligen just hur den storvulna retoriken som motiverar politiken – förkunnelser om försvar av frihet, demokrati och mänskliga rättigheter – skaver mot verkligheten, mot det faktiska beteendet. Slutsatsen blir därför att USA:s självuppfattning vilar på falska premisser. Hänvisningarna till ideal och principer är inte bara verklighetsfrämmande utan belägger att den amerikanska historien i själva ver-

ket är något helt annat än vad amerikanerna hävdar.

Men logiken i denna slutsats baseras på en ofullkomlig analys. Uppvisningarna i hyckleri och falskhet är odiskutabla och fullt naturliga att reagera mot, men de kan inte påstås vara den naturliga följden av det politiska systemets utformning och värderingar. Annars blir till exempel kampen mot nazismen, grundandet av FN, Marshallhjälpen och Atlantpakten, obegriplig. Det finns ett ledmotiv, ett tema

THE IDEA OF AMERICA
REFLECTIONS ON THE BIRTH
OF THE UNITED STATES
GORDON S WOOD
Penguin Press 2011

som ständigt återkommer i USA:s historia oberoende av politiska misstag och felbedömningar. Vad det handlar om är själva essensen i det amerikanska experimentet och medborgarskapet.

Få, om någon, har en bättre känsla för frågekomplexet än historikern Gordon S Wood. I essäsamlingen analyseras de stora och avgörande händelserna och som framgår av titeln håller han sig till tiden för republikens tillblivelse. Wood har ägnat hela sina långa och eminenta akademiska karriär åt den amerikanska revolutionen och uppnått en särställning. Han är insikts-

riktad skola uppehöll sig vid övergången från aristokrati till demokrati där de ekonomiska intressena särskilt betonades. En annan tolkade istället utvecklingen som harmonisk där frihet och jämlikhet rådde mellan upprorsmännen redan under den amerikanska republikens tidigaste år.

Wood tog avstånd från båda synsätten och anlade ett helhetsperspektiv. Samhällsutvecklingen var, visade han, mycket mer komplicerad och dynamisk än så. Det var inte bara fråga om att ett nytt statskick infördes. Denna första generation amerikaner var intensivt sysselsatt med

” Den amerikanska allmänhetens historieuppfattning må vara grumlig, men vördnaden för de döda vita männen – elitister ut i fingerspetsarna – som grundade nationen för över 200 år sedan är monumental.

full, balanserad och till råga på allt skönskrivande. I en recension i *New York Times* kallas han en amerikansk institution, någon som både höger och vänster, ung som gammal, kan uppskatta. I filmen *Good Will Hunting* är Matt Damons rollfigur inbegripen i en hetsig diskussion om värdet av Wood. Och i sitcomen *It's always sunny in Philadelphia* är "Gordon Wood" ett adjektiv, synonymt med ett seriöst vetenskapligt förhållningssätt.

De elva essäerna i *The Idea of America* spänner över 45 år och speglar Woods intellektuella bredd och en forskargärning som satt sin prägel på en hel akademisk generation. I dessa tider av tv-serier och bästsäljare om Benjamin Franklin, John Adams, Thomas Jefferson och de andra grundlagsfäderna kippar man efter andan inför upplysningen att amerikansk historieforskning på 1960-talet betraktade frihetskriget och dess efterföljande decennier, epoken 1770–1820, som tråkiga och obetydliga. Fram till att Gordon S Wood inledde sitt diskreta och metodiska demoleringsjobb framstod de etablerade teorierna av revolutionens drivkrafter och konsekvenser som genomtröskade. En konflikthin-

att upprätta ett system som skulle skydda och tillvarata den enskilde medborgarens intressen och rättigheter. Av detta drog Gordon S Wood slutsatsen att den demokratiska samhällsutvecklingen var allas angelägenhet, inte resultatet av toppstyrning och elitism. Debatten drevs på bredden och nådde alla samhällslager. Böcker, tidningar och pamfletter gjorde nyheter och åsikter tillgängliga för de flesta. Självbild och den amerikanska identiteten uppstod i en öppen och prövande process där självständighetsförklaringens och konstitutionens principer utgjorde resonansbotten. Här ligger en avgörande förklaring till den amerikanska demokratis överlevnad och beständighet – den är aldrig färdig utan pågår oavbrutet och ger möjlighet till både reformer och omprövningar inom systemet. Medan den franska revolutionen havererade i ett blodbad av doktriner tillät, nej, förutsatte, den amerikanska pragmatism och eftertanke.

En hastig betraktelse av det politiska systemet och den politiska debatten 2011 gör det frestande att se mörkt på USA:s framtid. Polariseringen mellan partierna är total, väljarnas misstro mot sina förtroendevalda grundmurad

Gordon S Wood.

och politik diskuteras hätskt och i övertygelse att meningssmotståndaren omöjligt kan drivas av en vilja att göra gott. Men detta tillstånd, skulle nog Wood svara, är inte unikt utan snarare ett normaltillstånd. Konstitutionen utgår från att motsättningar och känslor är en ofrånkomlig del av den mänskliga naturen. Maktuppsamlingsprincipen, skyddet av minoritetsuppfattningar och delstaternas oberoende speglar det faktum att, som James Madison noterade, vi inte är några änglar. Vad kan vara lättare än att se ned på Tea Party-rörelsen och dess överdrifter – men den ingår i en lång tradition av medborgerligt engagemang med spetsen riktad mot centralmakten. Rörelsens namn alluderar ju på upptakten till frihetskriget när upprorsmän mot den engelska kolonialmakten slängde tebalar i Bostons hamn.

Den amerikanska allmänhetens historieuppfattning må vara grumlig, men vördnaden för de döda vita männen – elitister ut i fingerspetsarna – som grundade nationen för över 200 år sedan är monumental. De hålls allmänt för oöverbinnerliga, giganter mot vilka dagens uppsättning i kongressen och Vita huset aldrig kan sig mäta sig. Samtidigt har konstitutionens ställning av oantastlighet antagit bibliska proportioner. Det är som upplagt för konflikt om innebörden av USA.

I förordet till *The Idea of America* understryker också Gordon S Wood, med tydlig hänvisning till dagens tvärsäkra och upphetsade debatt, historikernas ansvar att inte låta tolkningarna av det förflutna alltför mycket färgas av hur de uppfattar sin samtid. Uppgiften är inte att slå fast vem som hade rätt och vem som hade fel utan att istället förklara varför människor tänkte och agerade som de faktiskt gjorde.

Mats Wiklund

Den lilla människan och havet

HISTORIA

Själva kallade de sig kanaanéer, romarna kallade dem puner, och vi brukar benämna dem fenicier. De återfanns över hela Medelhavet, från Tyros i öster till Cádiz i väster, spred alfabetets välsignelser, sökte efter råvaror och idkade handel. Under hundratals år influerades de kulturellt av sina grannar och medverkade mer än de flesta till att knyta samman havets kuster i vidsträckta kommersiella nätverk. Men de glömde aldrig sina sedvador. Ännu på 300-talet f.Kr., åtskilliga seklar efter det att feniciska kolonisationer lämnat Främre Orienten bakom sig, prispå gav folket i Karthago fortfarande småbarn som offer till Baal och Melqart. De levande barnen lades på gudastatyernas armar och fick sedan falla ned i brinnande eld. Fenicierna var förvisso Medelhavets folk, men de förblev fenicier, och genom barnoffren bekräftade de sin identitet både för den egna kretsen och för alla andra.

Historien, i all sin ryslighet, är karaktäristisk för professor David Abulafias digra bok *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, en skildring av Medelhavets historia från stenålder till nutid. För att strukturera sin mångtusenåriga översikt har Abulafia delat in verket i fem kro-

nologiska avsnitt: forntidens Medelhav till 1200 f.Kr., antiken till 500 e.Kr., medeltiden till digerdöden i mitten av 1300-talet, den tidigmoderna eran till 1869, och slutligen historien från Suezkanalens öppnande till idag.

För en historiker är det omöjligt att väga boken i handen och läsa titeln utan att dra sig till minnes den legendariske franske Annaleshistorikern Fernand Braudels (1902–1985) stora verk *Medelhavet och medelhavsvärlden på Filip II:s tid* (1949, svensk översättning 1997). Men skillnaderna är stora, programmatiskt stora. David Abulafia väljer bort landmassorna, de geografiska strukturerna, klimatet, allt det som Braudel prioriterade på händelsernas och konjunkturernas bekostnad. Abulafias poäng är att Braudel skjuter förbi målet: han förlorar människorna ur sikte. Självt strävar han efter att göra tvärtom, därav un-

dertiteln: "en mänsklig historia om Medelhavet".

Fokuseringen på enskilda individer och grupper av människor gör att Abulafia närmast per definition analyserar kontraster, motsatser och konfrontationer, antingen fredliga kulturmöten eller krig, inte sällan just den typen av processer som Braudel placerade i den lägprioriterade kategorin "l'histoire événementielle". Av konfrontationsperspektivet följer att Abulafia vänder sig starkt emot den ofta framförda uppfattningen att det skulle finnas en specifik mediterrän identitet, ett sätt att tänka, leva, äta och resonera som är resultatet såväl av tusentals år av ömsesidigt kulturutbyte som av naturgeografiska strukturer – vindar, strömmar, temperaturer, fisk med mera. För David Abulafia är det tvärtom: det som utmärker Medelhavets länder

THE GREAT SEA
A HUMAN HISTORY OF THE
MEDITERRANEAN
DAVID ABULAFIA
Allen Lane 2011

Caspar David Friedrich, *Munk på strand*, 1809.

och folk är deras olikhet och deras förmåga att alltid förändras, att vara raka motsatsen till stabila monoliter. Medelhavets kännetecknas av "a constant state of flux". Havets historia handlar om hur grupper, folk och stater har sökt kontrollera rutters kors och tvärs över havet och grundat baser för att skaffa sig färskvatten, livsmedel och inkomster. De enda sant mediterranea aspekterna, vilka ständigt återkommer i Medelhavets långa historia, är existensen av en föränderlig diaspora av köpmannan- enklaver och -kolonier samt det faktum att folk alltid har rest fram och tillbaka mellan kusterna.

Denna övertygelse gör att *The Great Sea* framförallt har kommit att behandla kulturmöten och expansion. Huvudpersonerna tillhör antingen kategorin krigare eller kategorin handelsmän/kolonisatörer. Mer än något annat intresserar sig Abulafia för hur de sjöfarande folken påverkar varandra – om de lånar kulturella element från nya bekantskaper eller om de väljer att bibehålla etniska och religiösa särdrag för att markera sin identitet. I regel, som i det ovannämnda feniciska fallet, har folk gjort bådadera. Däremot avstår Abulafia från att skildra människor som inte har brukat interagera med främlingar. Han är fascinerad av sjömän som besöker främmande hamnar, men han väljer bort fiskare som ideligen återvänder med fångsterna till en och samma hemmahamn.

En annan skillnad från Braudel (och an-

dra makrohistoriker) är att Abulafia endast är inriktad på att skildra själva havet och dess sjöfarare. Han ägnar föga intresse åt de politiska kulturer och maktskenerier som visserligen har haft stor betydelse för Medelhavets historia men som i allt väsentligt har haft tyngdpunkten annorstädes. När Frankrike dyker upp i boken är det följaktligen som strikt mediterrän aktör, inte i egenskap av ett västeuropeiskt land med kraftcentrum vid Paris. Abulafia är dessutom ointresserad av mikrohistoria, till exempel analyser av en typisk grekisk fiskeby eller en genomsnittlig algerisk korsar. Han är ute efter de stora linjerna i det förflutna, de krafter och de sjöfarare som har drivit historien framåt. Följaktligen koncentrerar han sig på de platser, rut- ter och människor som han anser är för- tjänta av stort utrymme, på det att deras roll i breda utvecklingsmönster skall fram- gå. Orter som Troja, Alexandria, Amalfi, liksom medeltida judiska köpmän, får bre- da ut sig över många sidor.

Problemet är att Abulafias skildring av historiska sammanhang i och med detta blir tämligen förutsägbar. Han vet – och den historiskt någorlunda välbevandrade läsaren vet också – hela tiden hur det kom- mer att sluta. När Abulafia tar upp etrus- kerna vet jag att det snart dyker upp fler greker, därefter romare. När han skriver om muslimerna är bysantinare och kors- farare inte långt borta. Kapitlet om Amalfi följs av kapitel om Genua och Venedig.

Den katalanska storhetstiden får det ut- rymme den förtjänar. Den ryska flottan dy- ker, som förväntat, upp på 1700-talet. Och så vidare.

De lokala mikroperspektiven lyser hu- vudsakligen igenom i kapitlen om för- historian, där exempelvis de maltesiska tempelruinerna (som endast är av direkt relevans för lilla Malta, vilket inte gör dem mindre fascinerande) kommer till sin ful- la rätt; den gåtfulla kulturen gick under på 1500-talet f.Kr., när öarna invaderades av bronsålderskrigare från Syditalien. Lik- nande distinkta lokala kulturella uttryck tillåts sällan manifesteras sig senare i histo- rien, då källmaterialet är rikare och Abula- fia kan välja bort dem till förmån för mer geografiskt omfattande kulturmönster.

Det är utmärkt att David Abulafia vägrar att vandra i Braudels Annalshistoriska fot- spår, och de båda tegelstenarna komplet- terar varandra väl. Där Braudel skänker oss det stora sammanhanget lyfter Abulafia in människorna. Det jag beklagar, och det som måste kritiseras, är den närmast teleologis- ka anda som vilar över verket. Abulafia be- rättar konsekvent segrarnas historia. Om han istället hade vågat lyfta upp fallna alter- nativ, civilisatoriska projekt i det lilla och i det stora som inte ledde någon vart, men som var lika viktiga på sin tid som de seder- mera segrande projekten skulle bli ett par generationer senare, hade *The Great Sea* bli- vit en betydligt mer givande bok än den re- dan är.

Dick Harrison

Suddgummits metafysik

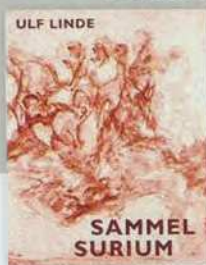
KONST

Någon gång, jag gissar på 1970-talet när Ulf Linde var professor på Konsthögskolan, gjorde han en intressant men gäckande erfarenhet i samband med att han tecknade modell. Ur minnet av den upplevelsen, då han lyckas skaka liv i en misslyckad modellteckning genom att i efterhand helt avsiktslöst radera några irriterande linjer, växer en hel tankevärld fram. Det är en tankevärld som alltsedan dess hos Linde genererat nya tankar och avslöjat nya möjliga sammanhang som alla vill svara på frågan: Vad var det egentligen som hände när jag suddade i teckningen?

I Lindes nya arbete *Sammelsurium* får vi följa ett vindlande associativt resonemang, rikt på oväntade och drastiska analogier hämtade från möjliga och omöjliga håll. I likhet med en av sina favoritfilosofer Johann Georg Hamann griper han gärna efter analoga företeelser när något som är tydligt för känslan, men undflyende för det rättframma språket och intellektet, söker sin förklaring.

I detta har Ulf Linde alltid ägt styrka. Linde kan förklara på ett sätt som levandegör och dramatiserar vissa mycket konkreta fenomen. Han dissekerar dem ända in till benet, och åter-skapar dem i nya häpnads-

SAMMELSURIUM ULF LINDE Bonniers 2011

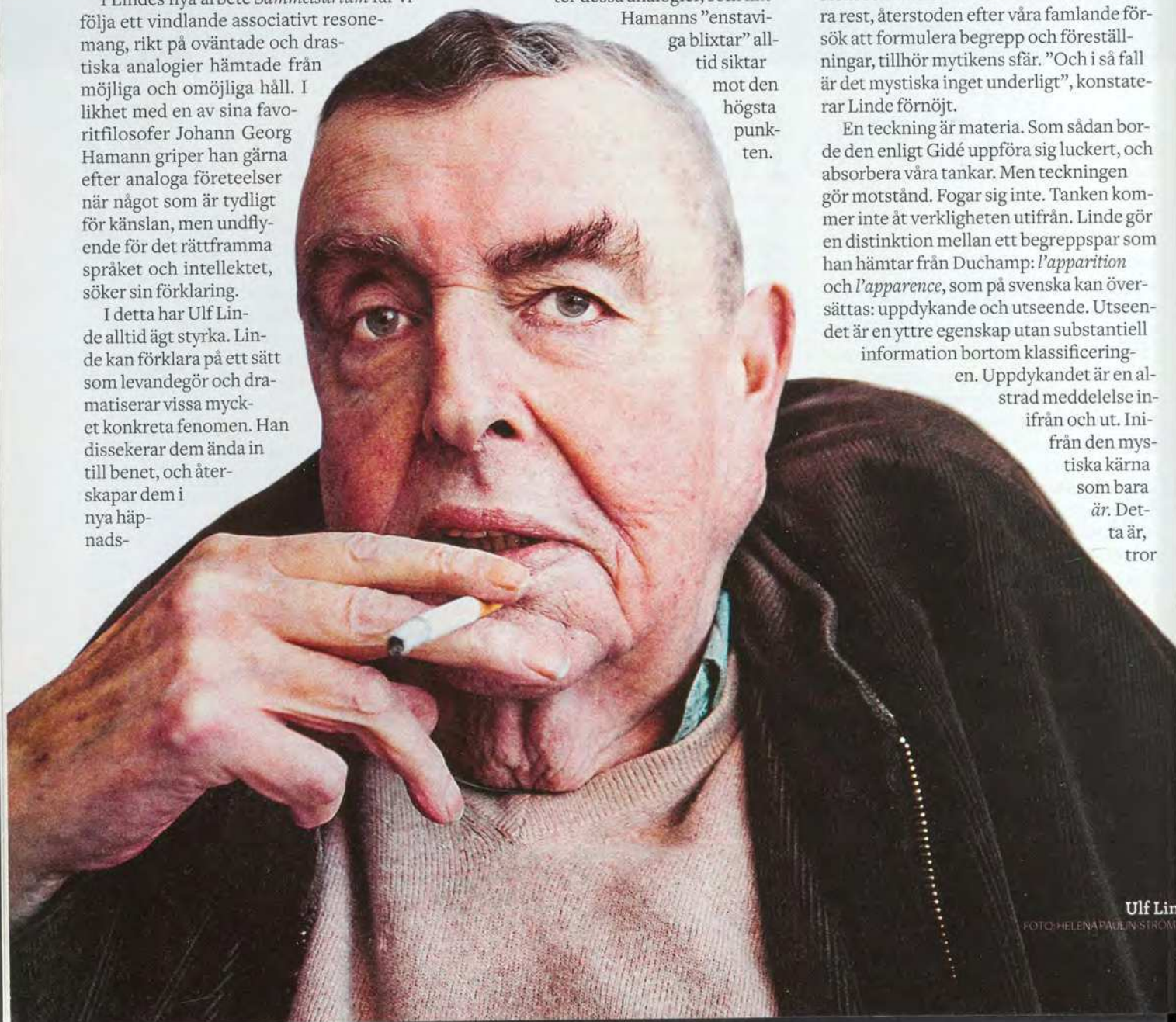

väckande konstellationer, så att vi, läsarna eller åhörarna, plötsligt ser på relativt hemtama ting och skeenden med nya och nyfikna ögon. Jag tror att skönheten i Lindes språk ofta uppstår i det envisa sökandet efter dessa analogier, som likt Hamanns "enstaviga blixtar" alltid siktar mot den högsta punkten.

Linde tar avstamp i författaren André Gides tanke om att materien är "oändligt lucker för tankens liv". Och med utgångspunkt i detta resonerar han kring hur vi klassificerar verkligheten med språket. I "ljuset från substantiven" orienterar vi oss i tillvaron. Men detta är en halvsanning, konstaterar Linde. I vissa situationer fäster inte substantiven vid tingen. Då befinner vi oss i ett tillstånd som bara är. Allt är lika sannolikt, allt är lika obegripligt. Linde exemplifierar detta i en ganska kuslig beskrivning av sina sjukdomsupplevelser, då han neddrogad och febrig förlorade verklighetsuppfattningen. Så kan även konsten vara. Den suger upp våra föreställningar och stöter bort dem. Kvar är endast det som är. Linde citerar Wittgenstein som menar att denna oklassificerbara rest, återstoden efter våra famlande försök att formulera begrepp och föreställningar, tillhör mytikens sfär. "Och i så fall är det mystiska inget underligt", konstaterar Linde förnöjt.

En teckning är materia. Som sådan borde den enligt Gidé uppföra sig luckert, och absorbera våra tankar. Men teckningen gör motstånd. Fogar sig inte. Tanken kommer inte åt verkligheten utifrån. Linde gör en distinktion mellan ett begreppspar som han hämtar från Duchamp: *l'apparition* och *l'apparence*, som på svenska kan översättas: uppdykande och utseende. Utseendet är en yttre egenskap utan substantiell information bortom klassificering-

en. Uppdykandet är en alstrad meddelelse inifrån och ut. Inifrån den mystiska kärna som bara är. Detta är, tror

jag Linde menar, tingets eller företeelsens verkliga existens. Denna gåtfulla existens kan vi glimtvis komma åt genom inlevelse. Genom teckning! Om vi ritar av en sten, om vår aktivitet då är inlevelse, om vi överskrider oss själva så att vi blir ett med motivet, så kan teckningen – med tur och koncentration – uppenbara stenens gåtfulla "jag är". Då blir det antagligen en mycket bra sten-teckning. Kanske inte korrekt men sann och levande. Inlevelsen är inte bara inlevelse i motivet, utan på samma gång inlevelse i teckningen. Teckningen replikerar, om tecknaren förstår att lyssna på teckningens svar, genom slumpens händelser.

En teckning som svarar... På vilket sätt lever teckningen? Som "själisk", svarar Linde, i ett resonemang som utgår från "den gamla trefalden ande, själ och kropp". Han finner i denna uråldriga världsuppfattning en parallell till teckningsprocessen. Uttrycket "själisk", gammalgrekiskans *psychikós*, betecknar något som står mitt emellan andligt och köttsligt. Alltså kan teckningen sägas motsvara själen då "den har blivit helt och hållet tanke och helt och hållet natur". Detta "mitt emellan" påminner oss om det tjurskalliga sökande alkemisterna ägnade den mystiska förenande länk som de kallade "De vises sten".

Denna substans – som ofta visade sig vara kvicksilver – skulle ingå i en ny enhet, utan att uppblandas, med vissa oförenliga motsattpar. I en besynnerlig förruttnelseprocess, där utdöendet föregick alstrandet, uppstod så det nya, trefalden förvandlad till en helhet, som gärna fick vara guld. Eller konstens skönhet?

Det själiska i teckningen är således sprunget ur två naturer, en helt och hållet andlig: konstnärens vision och en helt och hållet kroppslig: teckningens materialitet. Ett tankeväckande belägg för konstverkets själiska natur är den snopna känsla vi erfar då vi blir varse att en målning vi tycker mycket om visar sig vara en förfälskning.

Plötsligt berövas vi någonting essentiellt i konstupplevelsen: mötet med en unik människa. Med Lindes ord: "Fel hypostas!". Hypostas betyder person, lär jag mig, och kan associeras med Guds människoblivande i två naturer, för den som kan sin teologi.

Ulf Linde har skrivit blyertspennans, ritblockets och suddgummits metafysik. Det är en unik bok: tankefull, mycket rolig och – där fick ni era djävlar! – ungdomligt entusiastisk. Läs den!

Gunnar Larsson

Står på skidor.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Det nordiska andra världskriget

HISTORIA

Sveriges agerande mot Nazityskland debatteras ofta. Mer eller mindre seriösa studier redovisar hur olika samhällsgrupper uppträdde positivt visavi Tredje riket. Främst har fokus gällt de moraliska aspekterna. Men även i övriga Norden har det egna landets agerande under de mörka åren studerats. I en nyutkommen antologi, *Nordic Narratives of the Second World War*, ges en färsk bild av forskningsläget kring andra världskriget i de nordiska länderna.

Bland de intressantaste bidragen märks de danska och de finska. Uffe Østergårds *Swords, Shields or Collaborators?* speglar Danmarks säregna situation efter den 9 april då regeringen satt kvar, om ock under protest. Först sedan den upplöstes i augusti 1943 – efterträdd av en grupp ämbetsmän – brast de formella banden till ockupanterna. I själva verket valde många danskar att samarbeta. Motståndsrörelsen växte fram först de sista åren och hade ingen reell betydelse. Ändå har den kallats ett "svärd" medan regeringen/ämbetsmännen fått rollen som "sköld" gentemot tyskexcesser. Denna bild av ett enigt danskt motstånd har dock krackelerat, inte minst genom statsminister Anders Fogh Rasmussens starka avståndstagande så sent som 2003 – enligt Østergård föranlett av behov av stöd för aktiv medverkan i Natos insatser i Afghanistan och Irak.

Finlands situation – redovisad av Henrik Meinander – skilde sig påtagligt från de övriga genom att man deltog i det tyska anfallet på Sovjet. Detta vapenbrödskap har förklarats på olika sätt; landet har sagts vara "medkrigförande". Framför

NORDIC NARRATIVES OF THE SECOND WORLD WAR

NATIONAL HISTORIOGRAPHIES REVISITED

HENRIK STENIUS, MIRJA ÖSTERBERG & JOHAN ÖSTLING (RED.)

Nordic Academic Press 2011

allt har sambandet med vinterkriget framhållits, till exempel genom benämningen fortsättningskriget. Föga överraskande – med tanke på de baltiska staternas öde – innehåller berättelsen starka patriotiska inslag. Från det nationalistiska paradigmet har finska historiker successivt avlägsnat sig, bland annat genom att närmare studera de tysk-finska relationerna 1941–1944. Även om detta i stort sett ignorerats av allmänna opinionen har ändå ledande intellektuella och politiker påverkats. Där har exempelvis inte respons funnits för kravet på ett återlämnat Karelen.

Nordic Narratives of the Second World War är således intressant läsning. Frånsett en vurpa i introduktionskapitlet – då pansarbåtsinsamlingen 1912 sägs ha avsett ubåtar (!) – är analyserna välgrundade och tankeväckande. Inte minst frapperar de skillnader som existerar mellan den breda allmänhetens föreställningar och minnen av krigsåren och vad forskarna kommit fram till. Som de danska och finska exemplen visar – understruket av Bo Stråth i slutkapitlet – har professorer inte monopol på att tolka det förflutna. Den konstruktivistiska ansatsen innebär att de inte anses stå vid sidan av processen som analyseras. De ingår själva som en del i den.

Bo G Hall

Livets uppkomst och hjärnans Big Bang

NATURVETENSKAP

Universums uppkomst och livets tillblivelse utgör mänsklighetens mest grundläggande frågor. Den tredje fundamentala och mystiska frågan är hur den mänskliga hjärnans medvetande utvecklats i så hög grad att den kan reflektera över de ovan nämnda frågorna och sin egen existens.

Universums uppkomst är den fråga som "lättast" kan reduceras till materia och matematiska formler. Astrofysikern Martin Rees påstår att man kanske kan få fram en enkel formel, som ryms på en t-tröja. Kvantfysikern Erwin Schrödinger publicerade år 1944 boken *What is life?*, där han motsatte sig den tidigare vitalistiska uppfattningen om att livets uppkomst är ett mysterium. Han menade att livet också styrs av fysikaliska processer och att de inte är konstigare än de som får väderkvarnar, väckarklockor och förbränningsmotorer att fungera. Svårare är det att reducera människans tankar och subjektiva känslor till vad som händer på jonkanalnivå. Men det finns paralleller.

Skapelsen kan alltså reduceras till materia, energi, liv och medvetande eller liknas vid *Three Big Bangs*, som den amerikanske filosofen Holmes Rolston kallar sin

THREE BIG BANGS
MATTER-ENERGY, LIFE, MIND
HOLMES ROLSTON III
Columbia University Press 2011

VAD ÄR LIV?
I KOSMOS, I CELLEN,
I MÄNNISKAN?
INGEMAR ERNBERG (RED.)
Karolinska University Press 2010

ponentiella icke-linjära explosioner med superdramatiska konsekvenser. Idén om universums ursprung från ett svart hål till att expandera i all oändlighet är väl känt bland annat tack vare Stephen Hawkings berömda bok: *Kosmos*. En kort historik. I Ernbergs bok presenteras vissa fysikaliska grundfakta såsom termodynamikens andra huvudsats. Tack va-

sig förstå kvantmekaniken har inte förstått vad det handlar om." Det kanske också gäller Heisenbergs osäkerhetsrelation som säger att elementarpartiklar inte kan beskrivas med bestämda lägen och bestämda hastigheter.

Livets Big Bang illustreras av en liten punkt i *Vad är liv?* Om en cell hos människan förstörades till denna lilla punkt skulle människan bli lika stor som Stockholms stadshus. Man har ännu inte lyckats konstruera en levande organism helt syntetiskt med cellmembran, gener, enzymer och ämnesomsättning. Livsprocesserna har en förmåga till självorganisation, som är svår att förstå.

Hjärnans Big Bang och uppkomsten av medvetandet är ännu svårare att begripa. Försök att med artificiell intelligens få robotar att bli medvetna har hittills inte lyckats. Filosofen John Searle har ägnat stort intresse åt denna fråga. Searle har sagt att man med lätthet kan "konstruera en robot, som påminner en om sin svärmors födelsedag, skickar ett sms till blomsteraffären och ser till att hon blir uppvaktad med en blomsterkvast. Men kan man få roboten att uppleva samma obehagliga känsla och vara medveten om att den glömt födelsedagen?"

Hur uppkommer alltså den mänskliga hjärnan och hur uppstår dess medvetande från en primitivstrimma av några celler till att innehålla 100 miljarder nervceller (ungefär lika många som stjärnorna i Vintergatan), triljoner synapser och information motsvarande innehållet i alla böckerna i ett nationalbibliotek. Hjärnan lagrar också mörk energi, motsvarande den energi som finns i universums vakuum. Det är all den energi som tillförs hjärnan i form av blodsocker men inte används till någon särskild tankeprocess. Hos nyfödda barn rör det sig om hälften av allt blodsocker.

Den evolutionära expansionen av den mänskliga hjärnan har inte fått sin slutgiltiga förklaring. Det är ett mysterium hur den har kunnat utvecklas bara under några miljoner år.

Vissa dogmer om arv och evolution avlivs i Rolstons bok. Exempelvis är det inte bara DNA som kan föra arvet vidare utan också veckade proteiner – prioner, som

”Hjärnan lagrar också mörk energi, motsvarande den energi som finns i universums vakuum. Det är all den energi som tillförs hjärnan i form av blodsocker men inte används till någon särskild tankeprocess.

fyndiga bok. En kort och lysande sammanfattning om livets tre grundläggande frågor finns nu också på svenska: *Vad är liv? I kosmos, i cellen, i människan?*, utgiven av tumörbiologen Ingemar Ernberg. Den är baserad på en pågående föreläsningsserie. Förutom Ernberg medverkar astronomen Steven Jörsäter, fysikerna Erik Aurell och Clas Blomberg, biologerna Joakim Cöster och Anders Wennborg, hjärnforskaren Peter Århem och filosofiprofessorn Per-Erik Malmnäs.

Med *Three Big Bangs* avses kritiska, ex-

re den fördelar sig luften jämnt i stället för att försvinna genom ett öppet fönster och lämna oss att kvävas i en lufttom del. Det är det som menas med entropi, som också medför en utjämning av temperaturer och molekylers energier.

Kvantmekanik är ett annat begrepp som det låter intellektuellt att svänga sig med. Men om man inte riktigt begriper vad som menas kan man trösta sig med att den kände Nobelpristagaren i fysik Richard Feynman lär ha sagt: "Den som anser

Nebulosa i Orion.

FOTO: TONY HALLAS/CORBIS/SCANPIX

möjliggör förbättrad anpassning till miljön. Tesen att förvärvade egenskaper ej kan gå i arv ifrågasätts nu också. Genomet kan påverkas av yttre miljöbetingelser som sedan går i arv i flera generationer.

Hur kan en förändring av ett par procent gener, som skiljer oss åt från människoaporna, leda till ljusårs skillnader när det gäller mental kapacitet såsom

behärskning av språk och symboltänkande? Framför allt är det människans förmåga till att sätta sig in i hur andra tänker och självreflexion, enligt Rolston. Det är svårt att tänka sig att bara våra 22 000 gener kan innehålla all den information, som behövs för att konstruera hjärnan.

I slutet av 1900-talet beräknades antalet gener till cirka 100 000 och det kom ständigt nya rapporter om att man identifierat

nya gener, som bestämde vårt beteende, såsom gener för blyghet, alkoholism och homosexualitet.

Pendeln har nu slagit tillbaka till att mer betona miljöns betydelse. Men nu talar man inte om arv eller miljö utan om både och. Man kan också uttrycka det som att våra egenskaper och beteende bestäms till 100 procent av arvet och till 100 procent av miljön.

Hugo Lagercrantz

Antologin *Under omprövning*, redigerad av denna tidskrifts generöse och bitvis vackre chefredaktör, möttes av de vanliga insinuationerna om att den som föredrar figurativ konst bär på odekonstruerade könsnormer, såsfläckar på slipsen och latent nazism. Professor Margaretha Rossholm Lagerlöfs artikel i *Dagens Nyheter* i mitten av oktober kan dock inte avfärdas så lätt.

Professor Rossholm Lagerlöfs säger det inte rent ut, men en del adjektiv – "kraftlös", "glappande", "vagt" – ger vid handen att hon finner samtida figurativ konst tråkig. Mot min vilja är jag benägen att hålla med. Orsaken är att samtida figurativ konst avbildar moderna, tråkiga människor, om än i Rembrandtska slängkappor.

Man skulle kunna tro att avantgardet därmed har en fördel, men så är det inte. Samtidigt som *Under omprövning* släpptes, lanserade Bonniers konsthall en "hypnotisk utställning" ledd av "curatorn" Raimundas Malašauskas. Inget ställdes ut, men besökarna infann sig i ett hotellrum och lät sig hypnotiseras för att på så sätt inbilla sig att de såg ett konstverk. Det visar att traditionell avantgardism i själva verket är i sämre läge än figurativ konst. Den ägnar sig in absurdt åt den moderna människans inre som, om möjligt, är ännu tråkigare än dess yttre.

Lösningen på problemet slog mig då jag läste en artikel om internetbiografen "Youtube". Den första kortfilm som publicerades där visar en ung man framför några elefanter på San Diegos zoo. Behållningen för mig, och antagligen alla de andra, i skrivande stund, 5 835 222 tittarna är inte den pladdrande pojken, utan de lustiga elefanterna. En bär ett halvt fång hö käckt draperat över ryggen.

Det är en tröst att upptäcka hur roande djur är, i takt med att mänskligheten blir allt tråkigare. Kvällstidningsredaktörerna har redan förstått det och fyller sina tidningar med verkligt intressanta nyheter om bortsprungna hundar som tagit busen hem, getter som adopterat tigrar och möss som åker rullbräda. När samtida figurativa konstnärer får samma insikt, ratar sina tråkiga mänskliga modeller och börjar måla hundar som spelar poker, katter på cykeltur och andra viktorianskt anstrukna djurmotiv, kommer både tristessen och avantgardet slutligen att besegras.

***

"BYBOR HAR INGET ANNAT att göra, medan de väntar på att vattenmassorna ska sjunka undan", meddelade en representant för de thailändska myndigheterna som förklaring till att regeringen låtit helikoptrar flyga in kondomer till översvämningsdrabbade områden. Risker för en "babyboom" an-

ses överhängande. Det är lätt att känna sympati för den thailändska regeringen, men har den valt rätt väg? Ett överflöd av kondomer kommer bara att påminna thailändarna om den aktivitet dessa är avsedda för och därigenom snarare höja nativiteten, än sänka den. Det är trots allt inte mer än något decennium sedan stora delar av västvärlden oroade sig över det växande antalet unga mödrar, som alla gick i skolor där uttråkade elever försågs med kondomer till frukost, lunch och middag. Det finns en lärdom att dra av detta, men också av det faktum att vi nästan aldrig hör talas om sådana ungdomsmödrar längre.

Ingen kan veta säkert, men det är sannolikt att västerländska ungdomar helt har upphört att ha sexuellt umgänge med varandra. Detta har inget samband med preventivmedel, men däremot med "internet", "Facebook", "Twitter", "Youtube", "Spotify" och andra amerikanskt klingande varumärken. Ungdomar kan numera bära med sig en hel värld, skraddarsydd för deras flyktiga sin-

nen. De har aldrig tråkigt nog att ens slås av tanken att idka sexuellt umgänge i den fysiska verkligheten, med allt vad det innebär av flera minuter av uppvaktning, förspel och kanske till och med ett och annat ord i efterhand.

Vore jag rådgivare till Thailands regering skulle jag sporra den att återupprätta den trådlösa bredbandskopplingen och där-

efter distribuera mängder av bärbara telefoner till den drabbade befolkningen. Snart skulle samtliga thailändare "porrsurfa" och skicka nakenbilder till varandra och därmed vara lika betryggande infertila som vilken högstadieelev som helst.

***

JAG BEFANN MIG I ENGLAND under den nationella Juholtkrisen, vilket gjorde det svårt att kasta ruttna tomater på huvudpersonen. Väl hemma och sprudlande av skadeglädje tvingades jag konstatera att allt var över. Den allmänna meningen hade slagit ned sin kvävande ändalykt, som bestod i att socialdemokraternas ordförande visserligen är oduglig, men att pressen också är det, samt att Carl Bildt kommit för lätt undan.

Till min besvikelse fann jag att jag delade samtliga ståndpunkter. Därför inledde jag en period av självdisciplinerande fasta, i väntan på nästa Juholtska fadäs. När ni läser detta är jag med all säkerhet åter tillgänglig för långlunch. Inbjudningar kan adresseras till redaktionen@axess.se.

Johan Hakelius

Läs den digitalt på
PAPERTON

Available on the
App Store

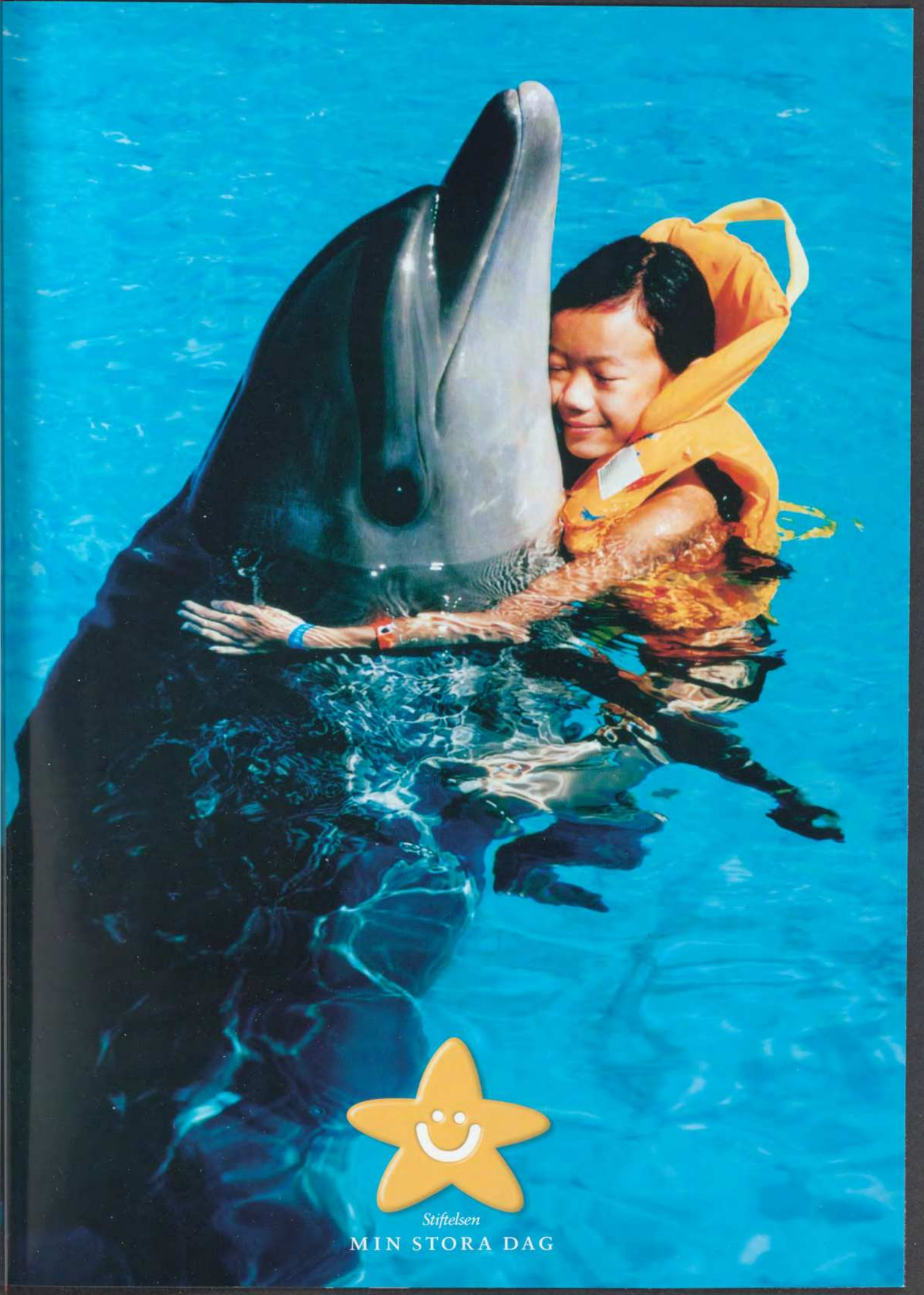
paperton.com

Saras stora dag
på djurparken med
delfinerna sponsras
av Petter Sundin i
Åkersberga, Therese
Gustafsson i Gävle
och Anna Karlsson
i Eldsberga.

Bli sms-månadsgivare och hjälp oss att förverkliga fler svårt sjuka barns önskedrömmar.
SMS:a ÖNSKA till 72970 så skänker du 50 kronor i månaden.

Stiftelsen
MIN STORA DAG

LIVE FOR GREATNESS

EVERY ROLEX IS MADE FOR GREATNESS. THE DATEJUST, INTRODUCED IN 1945, WAS THE FIRST WRISTWATCH TO DISPLAY THE DATE THROUGH AN APERTURE ON THE DIAL. ITS UNIQUE MAGNIFYING CYCLOPS EYE, ADDED A FEW YEARS LATER, BECAME RECOGNISED AS A ROLEX DESIGN STANDARD. NOW IN A LARGER, MORE DISTINGUISHED 41 MM SIZE, THE DATEJUST II IS A NATURAL EVOLUTION OF A CLASSIC.

THE DATEJUST II

1851 **160** YEARS 2011

NYMANS UR 1851

BIBLIOTEKSGATAN 1, STOCKHOLM | STORA GATAN 26, VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX